

**LOKÁLIS TRIANON 2.
SZEGED AZ ÖSSZEOMLÁS ÉVEIBEN
1918–1920**

GULYÁS LÁSZLÓ – TÓTH MARCELL – ZEMAN FERENC (SZERK.)

**LOKÁLIS TRIANON 2.
SZEGED AZ ÖSSZEOMLÁS ÉVEIBEN
1918–1920**

Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására

*JELEN KÖNYV
A VIRTUÁLIS INTÉZET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSÁRA
141. KIADVÁNYA*

**SZEGED
2021**

A KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK eddig megjelent kötetei

- No1: Keczer Gabriella: Egyetemirányítás: Lehetőségek és korlátok. Szeged. 2010.
- No2: M. Császár Zsuzsa: Kisebbség–oktatás–politika a Balkánon. Szeged. 2011.
- No3: Győri Ferenc: Tehetségföldrajz: Magyarországi vizsgálatok. Szeged. 2012.
- No4: Gulyás László – Keczer Gabriella: Projektmenedzsment 1.0. Szeged. 2012.
- No5: Győri Ferenc (szerk.): A tudás szolgálatában. Szeged. 2012.
- No6: Gulyás László: A Délvidék története 2. Szeged. 2012.
- No7: Veres Lajos (szerk.): Regionális földrajzi tanulmányok. Abonyiné Palotás Jolán 70. születésnapja tiszteletére. Szeged. 2013.
- No8: Gulyás László: A Délvidék története 3. Szeged. 2013.
- No9: Bali Lóránt (szerk.): Muramenti Nemzetiségi Területfejlesztési Társulás és szomszéd településeinek, valamint Muraköz megye opcinák társadalmi-gazdasági tényezőinek elemző bemutatása. Szeged. 2014.
- No10: Lóránt Bali (ed.): Predstavljanje drusvenogospodarstvenich címbenika. 2014.
- No11: Keczer Gabriella: Az egyetemek szerepe, irányítása és működése a 21. század elején. Szeged. 2014.
- No12: Dajnoki Krisztina: Helyet mindenkinek! Fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű munkavállalók HR sajátosságainak feltárása az Észak-Alföldi régióban. 2014.
- No13: Döbör András – Zeman Ferenc (szerk.): Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig. Szeged. 2014.
- No14: Döbör András – Zeman Ferenc (szerk.): Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig II. Szeged. 2015.
- No15: Miklós Péter (szerk.): Érték és foglalkoztatás. Tanulmányok a munka világából. 2017.

- No16: Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): Magyarok a Kárpát-medencében 2. Szeged. 2017.
- No17: Gulyás László: „Sok van mi csodálatos, de az embernél nincs semmi csodálatosabb”. Tanulmányok a gazdálkodás- és szervezéstudományok köréből 2009–2017. Szeged. 2018.
- No18. Polgári Szilvia: Beszélgetések vágatlanul/Conversation uncut version. Szeged. 2018.
- No19. Haffner Tamás: Az uniós és a magyar energiapolitika helyzete és kihívásai. Szeged. 2019.
- No20. Gulyás László (szerk.): SZÁZADIK! Szeged. 2019.
- No21: Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): Magyarok a Kárpát-medencében 3. Szeged. 2019.
- No22: Gulyás László (szerk.): Kézikönyvek a Horthy-korszak tanulmányozásához I. kötet: 111 életrajz a külpolitika történetéhez (1919–1944). Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 2020.
- No23: Turcsányi Enikő (szerk.): Fejlődéslelektan óvodapedagógusoknak, fejezetek a fogamzástól a beiskolázásig. Szeged. 2020.
- No24: Gulyás László (szerk.): A Délvidék története 4. Szeged. 2020.
- No25: Gulyás László (szerk.): A Délvidék története 5. Szeged. 2020.
- No26: Gulyás László (szerk.): Fejezetek a versailles-i Közép-Európa történetéből 1918–1920. Szeged. 2021.
- No27: Szónokyné Ancsin Gabriella. Magyarok a Kárpát-medencében 4. Szeged. 2020.
- No28: Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc (szerk.): Lokális Trianon 1. Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben 1918–1920. Szeged. 2021.
- No29: Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc (szerk.): Lokális Trianon 2. Szeged az összeomlás éveiben 1918–1920. Szeged. 2021.

KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK No. 29.

A VIKEK multi- és interdiszciplináris tudományos könyvsorozata

A SOROZAT SZERKESZTŐBIZOTTSÁGÁNAK ELNÖKE:

Prof. Dr. Gulyás László, Szegedi Tudományegyetem

A SOROZAT SZERKESZTŐBIZOTTSÁGÁNAK TAGJAI:

Prof. Dr. Hajdú Zoltán DSc, MTA Regionális Kutatások Központja

Prof. Dr. Kaposi Zoltán DSc, Pécsi Tudományegyetem

Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc, Kaposvári Egyetem

Dr. habil. Tefner Zoltán CsC, Budapesti Corvinus Egyetem

A KÖTET SZERKESZTŐI:

Prof. Dr. Gulyás László – Tóth Marcell – Dr. Zeman Ferenc PhD

A KÖTET SZERZŐI:

Bene Krisztián történész, a Pécsi Tudományegyetem habilitált egyetemi docense

email: bene.krisztian@pte.hu

Gulyás László történész, regionalista, a Szegedi Tudományegyetem egyetemi tanára,

a Magyarságkutató Intézet tudományos tanácsadója

email: laszlo.gulyas65@gmail.com

Miklós Péter történész, a Kodolányi János Egyetem címzetes egyetemi tanára,

a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum szakmai tanácsadója

email: miklospet@gmail.com

Olasz Lajos történész, a Szegedi Tudományegyetem főiskolai docense

email: olasz@jgypk.szte.hu

Nagy Miklós történész, a Szegedi Tudományegyetem egyetemi docense

email: nagy.miklos@szte.hu

Tóth Marcell történész, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár

Csongrád-Csanád Megyei Levéltára, Szeged

email: toth.marcell@mnl.gov.hu

Vajda Tamás történész, levéltárvezető, Szegedi Tudományegyetem Levéltára, Szeged

email: tamas.vajda@rekt.u-szeged.hu

Zeman Ferenc történész, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár

Csongrád-Csanád Megyei Levéltára, Szeged

email: zeman.ferenc.csaba@mnl.gov.hu

A KÖTET LEKTORAI:

Prof. Dr. Szávai Ferenc Károli Gáspár Református Egyetem
Dr. habil. Tefner Zoltán, egyetemi magántanár Budapesti Corvinus Egyetem

A borítólapon szereplő kép leírása és származási helye:

Francia díszzemle Renault FT harckocsikkal Szegeden, a Tisza Lajos körúton
1919. július 14-én. (Ruzsa Károly magángyűjteményéből.)

FELELŐS KIADÓ:

Egyesület Közép-Európa Kutatására
Elnök: Prof. Dr. Gulyás László
6727 Szeged, Löwy Sándor utca 37.
e-mail: laszlo.gulyas65@gmail.com

ISSN 2062-3712

ISBN 978-615-81261-6-8

Nyomda: S-Paw, Üllés

A kötet Szeged Megyei Jogú Város támogatásával jelent meg.

Egyesület Közép-Európa Kutatására
Szeged 2021

Szerkesztői helyesbítés:

A Lokális Trianon 1. kötetünkben elmaradt a borítón szereplő fénykép címének és forrásának megjelölése. Ezt pótoljuk:
Román huszárok fogadják az érkező francia tisztet a megyeháza előtt Makón 1919-ben.
(A makói József Attila Múzeum gyűjteményéből és engedélyével.)

1. BEVEZETÉS

1.1. Néhány szó a „Lokális Trianon projektről”

A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (www.vikek.eu) a trianoni békediktátum századik évfordulója alkalmából számos kutatási és publikációs platform (könyvkiadás, konferenciák) megszervezésével kapcsolatos projektet indított el. Ezek az alábbiak:

1. Szintézisírás; ennek jegyében „A trianoni békediktátum története hét kötetben” című könyvsorozat megírása és kiadása.
2. Konferenciák szervezése a témakörben.
3. Új kutatási irányok elindítása, úgymint:
 - a) Trianon beágyazása a közép-európai történelembe, különös tekintettel a versaillesi békerendszer (versaillesi béke, saint-germaini béke, etc.) történetére.
 - b) Ideiglenes államterek történetének összehasonlító jelleggel történő feldolgozása.
 - c) Atrocitások története: leltárkészítés és jellemzőik feltárása.
 - d) Lokális Trianonok számbavétele és bemutatása.
 - e) Trianon és a földrajzi tér kapcsolatának vizsgálata (regionalitás, gazdaságföldrajzi témák) különös tekintettel a térképi ábrázolásokra.
 - f) Trianon lehetséges infografikai ábrázolásai.

Mit értünk „lokális Trianon” alatt? Válaszunk: A trianoni békediktátum történetét globális nézőpontból és a nemzeti keretek (értsd magyar állam) szempontjából a magyar történészek már alaposan megírták (bár még néhány fehér folt maradt). Könyvek születtek arról, hogy milyen események zajlottak a versaillesi békekonferencián, vagy mi történt a magyar állammal nagypolitikai nézőpontból.

A „Lokális Trianon projekt” újdonsága abban rejlik, hogy egy alulról felfelé történő építkezés segítségével ugyanezen történetet lokális nézőpontból építjük fel, s a sok lokális történetből hozzuk létre a nagy országos képet. Mit jelent ez pontosan? Válaszunk:

1. Feltárunk (értsd megírunk) olyan eseményeket, amelyek egy-egy vidéki városban, vagy egy-egy megyében történtek, de országos jelentőségűvé váltak. Tipikus példa erre a soproni népszavazás.

2. Kiadjuk az események megértéséhez szükséges – zömében helyi – forrásokat.
3. Bemutatunk olyan vidéken történt eseményeket, amelyek kilógnak az országos folyamatokból. Ezek közé tartozik a székesfehérvári eset: miközben az országban sorra alakultak a Károlyi-kormányt támogató helyi Nemzeti Tanácsok, Székesfehérvár városa megvonta a bizalmat Károlyi Mihály kormányától.
4. Feltárjuk, hogy egy-egy város, egy-egy megye szempontjából rövid, közép- és hosszú távon mit jelentett Trianon. Többek között számba vesszük a trianoni béke gazdasági hatását az adott városra, megyére (vonzáskörzetek átalakulása, elcsatolása, piacvesztés, etc.).

1.2. Szeged lokális Trianonja

Jelen kötet 10 tanulmánya Szeged városának 1918 és 1920 között lezajlott történésein keresztül mutatja be, hogy trianoni békediktátum megszületésének folyamata hogyan érintette a várost. Ennek során a kötet szerzői az alábbi témákat tárgyalják:

- ✓ Tóth Marcell első tanulmánya bemutatja, hogy milyen események történtek Szegeden Károlyi Mihály embereinek megjelenésétől Károlyi Gyula megérkezéséig.
- ✓ Nagy Miklós Szeged francia megszállásának történetét dolgozta fel. Pontosabban annak 1919. augusztus 12-ig terjedő időszakát.
- ✓ Tóth Marcell második tanulmánya felvázolja a szegedi ellenforradalmi kormányok történetét.
- ✓ Olasz Lajos tanulmánya ismerteti, hogy hogyan jelent meg Szegeden Horthy Miklós mint hadügyminiszter-jelölt és szegedi tevékenysége eredményeképpen hogyan vált fővezérré.
- ✓ Zeman Ferenc tanulmánya Teleki Pál szegedi tevékenységének felvázolására koncentrálna.
- ✓ Gulyás László tanulmánya a későbbi miniszterelnök, Gömbös Gyula szerteágazó szegedi tevékenységének egyik kulcseseményét, a MOVE díszgyűlésének történéseit ismerteti.

- ✓ Bene Krisztián tanulmánya egy eddig ismeretlen kérdéskört mutat be, jelesül, kik voltak azok a magyarok, akik a francia hadsereg soraiban küzdöttek a Nagy Háború évei alatt.
- ✓ Vajda Tamás a kolozsvári egyetem Szegedre kerülésének történetét tárja fel részletesen.
- ✓ Tóth Marcell harmadik tanulmánya egy testvérpár életútjának bemutatásával színesíti az összeomlás éveinek történetét.
- ✓ Miklós Péter tanulmánya egy korabeli könyv elemzésével a gazdaságtörténet mezejére vezeti el az olvasót.

Szeged, 2021. január 20.

Gulyás László,
mint a „Lokális Trianon projekt” vezetője

TARTALOMJEGYZÉK

Gulyás László: Bevezetés	8
Tóth Marcell: Szeged a Nagy Háború után: Károlyi Mihály embereitől Károlyi Gyula megjelenéséig	13
Nagy Miklós: Szeged francia megszállása 1. rész: 1918. december 30. – 1919. augusztus 12.	27
Tóth Marcell: „Letörjük a bolsevizmust s helyreállítjuk a rendet” – A szegedi nemzeti kormányok története	49
Olasz Lajos: A Hadügyminisztériumtól a Fővezérségig – Horthy Miklós szegedi tevékenysége	65
Zeman Ferenc: Teleki Pál szegedi tevékenysége (1918–1920).	
Gulyás László: Gömbös Gyula szegedi időszaka: a MOVE diszgyűlése, 1919. július 5.	97
Bene Krisztián: Szegediek a francia hadseregben az első világháború előtt, alatt és után	109
Vajda Tamás: A kolozsvári egyetem Szegedre kerülése	127
Tóth Marcell: A katonatiszt és a rendőrkapitány. Fivérek az ellenforradalmi Szegeden	147
Miklós Péter: Szeged gazdasági lehetőségei a Nagy Háború után. – Domokos László gondolatai a szegedi földbirtok-politikáról (1917–1919)	167

TÓTH MARCELL

**SZEGED A NAGY HÁBORÚ UTÁN:
KÁROLYI MIHÁLY EMBEREITŐL KÁROLYI
GYULA MEGJELENÉSÉIG¹**

Bevezetés

A dél-alföldi nagyváros első világháború befejezését követő időszakának története nemcsak a helytörténet, hanem az ország múltja iránt érdeklődők számára is tanulságos. Talán egyetlen magyarországi település sem volt Szegeden kívül, amelynél előfordult, hogy egy időpontban négy részre szakítottak: 1919 tavaszától a románok, a szerbek és a franciák szállták meg különböző részeit, a maradék külterületen pedig a városból kimenekült kommunisták vették át az uralmat.² Tanulmányunkban a Nagy Háború végétől az első szegedi Nemzeti Kormány létrejöttéig mutatjuk be az eseményeket. Az ezt követő történésekről a „*Letörjük a bolsevizmust s helyreállítjuk a rendet*» – *A szegedi nemzeti kormányok története*” című írásunkban olvashatnak e kötetben.

1. A szegedi Nemzeti Tanács

Fejedelmi csipkekötő készült a világháború utolsó évének, 1918-nak az őszén Szegeden. Október 30-ára a városba várták Zita királynét és férjét, IV. Károly királyt. A csipkekötő végül a Wertheim-szekrénybe került, mert az uralkodói látogatás elmaradt. Maga Somogyi Szilveszter, a törvényhatósági jogú város polgármestere javasolta, hogy a forradalmi hangulat miatt inkább keressenek más időpontot. A több mint négy éve tartó háborút a Tisza és a Maros torkolatánál fekvő város is megérezte: miközben 18 ezer katonája harcolt a fronton, a hátszországban növekedtek az árak, nem volt elég szén, és

1 Tanulmányunk alapjául korábbi írásunk szolgál, amelyet azonban átdolgoztunk, újabb adatokkal, forrásokkal bővítettünk, s egyes elemeket el is hagytunk. Vö. Tóth Marcell (2019): A forradalom és az ellenforradalom városa. Szeged, 2019/5. szám. 30–38. old.

2 Kiss Ferenc–Tonelli Sándor dr.–Sz. Szigethy Vilmos szerk. (1927): Szeged. A Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, Budapest. 68. old.

spanyolnáthajrávány tört ki.³ Sorra érkeztek a negatív hírek, a dualista állam gyakorlatilag szétesett, már a kisebbségek is megalakították a jövőbeni államuk bölcsőjének szánt nemzeti tanácsokat. Legutoljára a Magyar Nemzeti Tanács jött létre október 24-én, amelynek vezetőjét, Károlyi Mihályt a fővárosi őszi-rózsás forradalom követelésére József főherceg a király nevében kinevezte miniszterelnökké.⁴ 1918. november 3-án a monarchia fegyverszünetet kötött az antanttal Páduában.⁵

Szeged közgyűlése október 16-án határozatot hozott, amelyben az Osztrák–Magyar Monarchia valódi perszónálunióvá alakítását szorgalmazták.⁶ Ennél is tovább mentek hat nappal később, amikor egy Károlyi-pártiakból, radikálisokból és szociáldemokratákból álló testület alakult meg, amely a hónap végére felvette a szegedi Nemzeti Tanács nevet. Elnöke Becsey Károly, korábban a Függetlenségi és '48-as Párt országgyűlési képviselője, de a tagjai között megtalálható volt a polgármester, valamint a radikálisokat képviselve Juhász Gyula és Móra Ferenc is. Másnap egy katonatiszt minden laktanya épületében letépkedte a császári és királyi feliratokat, a délutáni, a változást és Károlyi Mihály hatalomra kerülését ünneplő gyűlésen pedig tízezren vettek részt – köztük a közigazgatás és a hadsereg helyi csapatainak vezetői.⁷ A visszatérő alsóvárosiakat egy hamarosan országos ismertségre szert tevő ferences házfőnök fogadta. Zdravec István szentbeszéde egyben az első ellenforradalmi szónoklat is volt: *„Ne gondoljátok, hogy a forradalomnak: független Magyarország a célja. Bár ez volna, én szívből kiáltanám rá az éljent. Vallás-, pap-, egyház-, hazaüldözés az egésznek a mottója!”*⁸

Becsey kérésére november 2-án közgyűlést tartottak. Móra indítványára támogatásukról biztosították az országos Nemzeti Tanácsot és kérték, *„hogy Magyarország új államrendjéül a népköztársaság proklamáltassék”*. Kelemen Béla

3 Ujlaki Antal (1921): Szeged a forradalomban és a nemzeti föltámadásban. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó R.-t., Szeged. 7–12. old.

4 Gergely Jenő–Izsák Lajos (2000): A huszadik század története. Pannonica. Budapest. 31. old.; Miklós Péter (2010): A forradalmak korának állama: 1918–1919. In: Szabó Pál Csaba szerk. (2010): A magyar állam története. 1711–2006. JATEPress Kiadó. Szeged. 153–162. old.

5 Romsics Ignác (2010): Magyarország története a XX. században. Osiris. Budapest. 110–114. old.

6 Kiss–Tonelli–Sz. Szigethy (1927) 71. old.

7 Ujlaki (1921) 12–14. old.

8 Nagymihály Sándor szerk. (é. n.): P. Zdravec püspök. A szegedi Kapisztrán. I. kötet. Helikon Kft. Budapest. 47–51. old.

főispánt leváltotta a kormány,⁹ helyére a – várakozásoknak megfelelően – a baloldalinak tartott Dettre János volt tiszti ügyészt nevezték ki a november 18-ai minisztertanácsi ülésen főispán-kormánybiztosnak.¹⁰ Az ország más részeihez hasonlóan szinte azonnal az új helyi hatalom mellé álltak a hivatalnokok és a katonák is. Megkezdődött az MSZDP előretörése, megélhetési kényszerből – aki nem lesz tagja a szakszervezetnek az elveszítheti munkáját – rengeteg szakma csatlakozott hozzájuk: a rendőrség tagjainak szinte azonnal be kellett lépniük a szociáldemokrata pártba, a rendőrújoncokat pedig már a párt „javasolta”, hasonló volt a helyzet a köztisztviselők esetében is. A hadsereg itt állomásozó egységeinél is baloldali fordulat jegyei mutatkoztak: egy felvonulás alkalmával a Marseillaise dallamára vörös zászló alatt vonultak ki.¹¹ Megjelent a kommunista agitáció is: 1918 végén maga Rákosi Mátyás tartott szónoklatot régi világháborús egyenruhájában, a Kommunisták Magyarországi Pártjának befolyása növekedett.¹²

2. A megszállók és a szegediek

Miközben újabb és újabb szeletet próbáltak kisajátítani a város feletti hatalomból az újonnan megerősödött, vagy létrejött pártok, Szeged szó szerint részekre hullott. Károlyi Mihály 1918. november 13-án írta alá a déli ország-részek kiürítését elrendelő belgrádi fegyverszünetet, amely engedélyezte, hogy az antant a Maros vonaláig megszállja az országot.¹³ A szerződés Szeged következő éveire is nagy hatással bírt, hiszen Arad és Temesvár mellett ezért is szállták meg a francia csapatok a várost nem sokkal később. Azonban további következményeit is napokon belül megtapasztalták a szegediek. November második felében előbb Szeged határát szállta meg a szerb hadsereg, majd Újszegedet. 1919 februárjában az Alsótanya (azaz a mai Homokhátság) egy részére, valamint Horgosra, Röszkére és Szentmihályra is bevonultak.

9 Kiss–Tonelli–Sz. Szigethy (1927) 71–75. old.

10 Délmagyarország, 1919. november 19. 6. old.

11 Kiss–Tonelli–Sz. Szigethy (1927) 75–77. old.

12 Rákosi Mátyás (2002): Visszaemlékezések 1892–1925. 1. kötet. Napvilág Kiadó. Budapest. 309–313. old.

13 Gulyás László (2019): A belgrádi katonai konvenció és a Délvidék szerb megszállása. In: Gulyás László szerk.: Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. Szegedi Egyetemi Könyvkiadó–Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. Szeged. 55–72. old.

A Délvidék szerb megszállása miatt hamarosan menekültekkel lett tele a város. Elsősorban állami tisztviselők, csendőrök, rendőrök, a közigazgatás hivatalnokai érkeztek családjaikkal, akiket, a belgrádi fegyverszünet előírásaival nem törődve, eltávolítottak munkahelyeikről a szerbek.¹⁴ A Délmagyarország már november 17-én arról írt, hogy „amióta Szeged tele van menekültekkel, a lakáskiadás lett a legjobb üzlet. Valósággal zsarolják a menekülteket, akik minden összeget szívesen megfizetnek, csak legyen hol megpihenniük.”¹⁵

A cikk megjelenésének a napján érkeztek meg Újszegedre a szerb katonák a jelentős szerb kisebbséggel bíró Szőreg felől. Habár a lakosság még élelemmel is ellátta a lerongyolódott egyenruhában érkező megszállókat, Péter király katonái fokozatosan akadályokat gördítettek a túlpárttal történő kapcsolattartás elé: először csak a rendőrségi őrszoba telefonvonalát vágták el, s állítottak a hídhöz őrséget, majd külön „Nemzeti Tanácsot” hoztak létre, a város tisztségviselőit kiszorították, a polgárőrséget feloszlatták, akik legalább a fegyvereiket – éjjel, titokban – át tudták vinni a jobb partra. 1919. február 4-én végül hivatalosan is új települést szerveztek a szerbek Újszegedből, és néhány környékbeli szerb bevonásával a helyi magyarokból lettek a községi képviselők. Somogyi Szilveszter a következőt üzenté az újszegedieknek: „Nem ismerem el ezt az alakulatot.”¹⁶ Közel félezer ember menekült át Szegedre, a gazdagabbak kocsin, teherautón, a szegényebbek gyalog, vagy taligán vitték át holmijaikat: „Asszonyok, gyerekek hordták a batyuba kötött ágyneműt, a képeket, az uborkás üveget, s a legtarkább összevisszaságban sok minden egyebet.”¹⁷

Másnap a megszállók lezárták a közúti hidat és a későbbiekben is csak néhány személynek adtak engedélyt, hogy átkelhessenek rajta. A piacot egy szegedi szerb lókupec igazgatta, és, ahogy az események magyar szemtanúja fogalmazott 1927-ben: „kihirdették, hogy Újszeged végérvényesen Jugoszláviához csatoltatott”. Ezt nemcsak az jelezte, hogy a magyar feliratokat eltávolították a városrészben, hanem az is, hogy bevezették a botozást mint büntetési formát.¹⁸

14 Gaál Endre (1991): Az őszirózsás forradalom és a tanácsköztársaság időszaka. In: Gaál Endre szerk. (1991): Szeged története 3. Somogyi-könyvtár. Szeged. 863–894. old.

15 Délmagyarország, 1919. november 17. 9. old.

16 Kiss–Tonelli–Sz. Szigethy (1927) 95. old.

17 Délmagyarország, 1919. február 5. 4. old.

18 Kiss–Tonelli–Sz. Szigethy (1927) 93–96. old.

December 10-én¹⁹ megérkeztek a „*piros sipkás algíri katonák*”, azaz az év utolsó napján a várost megszálló francia katonaság előőrsei.²⁰ 1918–1919 telén az egész város komoly gondokkal küzdött: a tűzifa Erdély megszállása miatt nem érkezett meg, ezért kivágták a terek, a töltés, valamint a városi és a város melletti állami tulajdonú erdők fáinak nagy részét. Szénhiány miatt az új év elejétől akadozva működött a villamosenergia-szolgáltatás, leálltak a szegedi üzemek, a városban rekedt, nem szegedi középiskolai tanulók éheztek.²¹

Folytatódott a hatalmi harc. Az orosz mintára létrehozott, szociáldemokrata vezetésű Munkástanács egyre inkább átvette a Nemzeti Tanács helyét, ez utóbbi meg is szűnt február 18-án.²² Dettre január 10-én feloszlatta a közgyűlést és helyette néptanácsot hozott létre, amely a munkástanács, a szociáldemokrata, a radikális és a Károlyi-párt 3–3 tagjából állt – a korra jellemző, hogy a néptanácsi rendszert véglegesítő törvény csak három héttel később lépett életbe.²³ A szociáldemokraták már március 14-én megpróbálták megszerezni a hatalmat Szegeden, de ez ekkor még nem sikerült.²⁴

3. Marx követőitől a Mars térig

1919. március 21-én a fővárosban a kommunisták és a szociáldemokraták átvették a hatalmat, létrehozták a Magyarországi Tanácsköztársaságot.²⁵ Nem sokkal később a fővárosból Szeged felé indult különvonattal a kommunista párt titkára, Udvardi János mint teljhatalmú politikai biztos. Másnap bejelentették a kommunista és a szociáldemokrata párt egyesülését. A város élére háromtagú direktórium került: Udvardi a kommunistákat, Wallisch Kálmán és Czibula Antal a szociáldemokratákat képviselte. Felfegyverezték a munkásokat, szórva-nyos összecsapások kezdődtek a vörösök és a franciák között, az egyik lövöldö-

19 Ujlaki munkája szerint december 12., Kelemen és Bokor viszont december 10-ét írt.

20 Bokor Pál (1939): Szegedországtól Magyarorszáig. Visszaemlékezés a szegedi ellenforradalmi napokra. Stádium. Budapest. 13. old.; Ujlaki (1921) 12–27. old.

21 Gaál (1991) 863–866. old.

22 Délmagyarország, 1919. február 19. 3. old.

23 Délmagyarország, 1919. január 11. 4. old.; Kiss–Tonelli–Sz. Szigethy (1927) 79. old.

24 Bokor (1939) 13. old.; Ujlaki (1921) 12–27. old.

25 Romsics Ignác (1982): Ellenforradalom és konszolidáció. Gondolat. Budapest. 30–31. o.

zés halálos áldozatokkal is járt. Szeged francia városkormányzója, Béatrix ezredes ugyan kezdetben engedte működni a direktóriumot, tárgyalt vezetőivel, de közben felkészült a kommunisták elleni fellépésre is. Udvardiék végül 26-án éjjel megszöktek, igaz, a tervezett mennyiségű hadianyagot nem tudták kivinni a városból, mert a franciák rajtuk ütöttek. Habár maguk helyére kineveztek embereket, Béatrix félreállította őket, és a Károlyi-kormány időszakának vezetőihez nyúlt vissza: az új „direktórium” Dettre János kormánybiztosból, Somogyi Szilveszter polgármesterből és Temesváry Géza helyettes-főkapitányból állt. Utóbbi helyét nem sokkal később Tabódy Zsolt ezredes, az itteni magyar fegyveres erők parancsnoka vette át.²⁶

Az események az irányba mutattak, hogy a francia katonai megszállás szép lassan kiegészül a politikai irányítás átvételével. Szeged – a Vix-jegyzéknek megfelelően – a semleges zóna része lett, a kommunikációs és közlekedési vonalak részben megszakadtak a tanácsköztársaság irányába. Mintegy negyvenezer francia katona állomásozott ekkor a térségben. Ezek a műveletek és az ezt követő csapatösszevonások már a Budapest elleni támadás előkészítését szolgálták, de a hadműveletet április 9. körül lefűjták. Mindezek eredményeképpen Szeged területe három részre szakadt: a szerbek megszállta Újszegedre és Alsótanyára (helyesebben ez utóbbi egy részére), a francia irányítású városra, valamint a kommunista kézben lévő Felsőtanyára (például a mai Szatymaz, Balástya) és a maradék Alsótanyára: itt működött a Szegedi Külvárosi Direktórium.²⁷ Nem sokkal később bővült a megszállók sora a románokkal, akik a Tiszántúl elfoglalásakor a város Tápé-réti földjeit szállták meg.²⁸

Ennek ellenére, látszólag, még mindig „élt” a tanácshatalom Szegeden. A rendeleteket kihirdették, a tanácsválasztásokat április 14-én megtartották. A hónap közepétől azonban a franciák „bekeményítettek”, nyíltan átvették az irányítást: sajtócenzúrát vezettek be, a „vörös” jelzők eltűntek az újságok neveiből, teljes lett a határok lezárása. Megtiltották május elseje megünneplését. Több kommunistát elfogtak, akiket a gyarmataikon letöltendő súlyos börtönbüntetésre vagy halálra ítélték. Besúgóhálózatot építettek ki, megfigyelték mind a kommunistákat, mind az ellenforradalmi (antibolsevista) szervezkedéseket.²⁹

26 Kelemen Béla (1923): Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez. (1919.). A szerző kiadása. Szeged. 41–47. old.

27 Bokor (1939) 13. old.; Nagy Miklós (2019): Francia megszállás Szegeden. Areión. Szeged. 24–29. old.

28 Kiss–Tonelli–Sz. Szigethy (1927) 68. old.

29 Gaál (1991) 909–913. old.; Kelemen (1923) 47–53. old.; Nagy (2019) 24–31. old.

De kik is voltak az említett ellenforradalmárok? Elsőként ki kell emelni Zdravec István nevét, aki a kommunistákat és az általuk vallott internacionalizmust még annál is határozottabban elutasította, mint korábban Károlyi Mihályékat. Már februárban szervezte ellenük az alsóvárosi gazdákat, de ez a kör aktívan nem lépett fel.³⁰

Április elején (valószínűleg 4-én, vagy 6-án, más adatok szerint március 25-én)³¹ Zdravec is részt vett azon a megbeszélésen, amely Bokor Pál helyi ügyvéd irodájában zajlott. Ezen megjelentek a módosabb gazdák, a város különböző tisztségviselői, iparosok, polgári értelmiségiek és a katonatisztek képviselői: a házigazda a '20-as évek közepén 26 főre, bő egy évtizeddel később 43 vendégre emlékezett, míg egyik társa, Polgár Péter 1921-ben csak 12 megjelentet említett. A negyedik ülés után már nevet is vettek fel: ők lettek a szegedi Antibolsevista Comité, azaz röviden ABC. Az összejövetelek során felmerült, hogy összekötést teremtsenek a bécsi és az aradi ellenforradalmi csoportokkal.³² Ausztria fővárosában Bethlen István vezetésével szerveződött az ottani ABC, míg Aradon Varjassy Lajos Károlyi-párti kormánybiztos készített elő társaival kommunistaellenes mozgalmat.³³ Április 24-én megérkezett Szegedre Gömbös Gyula vezérkari százados, a bécsi ABC képviselője, aki találkozott Kelemen Béla volt főispánnal, majd felvette a kapcsolatot Bokor Pállal. Az 1932 után miniszterelnökké kinevezett tiszt aktív tevékenységét bizonyítja, hogy már másnap hivatalosabb formába „öntötték” a szegedi Antibolsevista Comitét: megalakult a szervezet végrehajtó bizottsága, amelynek elnöke Kelemen Béla, jegyzője pedig Bokor Pál lett.³⁴

30 Ujlaki (1921) 62–67. old.

31 A március huszonötödikei adat Bokor Pál 1939-ben megjelent visszaemlékezéséből származik, Ujlaki kötetében április negyedike szerepel, a hatodikat pedig egy alapítótársuk, Szakáll József mondta egy '20-as évek közepén zajló per tárgyalásakor. A kérdés azért érdekes, mert, ha Bokor állítását fogadjuk el, akkor a szervezkedés már a szegedi szocialista direktórium idején megkezdődött, amikor nagyobb kockázattal bírt egy ilyen mozgalom elindítása. Véleményünk szerint valószínűleg az április eleji időpont a helyes.

32 Bokor (1939) 30–33, 38–39. old.; Nyemcsok Attila (2007): Egy rágalmozgás per tanulságai: a Kelemen-Szakáts-vita. *Aetas*, 2007/1. szám. 160–165. old.; Ujlaki (1921) 80–81. old.

33 Paál Jób (1919): *A száz napos szegedi kormány*. K. n., Budapest. 12–17. old.; Romsics (1982) 31–32. old.

34 Bokor (1939) 30–33, 42–43. old.; Ujlaki (1921) 83–86. old. Megjegyezzük, hogy csak Bokor visszaemlékezése szerint volt ő a jegyző, mások csak az elnökség tagjaként említették, ennek ellenére az előbbit fogadtuk el hitelesnek, mert így említik az 1919. május 17-én kiadott ABC-proklamációban.

Aktívan léptek fel a katonatisztek csoportjai. Nagel Manó nyugállományú honvédeztársaság már a tanácsköztársaság időszakát megelőzően ellenforradalmi szervezkedésbe kezdett, a megbízható tisztokra, altisztekre és az alsóvárosi gazdákra építve tervezett kommunistaellenes puccsot. Azonban még a végrehajtás előtt beépült a szervezetbe egy tiszt, és Tabódynak jelentette a készülődést. A detektívek letartóztatták az ezredest, két tiszti rendfokozatú fiát, egy újságíró és még egy katonát. Találtak egy hetven névből álló támogatói listát is. Ez utóbbi személyek letartóztatását végül a franciák nem engedték, Nagelékét pedig látszólag Nagykindára internálták, gyakorlatilag viszont Újszegeden szabadon engedték őket.³⁵

A franciák határozottabb fellépésével párhuzamosan a helyi szegedi tisztikar is egyre bátrabban lépett fel, ez elsősorban Tabódy ellen irányult, aki időnként még mindig próbálta Budapest utasításait végrehajtani, másodlagosan pedig Dettre János ellen. Ennek eredményeképpen május 3-án Béatrix megígérte, hogy Dettret szabadságra küldik, Tabódyt pedig felmentik. Az új állomásparancsnok, Szombat-helyi Béla alezredes szinte azonnal elrendelte a rendfokozatok visszaállítását, a „*vörös kokárdák és gombok mint az internacionalé és a bolsevista irányzat jelei*”-nek eltávolítását, mert helyette a „*vörös-fehér-zöld jelvényt kell hordania*” a katonáknak.³⁶

A következő napokban Diendorfer Miksa alezredes irányításával két lépésben tették véglegessé a hatalomátvételt. Május 5-én Kovács Béla főhadnagy és Hrabák István csendőrfőhadnagy 10–12 fő csendőrral behatolt a Mars téri laktanyába az altiszti kar gyűlésére – itt letartóztatták azt a nyolc katonát, akiket azzal vádoltak, hogy kommunisták. Nem sokkal később két, Tabódy intézkedéseivel szimpatizáló tisztet is elfogtak társaik.³⁷ Rajtuk kívül letartóztattak még két csendőrt, akik nem akartak a régi szolgálati szabályzatra esküt tenni.³⁸

A második lépés, az összes magyar fegyveres erő feletti irányítás átvétele, a francia jóváhagyás hiánya miatt késett. A legfontosabb feladat a Mars téri laktanya megszerzése volt, az itteni katonák lefegyverzéséért Pottyondy Károly őrnagy felelt, aki ezt a Mária Terézia Renddel kitüntetett Heim Géza százados vezetésével gyülekező tartalékos tisztok segítségével végre is hajtotta. A beavatott hivatásos tisztek felsorakoztatták a legénységet a laktanya udvarán, eközben a tartalékos tisztek

35 Kelemen (1923) 54. old.

36 3. számú melléklet. 103. számú állomásparancsnoksági parancs. Közli: Kelemen (1923) 96–97. old.; Kelemen (1923) 78–102. old.;

37 Kelemen (1923) 106–107. old. Kelemen Béla adatait használtuk fel, aki név szerint felsorolta a tíz személyt. Bokor Pál szerint tizennégy altisztet vittek el, és további három tisztet – az utóbbiak között a plusz név Dettre Béla, Dettre János testvére.

38 Bokor (1939) 55. old.

megszerezték az őrségtől a fegyvereiket, megszállták az őrzőpostákat, az épületeket, a vörös zászló helyére pedig nemzeti színű trikolor került. A legénységi állományt csendőrök kerítették be, és a kommunista szimpatizánsnak vélt katonákat a Csillag börtönbe zárták. Utolsó lépésként létrejött a Magyar Nemzeti Gárda, amelynek része lett a megmaradt legénységből alakított két század, valamint egy–egy tényleges tisztből és egy tartalékos tisztből álló század. Ugyanez a vértelen puccs, a fentiekhez hasonlóan, lezajlott a huszárok és a tüzérek laktanyájában is. Végül délben a városházára is felkerült a piros-fehér-zöld lobogó, az ugyanitt tartott pedagógusgyűlésen pedig kidobták – egyes adatok szerint bántalmazták is – Juhász Gyula költőt. Az ABC ezt követően ülést tartott, amelyen megjelent Béatrix ezredes, aki elég egyértelműen fogalmazott, miután megtiltotta a szervezetnek a népgyűlés megtartását: „*Ne táncoljanak az urak gyorsabban, mint ahogy a zene szól.*”³⁹

4. Az aradiak nem érkeznek meg Szegedre

Béatrix Szombathelyit arról is tájékoztatta, hogy másnap Aradról megérkezik a gróf Károlyi Gyula vezette ellenforradalmi kormány. A francia javaslatra és támogatással létrejött kabinet tagjai a következők voltak: Károlyi miniszterelnök, aki unokatestvére volt Károlyi Mihálynak, Barabás Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter, Bársony Elemér népjóléti miniszter, Bartha Ábel belügyminiszter, báró Bornemisza Gyula külügyminiszter, Fülöp Béla közlekedésügyi miniszter, Hemmen János nemzetiségi miniszter, Kintzig János földművelésügyi miniszter, Pálmai Lajos igazságügy-miniszter, Pálóssy Dénes közlekedési miniszter, Szabó Zoltán ezredes, hadügyminiszter, valamint a franciákkal kiváló kapcsolatot ápoló volt aradi polgármester, Varjassy Lajos kereskedelemügyi miniszter. Többségük az aradi elitből került ki, néhányan Temesvárról érkeztek.⁴⁰ Bejelentették, hogy az új kormány „*az alkotmányosság követelményeinek megfelelő magyar kormány*” megalakulásáig létezik, „*működése csak ideiglenes, rendcsináló*” [...], „*céljük a bolsevizmus letörése*”⁴¹

Arad küszöbönálló román megszállása miatt a kabinet a Szegedre költözés mellett döntött. Kilencedikén⁴² két vonatszerelvény hagyta el a várost. Az egyik-

39 Uo. 56–58. old.; Kelemen (1923) 103–124. old.

40 Barabás Béla (1929): Emlékirataim 1855–1929. Szerző kiadása, Arad. 158–162. old.; Paál (1919) 19–23. old.

41 Barabás (1929) 161–162. old.

42 Paál szerint május 13-án indultak el Aradról, de mivel Kelemen szerint Varjassy 10-én Szegedre ért, ezért úgy véljük, hogy ez esetben Barabás adata lehet a helyes.

ben Szabó Zoltán vezetésével hatvannyolc tiszt és mintegy kétszáz főnyi legénység utazott. Néhány óra múlva a miniszteri különvonat is elindult, amelyen helyet foglalt egy francia tiszt a megszállók képviselőjében és egy aradi román tisztségviselő. Nem jutottak sokáig: Mezőhegyesnél, minden francia közbenjárás ellenére, a románok internálták mindkét vonat utasait, azzal az indokkal, hogy fegyvert és hadifelszerelést szállítottak.⁴³ Szegeden hiába várakoztak...⁴⁴

5. A várakozás és a „szent egység”

Nem sokkal később Kelemen Bélák már tárgyaltak az Aradról Szegedre különféle utakon eljutó küldöttekkel. Az aradiak és az ABC között már a kezdetektől fogva az ellentétek jelei mutatkoztak: néhány nap után egyértelművé vált, hogy a vendégek jóval liberálisabb nézeteket képviseltek a szegediek-nél. Az utóbbiak május 9-én kijelentették, csak olyan kormányt támogatnak, amelynek vezetői Bethlen István, Teleki Pál, Gratz Gusztáv, azaz a bécsi Antiboldsevista Comité tagjai.⁴⁵

Nem sokkal később Szegeden volt már Varjassy is, aki 12-én a Kereskedelmi és Iparkamara tagjait győzködté. Megérkeztek az aradi kormány temesvári tisztségviselői, akik elkerülték a román internálást – nem sokkal később részükről felmerült a kormányalakítás szándéka. Végül megegyeztek a szegedi ABC-vel és a Gömbös által képviselt bécsi ABC-vel, hogy „a bécsi comitéval teljes összhangban kívánnak működni, és [...] bevárják, míg a bécsi comitéval megkísérelt érintkezés sikerre vezet”.⁴⁶ Károlyi Gyula távollétében is hatással bírt a tárgyalásokra, a május 16-án Eckhardt Tibornak írott levelében megtiltotta a Szegeden lévő kormánytagoknak az önálló működést, és a Kelemen Bélával való együttműködést írta elő számukra.⁴⁷

A vetélkedést jelezte, hogy a szegedi ABC úgy döntött, hogy felhívással fordul a nyilvánossághoz,⁴⁸ amellyel gyakorlatilag a francia kezdeményezésre megalkuló aradi ellenforradalmi szervezet, az „Union Sacrée” (Szent Szövetség) módszerét próbálták lemásolni. Proklamációjukban úgy fogalmaztak, hogy

43 Barabás (1929) 162–165. old.; Paál (1919) 22–25., 41–42. old.

44 Kelemen (1923) 122. old.

45 Uo. 136–141. old.

46 19. sz. melléklet. Jegyzőkönyv. Közli: Kelemen (1923) 147. old.

47 21. sz. melléklet. Károlyi Gyula levele Eckhardt Tibornak. 1919. május 16. Közli: Kelemen (1923) 161. old.

48 Kelemen (1923) 148–158. old.

„dicső Árpád apánktól Kun Béláig jutottunk el,” aki „cinkostársaival” hazajött „ősi hazánkat a bolsevizmus romboló rendszerével elpusztítani. Alig két hónapi működésük után itt van előttünk munkájuk eredménye: égő falvak és városok; az utolsó falat kenyértől [...] megfosztott szegények; elhurcolt és kegyetlenül kivégzett túsok százai, sőt ezrei”. Azt üzenték, hogy ez ellen kívánnak fellépni, ezért „Egyesüljünk ebben a szent egységben.” Hozzá tették, hogy „Intézetek, társulatok és minden nemzeti érzésű, tisztességes szegedi lakos” csatlakozását várják.⁴⁹ Ebbe Kelemen megpróbálta bevonni a szociáldemokratákat, azok azonban „kikosarozták” őt,⁵⁰ a franciák is inkább Varjassy irányzatával szimpatizáltak, aki még Móra Ferencet is megpróbálta megnyerni kultuszminiszternek⁵¹ – valószínűleg a szegedi ABC véleménye ellenére, hiszen előző hónapban írt cikkei, politikai szerepvállalása miatt a szervezet tagjai biztosan nem fogadták volna el az író mint e tisztség betöltőjét.

Május 21-én átmenetileg lezárult az aradiak és szegediek közötti küzdelem: a szegedi Union Sacrée gyűlésén kormányzóbizottságot választottak, hattagú végrehajtó-bizottsággal és húszfős kormányzótanáccsal. A végrehajtó-bizottság elnöke a távollévő Teleki Pál, rajta kívül Bécset Gömbös, Temesvárt Fülöp, Aradot Varjassy, Budapestet Hencz Károly korábbi országgyűlési képviselő, Szegedet pedig Kelemen képviselte.⁵²

Eközben, a visszaemlékezések szerint női ruhában, megszőkött Mezőhegyesről Bartha Ábel miniszter és Szegedre jött. A románok végül 23-án elengedték az internált kormány tagjait – egyedül a hadügyminisztert tartották továbbra is fogva. Az Aradra visszatért kormány ismét úgy döntött, hogy Szegedre teszi át székhelyét. Ezúttal nem szakította meg kényszerpihenő az utazást: május 28-án már együtt vacsorázott szinte a teljes aradi kormány a szegedi Kass Szállóban.⁵³

49 20. számú melléklet. Polgártársak! Közli: Kelemen (1923) 157–158. old.

50 Kelemen (1923) 164–166. old.

51 Paál (1919) 42–43. old.

52 Kelemen (1923) 168–172. old.

53 Paál (1919) 44–45. o.; Kelemen (1923) 176–187. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

KORABELI SAJTÓ

Délmagyarország, 1919. évfolyam

NAPLÓ, EMLÉKIRATOK

Barabás Béla (1929): Emlékirataim 1855–1929. Szerző kiadása, Arad.

Bokor Pál (1939): Szegedországtól Magyarorszáig. Visszaemlékezés a szegedi ellenforradalmi napokra. Stádium, Budapest.

Kelemen Béla (1923): Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez. (1919.). A szerző kiadása. Szeged.

Rákosi Máttyás (2002): Visszaemlékezések 1892–1925. 1. kötet. Napvilág Kiadó. Budapest.

FELDOLGOZÁSOK

Gaál Endre (1991): Az őszirózsás forradalom és a tanácsköztársaság időszaka. In: Gaál Endre szerk. (1991): Szeged története 3. Somogyi-könyvtár. Szeged. 867–918. old.

Gergely Jenő–Izsák Lajos (2000): A huszadik század története. Pannonica. Budapest.

Gulyás László (2019): A belgrádi katonai konvenció és a Délvidék szerb megszállása. In: Gulyás László szerk.: Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. Szegedi Egyetemi Könyvkiadó–Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. Szeged. 55–72. old.

Kiss Ferenc–Tonelli Sándor–Sz. Szigethy Vilmos szerk. (1927): Szeged. A Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala. Budapest.

Miklós Péter (2010): A forradalmak korának állama: 1918–1919. In: Szabó Pál Csaba szerk. (2010): A magyar állam története. 1711–2006. JATEPress Kiadó. Szeged. 153–162. old.

Nagy Miklós (2019): Francia megszállás Szegeden. Areión. Szeged.

Nagymihály Sándor szerk. (é. n.): P. Zadravecz püspök. A szegedi Kapisztrán. I. kötet. Helikon Kft. Budapest.

Nyemcsok Attila (2007): Egy rágalmozási per tanulságai: a Kelemen-Szakáts-vita. Aetas, 2007/1. szám. 160–169. old.

Paál Jób (1919): A száz napos szegedi kormány. K. n., Budapest.

Romsics Ignác (1982): Ellenforradalom és konszolidáció. Gondolat. Budapest.

Romsics Ignác (2010): Magyarország története a XX. században. Osiris. Budapest.

Tóth Marcell (2019): A forradalom és az ellenforradalom városa. Szeged, 2019/5. szám. 30–38. old.

Ujlaki Antal (1921): Szeged a forradalomban és a nemzeti föltámadásban. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó R.-t. Szeged.

NAGY MIKLÓS

SZEGED FRANCIA MEGSZÁLLÁSA

1. RÉSZ: 1918. DECEMBER 30. – 1919. AUGUSZTUS 12.¹

1. Bevezetés

A magyar történeti köztudatba a trianoni békediktátum történetének részeként alaposan bevéődött, hogy a Magyar Királyság területének egy jelentős része 1918 novemberétől kezdve csehszlovák, román és szerb katonai megszállás alá került. Kevésbé ismert tény, hogy ugyanekkor a későbbiek során a trianoni Magyarország keretei között maradt városok közül kettő – Makó² és Szeged – francia megszállás alá került.

Jelen tanulmányban, és folytatásában (Szeged francia megszállása 2. rész) ezen francia megszállás történetét mutatjuk be.

2. A franciák bevonulása Szegedre, és a megszállás első hetei

Az 1918. november 13-án aláírt belgrádi katonai egyezmény a Beszterce, Maros, Szabadka, Baja, Pécs, Dráva mentén kialakítandó demarkációs vonalat jelölt meg. A konvenció 3. pontja lehetővé tette a stratégiai szempontból fontos területek antant megszállását.³ Bene Krisztián mutat rá tanulmányában, hogy Párizs eredeti terve az volt, hogy a Szövetséges Keleti Hadsereg kötelékén belül

1 A tanulmány második részét, mely 1919. augusztus 12-től tárgyalja Szeged a francia megszállás részleteit a Virtuális Intézet Közép-Európa kutatására egyik következő tanulmánykötetében kívánjuk közölni – a szerk.

2 Makó megszállásáról lásd Halmágyi Pál (2021): Makó francia megszállása 1919. április 27. – 1919. június 25. In: Gulyás László–Tóth Marcell–Zeman Ferenc szerk. (2021): Lokális Trianon 1. kötet. Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben 1918–1920. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 55–66. old.

3 Gulyás László (2019/b): A belgrádi katonai konvenció és a Délvidék szerb megszállása. In: Gulyás László szerk. (2019/a): Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. Szegedi Egyetemi Könyvkiadó–Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. Szeged. 55–72. old.

működő francia Keleti Hadsereg Magyarország teljes területét megszállja. Ez az elképzelés azonban 1918 késő őszén megváltozott, a francia csapatok jelentős részét átirányították Törökországba és Oroszországba.⁴ Ennek következtében a Magyarországon felhasználható francia alakulatok mindössze három gyalogoshadosztályból (a 11. és 17. gyarmati gyalogoshadosztályból és a 76. gyalogoshadosztályból), valamint egy lovasdandárból álltak Paul Prosper Henrys tábornok vezetése alatt.⁵

A körülmények fenti alakulása miatt a nagyszabású magyarországi francia megszállás – a budapesti bevonulás tervével együtt – meghiúsult. Gyakorlatilag a francia hadsereg csak a Délvidéknek nevezett régió egy sávját szállta meg. Viszont ebbe a sávba beletartozott Szeged városa. Ez nem volt véletlen, hiszen Szeged stratégiai jelentősége vitathatatlan volt: az ottani közúti és vasúti híd jelentette az egyetlen összekötő kapcsot a szovjetellenes intervencióban számításba vett Románia és az antant többi országa között.

Nézzük meg a megszállás menetét: 1918. december 10-én egy főhadnagy vezetésével 20–25 főből álló francia különítmény érkezett Temesvárról Szegedre szálláscsinálónak.⁶ 1918. december 14-én pedig az átvonuló katonaszállítmányok ellenőrzésére és irányítására állomásparancsnokságot állítottak fel a szegedi személypályaudvaron.⁷

Ezt követően Franchet d'Espérey, a Szövetséges Keleti Haderők főparancsnoka 1918. december 20-án kelt táviratában utasította de Lobit tábornokot, a Keleti Francia Hadsereg főparancsnokát Szeged katonai megszállására.⁸ A parancs értelmében december 30-án érkezett a városba a 157. francia gyalogezred 50 tisztje és 600 katonája Boblet ezredes vezetésével, január 3-án pedig a 210. gyalogezred két zászlóalja, valamint a 274. sz. tábori tüzérség első szak-

4 Bene Krisztián (2021): A délvidéki semleges zóna létrehozása. In: Gulyás–Tóth–Zeman szerk. (2021) 11–26. old.

5 Service historique de la Défense (SHD) GR 26 N 88/2. Compte rendu journalier du 18 novembre 1918.

6 Kelemen Béla (1923): Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez 1919. „Mars” Grafikai Műint. Szeged. 37. old.

7 Tonelli Sándor (1939): A franciák Szegeden. Acta Universitas Szegediens, Szeged. 7. old.

8 Jean Bernachot (1971): Les Armées françaises en Orient après l'Armistice de 1918. Vol. I. L'Armée Française d'Orient L'Armée de Hongrie (11. novembre 1918. – 10. septembre 1919. Imprimerie Nationale. Paris. 42. old. – a Szövetséges Keleti Hadsereg főparancsnokának a Magyarországi Hadsereg parancsnokához december 20-án küldött 6346/3. sz. hivatalos távirata.

szá, amely egységekhez a következő hetekben újabbak csatlakoztak.⁹ Újszeged november végétől szerb megszállás alá került.

Itt jelezzük, hogy ugyanezen a napon került sor Arad francia megszállására, illetve január első hetében az ún. délvidéki semleges zóna kialakítására is, annak érdekében, hogy megakadályozzák egy szerb–román háború kitörését.¹⁰

Tonelli Sándor, korabeli szegedi iparkamarai titkár adatai szerint a proletárdiktatúra kikiáltásáig Szegeden a 157. és a 210. francia gyalogezredek állományaához tartozó 3–4 gyalogzászlóalj, 2–3 tüzérségi üteg és 1–2 lovasszázad állomásozott.¹¹ Ez megközelítően 2–3000 fős helyőrségi létszámnak felelt meg. A Rondenay ezredes vezette katonai hídfőparancsnokság kezdetben a Szentháromság utcai Szathmáry-féle házban, majd a kerületi katonai parancsnokság Szentháromság u. 2. szám alatt lévő épületében (ma SZTE Gyakorló Gimnázium) működött. Itt volt a később megszervezett városkormányzóság székhelye is.¹² A tiszteket lakásokban, a legénységet pedig iskolákban szállásolták el. Francia katonákat helyeztek el az Állami Felső Ipariskola (ma Déri Miksa Szakgimnázium) Kálvária tér 7. szám alatti, valamint az Állami Polgári Iskola (ma SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar) Boldogasszony sugárút 6. szám alatti épületeiben.¹³

A katonai megszállás nem járt együtt a magyar katonák eltávozásával Szegedről. A katonai és polgári hatóságok, illetve a magánfelek és a francia katonai parancsnokság közötti összeköttetés céljából 1919. január végén összekötő irodát állítottak fel a Tisza Lajos körút 73. szám alatt, ami március 12-ig működött.¹⁴ Szabályozták például a magyar és francia katonaság közötti kötelezően kölcsönös tiszteletadást.

A megszálló csapatok élelmezésükről maguk gondoskodtak – a magyar honvédbiztosság közreműködésével – készpénzért fizetve a vásárlások alkalmával.¹⁵ A megszállt területek élelmiszerkészletének saját részükre történő biztosítása érdekében 1919. január 20. után a francia, illetve a szerb katonai parancsnok-

9 Tonelli (1939) 7. old.

10 Gulyás László (2019/c): Versailles fényes termeiben 2. Szerb–román küzdelem a Bánságért In: Gulyás László szerk. (2019/a): Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. 125–148. old.

11 Tonelli (1939) 3–10. old.

12 Uo. 8. old.

13 Liptai János (2014): Francia katonai megszállás Szegeden (1918. december – 1920. március) SZTE BTK szakdolgozat. 11. old.

14 MNL CSML 585/1919. Szeged város főispánjának iratai

15 Szegedi Napló 1919. január 3.

ság nem engedélyezte a szegedi kereskedőknek élelmiszerek vásárlását a várostól délre eső területeken. Ez a rendelkezés – amit ugyan március elején feloldottak – tovább nehezítette a városi közellátás amúgy is súlyos helyzetét.¹⁶

A proletárdiktatúra budapesti kikiáltásáig – azaz március 21-ig – a város katonai megszállása mellett a franciák a belső viszonyokba nem avatkoztak be. Így helyükön maradtak azok a vezetők, akik az őszirózsás forradalom eredményeképpen kerültek Szeged élére:¹⁷ azaz a Károlyi-kormány által kinevezett dr. Dettre János főispán, illetve dr. Temesváry Géza rendőrkapitány. Somogyi Szilveszter – aki már az őszirózsás forradalom előtt is polgármester volt¹⁸ –, szintén megőrizte pozícióját.

A franciák megjelenésekor a szegediek rövid ideig tartó megszállásra számítottak, ami a mielőbbi békekötéssel véget ér. A városi értelmiség körében a németellenes közhangulat mellett élt a francia forradalmi hagyományok tisztelete, s talán ebből táplálkozhattak azok a remények, hogy a franciák fogják az ország területi integritását biztosítani. Minthogy Újszeged 1918. november végétől szerb megszállás alá került, a francia katonák Szegedre érkezése biztosítékot jelentett a további önkényes szerb és román foglalások megakadályozására.

3. A francia megszállás jellemzői Szegeden 1919. augusztus 1-ig

3.1. A hatnapos szegedi proletárdiktatúra

Ezen a ponton egy szerkesztői megjegyzéssel kell megszakítanunk Nagy Miklós tanulmányának menetét: Kötetünkben „Károlyi Mihály embereitől Károlyi Gyula megjelenéséig” címmel önálló tanulmányt közlünk Tóth Marcell tollából. Ezért arra kértük jelen tanulmány szerzőjét, Nagy Miklóst, hogy a most következő alfejezetben a francia megszállók szemszögéből mutassa be az eseményeket.

1919. március 21-én Kun Béla és elvtársai Budapesten kikiáltották a proletárdiktatúrát, amely 133 napig tartott. Ezzel szemben Szegeden mindössze hat napig létezett a tanácsköztársaság. Ugyanis a proletárdiktatúra szegedi megjelenésének hírére de Lobitz tábornok, a Magyarországi Hadsereg főparancsnoka (március 1. óta a Keleti Francia Hadsereg ezt a nevet viselte) elrendelte a francia katonai közigazgatás bevezetését a városban. Ennek megszervezésével Béatrix

¹⁶ Tonelli (1939) 36. old.

¹⁷ Gaál Endre szerk. (1991): Szeged története 3/2. Somogyi könyvtár. Szeged. 870–871. old.

¹⁸ A Nagy Háború második évében, 1915. február 17-én választották polgármesterré.

ezredest bízta meg.¹⁹ Munkája első lépéseként Béatrix néhány nap alatt katonai erő alkalmazásával – a város stratégiai pontjainak elfoglalásával – felszámolta a proletárdiktatúrát Szegeden.²⁰ Ennek során Béatrix március 26-án ultimátummal követelte a szegedi munkásság lefegyverzését és a tanácsköztársasággal való minden kapcsolat megszakítását. A kommunista direktórium látva, hogy ilyen körülmények között feladatát nem tudja ellátni – a Hadügyi Népbiztosság utasítására – fegyveres erőinek és hadianyagának egy részével március 26-ról március 27-re virradó éjjel elhagyta a várost és Kiskunfélegyházára tette át székhelyét²¹ A szegedi direktórium és intéző bizottság tagjai a Külvárosi Direktórium néven létrehozott felső- és alsótanyai közigazgatásilag egységes területen, a mai Balástyán és Szatymazon folytatták tevékenységüket.²²

Ezzel párhuzamosan a francia hadvezetés március 22-től katonai előkészületeket tett Szeged elvágására a tanácsköztársaság fennhatósága alatti területekből. Jelentős csapatösszevonások kezdődtek a térségben azzal a céllal, hogy egy Szeged központú katonai hídfőállás kiépítésével megteremtsék a proletárhatalommal szembeni fellépés feltételeit. Franchet d'Espérey március 22-i parancsának megfelelően de Lobit Szeged, Arad, Temesvár, Nagyikinda térségében összevont két hadosztályt, koncentrálván az erőket egy esetleges magyar támadás elhárításra.²³ Ezen katonai mozgások részeként március 27-re Szeged köré egy francia katonai gyűrűt fontak: A 210. gyalogezred katonái a tiszai vasúti hídtól a „Rácok kertjéig” terjedő területet tartották megszállva, a budapesti úttal együtt, míg a pesti úttól a szabadkai útig a 157. gyalogezred egységei állomásoztak. Az 54. gyarmati gyalogezreden kívül Szegeden tartózkodott még két madagaszkári század, egy tüzérüteg és a nehéztüzérség.²⁴ Somogyi Szilveszter polgármester későbbi igazolási ügyének tárgyalásán tett vallomásában 40 ezer főre becsülte a városban és környékén ekkor állomásozó csapatok összlétszámát.²⁵

19 Ormos Mária (1984): Padovától Trianonig. Kossuth Kiadó. Budapest. 213. old.

20 Gaál Endre szerk. (1969): Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből; a Csongrád megyei munkásmozgalom 1917–1919. aug. 1. Szeged. 27. old.

21 Uo. 28. old.

22 Tóth Marcell (2019/a): A forradalom és az ellenforradalom városa. Szeged, 2019/5. szám. 30–38. old.

23 Bernachot (1971) 1. kötet 107. old.

24 Uo. 117. old.

25 MNL CSML XIV.10. Tonelli iratok – Somogyi Szilveszter igazolási ügyének tárgyalása.

A hat napig tartó szegedi proletárdiktatúra történetének lezárásaképpen március 27-én a franciák Szeged városát – a március 20-i Vix jegyzékben foglaltaknak megfelelően – az ún. semleges zónához tartozó területnek nyilvánították. Ezzel és a Budapest–Szeged közötti személy-, posta- és telefonösszeköttetés részbeni megszakításával elvágták a várost a budapesti proletárdiktatúra által ellenőrzött területektől.

3.2. A szegedi városkormányzóság megszervezése, és a Lamaze-jelentés

1919. március 27-én Béatrix ezredes visszahelyezte hivatalába a Károlyi-kormány időszakában működő vezetőket, Dettre János kormánybiztos-főispánt, Somogyi Szilveszter polgármestert, valamint Tabódy Zsolt kerületi katonai parancsnokot. Ez a testület – bár összetételében a polgári demokratikus viszonyokat tükrözte – határozott politikai irányvonalat a franciák jelenléte és az ellenforradalom erőinek későbbi tevékenysége miatt nem tudott kialakítani. Lényegében a francia városkormányzóság utasításai szerint tevékenykedett, bizonyos külsőségekben eleinte azt a látszatot keltve, hogy a tanácskormány helyi végrehajtó hatalmát képviseli (direktórium elnevezés, újságok forradalmi címei).

A franciák a városkormányzóság megszervezésével a katonai jellegű hídfőparancsnokság mellett politikai irányító szervezet hoztak létre. Mindkettő Charpy tábornoknak, a 76. hadosztály parancsnokának – mint körzetparancsnoknak – az alárendeltségébe tartozott. Charpy felettese a Magyarországi Hadsereg Belgrádban, majd Nagyikindán állomásozó parancsnoka, de Lobit tábornok volt. A Magyarországi Hadsereg pedig a Franchet d'Espérey irányítása alatt álló Szövetséges Keleti Hadsereg kötelékébe tartozott.²⁶

A városkormányzóság felállításával együtt történt meg a politikai rendőrség megszervezése is Paul Gertoux főhadnagy vezetésével, ami azonnal meg is kezdte működését. A politikai rendőrség (Sûreté) részben magyar származású ellenforradalmi érzelmű személyekből állt (pl. Bruller Gyula, Schreier Simon).²⁷ Ügynökeit a Munkástanácson kívül a magyar katonaság és az ellenforradalmi csoportok körébe is beszervezte.

Átfogó képet adott a megszállt Szeged politikai, gazdasági, katonai helyzetéről az a március 31-i keltezésű jelentés, amelyet Lamaze kapitány de Lobit tábornok részére készített a proletárdiktatúra szegedi hatalmának megszüntetése után.²⁸ A város politikai helyzetének értékelésénél Lamaze jól érzékelteti

26 Tonelli (1939) 9. old.

27 Service Historique de l'Armée de Terre (S.H.A.T.) Paris, 20N514 N° 322. old.

28 Bernachot (1971) 1. kötet 279. old.

a hatalom instabilitását, felhívva a figyelmet a határozottabb francia irányítás szükségességére. Megállapítása szerint a lakosság többsége szemben áll a bolsevizmussal, a megtorlástól tartva azonban nem mer ellene fellépni, sem pedig nyíltan az antant oldalára állni. *„Amíg a kommunizmus fenyegető veszélyt jelent és amíg a város nem számíthat katonai erőinkre és útmutatásainkra, addig az előjáróság mind a francia parancsnokságnak, mind pedig a budapesti kormánynak egyaránt engedelmeskedik”* – írja a jelentésben.²⁹

Lamaze szükségesnek látta a városban megjelenő lapok cenzúráztatását, mivel megítélése szerint néhány újság lázadó szellemet szít a francia katonák körében. A város vezetőit értékelve kedvező véleménnyel volt Somogyi polgármesterről, aki igyekszik minél „hitelesebben” ellátni funkcióját a látszatdirektóriumban. Dettre főispánra külön is felhívta felettesei figyelmét, aki *„...nagyon intelligens, tudja a dolgát és komoly szolgálatokat tehet (ti. a franciák számára), tekintélyét az egész lakosság elismeri.”* Ugyanakkor Lamaze bizalmatlan volt Tabódy Zsolt ezredessel, a város katonai parancsnokával szemben, aki véleménye szerint *„...bármikor hajlandó a bolsevikiekhez csatlakozni”*.³⁰

Jelentésében Lamaze a városi közellátás helyzetét is elemezte. Béatrix korában már jelezte feletteseinek az élelmiszerek, főként a tej, valamint a szén hiányának tarthatatlanságát.³¹ Ez utóbbi enyhítésére az ezredes napi két vagon szén szállítására vállalt kötelezettséget a víz- és áramszolgáltatás biztosításához.³² Lamaze az alapvető élelmiszerek és fűtőanyagok hiányának megoldására javasolta a meglévő készletek francia bizottság útján történő felmérését és jobb elosztását, valamint indítványozta a szerbek által megszállt területekkel való közlekedés és kereskedelem engedélyezését.

A fűtőanyaghiány enyhítésének politikai vonatkozásaira hívta fel a figyelmet azzal, hogy gyárak zavartalan üzemeltetése a munkanélküliek számát is csökkentené, ami a lakosság közhangulatára jó hatással lenne.³³ Ezzel összefüggésben a jelentés szerzője javasolta, hogy az eddigi két vagon mellett még két vagonnal több szenet szállítsanak a városba.

A katonai helyzetről szóló fejezetben Lamaze kapitány részletes helyzetjelentést készített a város környéki magyar haderőről és a francia övezetről is. Március 27. után a franciák valószínűnek tartották, hogy a magyar csapatok

29 Uo. 279–282.old. 13. sz. függelékben Lamaze kapitány jelentése

30 Uo. 279. old.

31 MNL CSML 649/I. 1919. /III. 31./ Szeged város főispánjának iratai

32 MNL CSML 687/1919. /IV.4./ Szeged város főispánjának iratai

33 Bernachot (1971) 1. kötet 280. old.

kísérletet tesznek Szeged elfoglalására, amelyet – a jelentés szerint – egy városbeli akció támogatott volna. Március 31-től a magyar Vörös Hadsereg egységei északi irányba húzódtak, egy előőrs vonalat hagyva Szegedtől északra. Az előőrsöt képező katonaság harcértékét Lamaze kapitány gyengének minősítette.³⁴

Lamaze jelentésében az alábbi módon vázolta fel a hadihelyzetet: a várost körülvevő francia övezet egyik fő erejét képező 210. gyalogezred egységei az algyői vasúti hídtól kiindulva a Szeged–Budapest vasútvonal mentén foglaltak állást a 274. tüzérezred első ágyúütegeinek 2. tüzérszakaszával együtt. A röskei vasútvonaltól kiindulva Dorozsmától északra helyezkedtek el a 157. gyalogezred és a 274. tüzérezred 2. tüzérszakaszának katonái. Tartalékként a szegedi repülőtéren állomásozott az 54. gyarmati gyalogezred egy százada, másik százada a személypályaudvaron és egy géppuskás-páncélcocsis szakasza Újszegeden, ahol még két műszaki század volt elhelyezve. A város környékén lévő francia katonákat a falvakban, illetve a tanyákon szállásolták el, az algyői hídőrség kivételével, amely a szabadban állomásozott. A szolgálat ellátását nehezítő létszámhiány megoldására Lamaze javasolta a 210. és a 157. gyalogezred katonáink felváltását a 227. gyalogezred és az 54. gyarmati gyalogezred állományából.³⁵

A jelentés szorgalmazta Szeged és a meg nem szállt területek közötti mindenmű kapcsolat teljes megszakítását, hivatkozva arra, hogy a telefon- és távíróforgalom a március 27. óta elrendelt tilalom ellenére továbbra sem szűnt meg egészen.

Alfejezetünk összegzéseképpen kijelenthetjük, hogy a Lamaze-jelentésből fontos információkat kaphatott a Magyarországi Hadsereg főparancsnoka a Budapest ellen tervezett intervenció szervezéséhez, illetve a város feletti politikai hatalomátvétellel kapcsolatos döntéshez.

3.3. A francia hadvezetés intervenciós tervezetése

Versaillesban a francia politikai és katonai vezetők – elsősorban Foch marsall – 1919 márciusának utolsó hetében egy Budapest ellen irányuló katonai intervenciót terveztek.³⁶ Ennek jegyében 1919. március végére befejeződtek a 76. gyaloghadosztály és a 17. gyarmati gyaloghadosztály csapatösszevonásai Szeged–Arad–Temesvár térségében. A Magyarországi Hadsereg főparancsnoka

34 Uo. 280–281. old.

35 Uo. 281. old.

36 Ormos Mária (1979): A Tanácsköztársaság és az antant-intervenció. Tudományos ülészak a Magyar Tanácsköztársaság 60. évfordulójára, Budapest, 1979. március 6–7., Separatum, Akadémiai Kiadó, 120–121. old.

az így kialakított katonai helyzetet megfelelőnek értékelte egy francia–szerb erőkkel végrehajtandó Budapest elleni intervenció megszervezéséhez.³⁷

A koncentrált támadáshoz szükséges intervenciók erők azonban nem álltak rendelkezésre, mivel a belgrádi vezető körök egyelőre vonakodtak az akcióban való részvételtől, mivel az antant nem engedélyezte számukra, hogy a szerb hadsereget horvát, szlovén és más egységekkel kiegészítve jugoszláv hadsereggé alakítsák át.³⁸ Franchet d'Espérey-nek április 5-i belgrádi tárgyalásai során mégis sikerült ígéretet kapnia a szerb vezetőktől, hogy korlátozott erőkkel (egy hadosztály, egy lovasdandár, két század) hajlandók részt venni a tervezett akcióban.

Franchet április 6-án azzal indokolta Párizsnak a mielőbbi magyarországi beavatkozás szükségességét, hogy ez megszüntetné Románia bekerítettségét és megakadályozná a magyar–szovjet(oroszl) szövetség megvalósulását a frontokon. Javasolta, hogy a támadás megindításához még hiányzó mintegy 3 hadosztálynyi jugoszláv erőt csehszlovák katonasággal pótolják.³⁹ Az akció katonai előkészítésének részeként már április 5-én Aradról Szegedre irányították az 5. marokkói szpáhi lovasszázadot és azt a 76. hadosztály parancsnoksága alá rendelték. A szerb ún. Morava-hadosztály egy ezredét pedig április 9-re Szeged–Nagyszentmiklós térségébe szállították.⁴⁰

De Lobit a tervezett támadás elengedhetetlen feltételének tartotta a tanácsköztársaság és a megszállt területek közötti mindennemű összeköttetés megszüntetését. Az erre vonatkozó parancsot április 8-án jutatta el a hadműveletekben érdekelt 76. és 17. hadosztályok parancsnokaihoz.⁴¹ Clemenceau végül – nagy valószínűséggel április 9-én – megtiltotta Franchet d'Espérey-nek a támadást.

Ezzel párhuzamosan a román nagyvezérkar április 11-én határozott a Magyarország elleni offenzíváról, amely április 15-ről 16-ra virradó éjszaka meg is indított. A román egységek a Vix-jegyzékben előírt demarkációs vonal átlépését

37 Bernachot (1971) 1. kötet 126. old. A Magyarországi Hadsereg főparancsnokának a Szövetséges Keleti Hadsereg főparancsnokához 1919. március 30-án 773/3. sz. alatt küldött jelentése (A.F.O.C. 26 N-890)

38 Ormos (1984) 231. old.

39 Uo. 233. old.

40 Bernachot (1971) 1. kötet 127–128. old.

41 Uo. 129. old. A Magyarországi Hadsereg főparancsnokának 741/3. sz. alatt küldött átírat a 17. és a 76. hadosztályok parancsnokainak, 1919. ápr. 8. (AFO C N-890.)

követően a Tiszáig nyomultak előre.⁴² A Temesvár–Arad–Szeged körzetében ismertetett katonai átcsoportosítások tehát ekkor már azt a célt szolgálták, hogy biztosítsák a román támadás zavartalanságát, viszont megakadályozzák a román hadsereg behatolását a Bánát Jugoszláviának szánt területeire. A román foglalások elhárítására de Lobit erősítést vezényelt Szegedre. Valószínűleg ennek érdekében telepítették át az 508. sz. repülőrajt is Temesvárról Szegedre (egy szerb Bréguet és két Spad típusú felderítőgép), amelyhez csatlakozott az 523. sz. szerb repülőraj is.⁴³

3.4. A városkormányzóság működése 1919. június 25-ig

3.4.1. Béatrix lépései

A Béatrix által kinevezett városi vezetőtestület ugyan a bankok, műkincsek, bérházak és nyomdák szocializálódásáról szóló tanácsköztársasági rendeleteket csak formálisan hajtotta végre, de a franciák így sem láttak működésében elegendő biztosítékot politikai célkitűzéseik gyors megvalósításához. A Lamaze-jelentés is hangsúlyozta a városvezetés határozottabb francia irányításának szükségességét.

A város vezetőivel szembeni határozott bizalmatlanság jelei figyelhetők meg Béatrix és a francia tiszttek részéről. Mint a Lamaze jelentésből is kiderül, Tabódyban eleve nem is bíztak, bolszevista érzelműnek minősítették. Erre utal például Béatrix-nek azon átírata, amelyben közli Dettre főispánnal, hogy a helyőrség és rendőrség együttes létszáma meghaladja az engedélyezett 1300 főt, ezért kérte az említett létszám betartatását Tabódyval.⁴⁴

A magyar vezetőkkel szembeni tartózkodás érzékelhető a városkormányzó-nak Dettrehez intézett azon felhívásában is, amelyben azoknak a híreknek a megcáfolását kéri tőle, miszerint a franciák kiéheztetik a várost és felélik tartalékaikat. Hivatkozik arra, hogy a budapesti kormány levélben köszönte meg a város ellátására tett francia erőfeszítéseket.⁴⁵ Béatrix szemrehányóan közölte a város főispánjával, hogy a város vezetői nem tettek meg mindent annak érdekében, hogy a lakosság körében kedvező kép alakuljon ki a franciákról.

42 Gulyás László (2021): A Magyar Királyság román megszállásának szakaszai, különös tekintettel a Partium és a Tiszántúl elfoglalására. In: Gulyás–Tóth–Zeman szerk. (2021) 27–42. old.

43 Bernachot (1971) 1. kötet 142. old. A Magyarországi Hadsereg főparancsnokának 1261. sz. különleges hadműveleti parancsa. 1919. ápr. 28. C.26. N-89.

44 MNL CSML 727/1919 IV.10. Szeged város főispánjainak iratai

45 MNL CSML 777/1919. IV.12. Szeged város főispánjának iratai

A franciák városvezetéssel szembeni bizalmatlanságát mutatják a katonai elhárítási jelentések is, amelyek Gertoux főhadnagy, a szegedi katonai hírszerző szolgálat (Service de Renseignement Militaire – S.R.M.) vezetője küldött belgrádi felettesének. Úgy ítélte meg, hogy Dettrének túlságosan is nagy a befolyása Béatrix városkormányzóra, aki ezért a város irányításában nem konzekvens, holott már többször figyelmeztette őt erre és a környezetében szolgálatot ellátó „kommunista” magyar összekötőtisztek kémtevékenységére is. Gertoux nagyobb önállóságot kívánt a katonai elhárítás számára a város vezetését érintő döntésekben és javasolta az itt gyülekező ellenforradalmi csoportok fokozottabb támogatását a „bolsevistagyanús” szegedi vezetőkkel szemben.⁴⁶

Mindezek miatt a franciák április 14-én nyílt politikai hatalomátvételt hajtottak végre Szegeden. Béatrix, mint városkormányzó április 15-től betiltotta a szovjetkormány összes rendelkezéseit, teljes határozat léptetett életbe a város körül, megszakítva minden közlekedést, kereskedést, telefon- és távíróforgalmat a tanácsköztársaság területeivel. A kereskedelem ezirányú megszüntetésének ellensúlyozására engedélyezték a Szeged és Arad közötti kereskedelmet és közlekedést, illetve a szövetségesek által megszállt területekkel való kapcsolattartást.⁴⁷

Charpy tábornok április 17-én az alábbi átiratban közölte a politikai hatalom átvételének tényét a város magyar vezetőivel: *„De Lobit tábornok, a Magyarországi Hadsereg parancsnoka megbízott, hogy közöljem Önökkel az ő részéről a következőket: Béatrix ezredes, a város kormányzója az általános utasítások értelmében befolyást gyakorol az Önök politikájára és közigazgatására. [...] Ilyen körülmények között önöknek nincsen szabadságukban oly módon eljárni, hogy csorbítatlanul követik Budapest intencióit. Alá vannak vetve a francia katonai hatóság ellenőrzésének, amely az antantot képviseli.”*⁴⁸

Április 17-én Charpy tábornok személyesen is Szegedre érkezett (május elejétől kezdve székhelyét is Újszegedre helyezte) és a Dettre főispánnal folytatott megbeszéléseken közölte, hogy minden esetben Béatrix ezredes dönt a tanácskormány rendeleteinek végrehajtásáról.⁴⁹ Az említett távirat azt mutatja, hogy a városkormányzó – tulajdonképpen már március vége óta – saját belátása szerint irányíthatta a város közigazgatását, őt illette a legfelső szintű döntések joga. A szegedi főispán és a polgármester is csak a városkormányzó egyetértésével hozhatott döntéseket. Béatrix saját hatáskörében önálló rendeleteket adott ki,

46 S.H.A.T. (Paris) 20 N 513 681. 1919. IV. 14. 21.

47 MNL CSML 781/1919. IV.15. Szeged város főispánjának iratai

48 Szegedi Napló 1919. április 20.

49 Kelemen (1923) 50. old.

amelyek végrehajtására a város vezetőihez küldött átirataiban adott utasítást. Arról is gondoskodott, hogy rendeleteit a szegedi lapok azonnal és lehetőleg az első oldalon közöljék.

Béatrix április 20-i rendeletével érvénytelenítette a Forradalmi Kormányzótanács szocializálási rendeleteit, amelyeket a város vezetői eddig is csak szavakban hajtottak végre.⁵⁰ A szocializálások megtiltásáról szóló rendeletet nem a magyar hatóságok, hanem a francia városkormányzóság sajtóirodája tette közzé, ezzel is jelezve a nyílt politikai hatalomátvétellel bekövetkezett változásokat.

A város külvilágtól történő elzárása miatt április második felében az élelmiszerek, fűtőanyagok és a pénz hiánya az eddigieknél is súlyosabb problémát okozott. Az április 16-án a Szegeden tárgyaló de Lobit a gondok enyhítésére ötmillió korona értékű élelmiszer beszerzésére tett ígéretet.⁵¹ Béatrix pedig engedélyt adott a szegedi kereskedőknek arra, hogy Szabadkán, Nagyszebenben és Belgrádban intézzenek vásárlásokat a város részére.

Április 17-én utazott Belgrádba Gál Miksa kereskedő a szegedi francia parancsnokság megbízottainak társaságában. Két ízben is tárgyaltak a szerb pénzügyminisztériumban azért, hogy a szerbek megszállta területeken történő bevásárlásokhoz szükséges koronák lebélyegzését engedélyezzék. A szerb legfelső hatóság ezt azzal utasította el, hogy így is túlságosan sok osztrák–magyar bankjegy van forgalomban jugoszláv területen. Április 20-án csatlakozott Gálékhoz Tonelli Sándor és René Dardel francia kapitány, akik a szerb közlélmiszeri miniszterrel folytattak tárgyalásokat a Bánátban és Bácskában tervezett városi élelmiszer beszerzések ügyében. Amikor a termékfeleslegek felvásárlását a jugoszláviai ínségre hivatkozva elutasították a belgrádi francia parancsnokság részéről ígéretet tettek arra, hogy a szerb kormány elnökénél közbenjárnak segítségért. Charpy közreműködésével annyit sikerült elérni, hogy 115 vagon lisztet Nagyikindáról Szegedre szállíthassanak.⁵² A tárgyalások eredményeként a szerb hatóságok a francia parancsnokság közvetítésével hajlandónak mutatkoztak bizonyos kompenzációs üzletekre, Dardel ennek megfelelően ajánlotta fel, hogy a szegedi városkormányzóság a románoktól szerzett sót gabona- és lisztfélére cseréli be.⁵³ Szénavásárlások lebonyolítására utaztak – Béatrix ajánlásával – szegedi kereskedők Lugosra, illetve Nagyszebenbe, és Petrozsénybe. Április végén francia közvetítéssel megállapodás jött létre a nagyszebeni román

50 MNL CSML 841/1919. IV.22. Szeged város főispánjának iratai

51 Délmagyarország 1919. április 17.

52 Tonelli (1939) 37. old.

53 MNL CSML XIV.10. Tonelli iratok, jelentés Somogyi polgármesternek a belgrádi út tárgyában... 1919. ápr. 28.

kormányzótanáccsal arról, hogy az általunk megszállt területekről engedélyezék élelmiszerek és fűtőanyagok szállítását a városba. Május 4-én ennek lebonyolítására alakult meg a Kereskedelmi- és Iparkamara fennhatósága alatt a szegedi szénbeszerző szindikátus, amely három csereüzlet alapján ezer vagon szenet szerzett Szegednek.⁵⁴

A problémák megoldására tett erőfeszítések azonban nem bizonyultak elegendőnek, április végére elkerülhetetlenné vált a szigorú határzár legalább részbeni feloldása. A városkormányzóság április 29-től lehetővé tette az igazolvány nélküli közlekedést Szeged és a legközelebbi települések – Deszk, Szőreg, Szentiván, Keresztúr, Horgos, Röske – között. Ez az intézkedés valamelyest enyhített a helyzeten, mindemellett a francia katonai áruként behozott élelmiszerekből adtak át a városi közélelmezési hivatalnak is. Április végétől pedig a városkormányzó mellett referens működött René Dardel személyében, aki a városi hatóságokkal és a Kereskedelmi- és Iparkamarával együtt intézte az élelmezési ügyeket.⁵⁵

A városkormányzóság részéről a közellátás javítása érdekében hozott intézkedések valamelyest enyhíteni tudtak az ínséges állapotokon. A szénbeszerző szindikátus tevékenységének feltétlenül jelentőséget adott a várost ekkor fenyegető árvízveszély, melynek elhárításához a szivattyútelepek folyamatos szénellátása nélkülözhetetlen volt. Jóllehet a lakossági fűtőanyag ellátás biztosításában már nem tudott hatékonyan közreműködni, de Szeged ebből a szempontból az ország más nagyvárosainak helyzetével összehasonlítva így is kivételes helyzetben volt.

A közellátással összefüggésben a városkormányzóság kezdeményezte a város anarchikus pénzügyi viszonyainak rendezését. A fő problémát a forgalomban lévő pénz mennyisége és a fizetési eszközökkel kapcsolatos bizonytalanság jelentette. A szegedi pénzforgalomban ekkor háromféle pénzt használtak, az Osztrák–Magyar Bank fehér hátú, 1918-as kiadású bankjegyei keveredtek a tanácsköztársaság ugyanilyen címletű fehérpénzeivel, valamint a régi monarchiabeli ún. „kékpénzzel”. A tanácsköztársaság által kiadott bankjegyek forgalmát azonban az Osztrák–Magyar Bank megtiltotta. A Forradalmi Kormányzótanács rendeletére ezeket továbbra is nyomtatták, viszont fedezetük nem lévén, vásárlóerejük rohamosan csökkent. A lakosság nem tudott különbséget tenni a kétféle „fehérpénz” között, ezért bizalmatlan volt ezekkel a bankjegyekkel szemben és gyakorlatilag csak a „kékpénzt” fogadta el. Ebből azonban a városi polgárság felhalmozása miatt kevés volt forgalomban.⁵⁶

54 Tonelli (1939) 43. old.

55 Uo. 38. old.

56 Uo. 47. old.

A pénzhiány enyhítésére Szeged ötmillió korona értékben szükségpénzt bocsátott ki, melynek háttérül a város vagyona szolgált. A pénzügyi problémák megoldására hívta össze Béatrix április 22-én a szegedi bankok vezetőit, de a megbeszélések nem vezettek eredményre. Ezt követően bízta meg Somogyi polgármester – a városkormányzó utasítására – a Munkástanács három tagját, hogy Budapestről a tanácskormánytól kérjenek pénzt a városnak. Az általuk megszerzett millió korona azonban csak részben tudta enyhíteni a problémákat. A pénzforgalom élénkítése céljából a városkormányzó május 3-án hatálytalanította a bankbetétek és folyószámlák zárolására vonatkozó tanácsköztársasági rendeletet. A pénzügyi helyzet rendezésére április–május hónapban tett intézkedések egyelőre nem bizonyultak hatékonyak.

A franciák nyílt politikai hatalomátvételét követő lépések egyike volt az újságok szocializálásának érvénytelenítése és a sajtócenzúra bevezetése. Az újságközlemények megjelentetéséről a cenzúráért felelős Bard hadnagy, problémásabb esetekben pedig a városkormányzó vezérkari főnöke döntött. A franciák és szövetségeseik ellen irányuló és a város társadalmi békéjét – a megszállók megítélése szerint – veszélyeztető közlések nem jelenhettek meg. A városkormányzó rendeleteinek közzétételével kezdetben a főispánt, illetve a polgármestert bízta meg. Április végétől azonban – miután a szocializálások megtiltásáról szóló rendelete csak késve jelent meg – közvetlenül jutatta el rendelkezéseit a szerkesztőségekhez. A szegedi lapok a rendeletek mellett cáfolatokat, pénzbírságokat is közöltek, „A városkormányzó sajtóirodájából” címmel.⁵⁷

3.4.2. A városkormányzóság és a munkásság

A város feletti francia politikai hatalom megszilárdításának egyik leglényesebb elemét képezte liberális munkáspolitikájuk. Ellenforradalmi körök ezt félreértve nem egyszer „*kommunista barátsággal*” vádolták őket. Béatrix-vel kapcsolatban jegyezte meg például Somogyi polgármester, hogy csak igen lassan, fokozatosan hajlandó a munkásságot visszaszorítani és hogy „*jobb barátja a munkáságnak, mint a polgárságnak*”⁵⁸ Ez utóbbi megállapítás annyiban igaz, hogy Béatrix alig leplezett ellenszenvvel viseltetett a Szegeden szervezkedő ellenforradalmi politikusokkal szemben és kétségtelenül tett néhány gesztust a munkásság felé a társadalmi béke megőrzése érdekében.

57 Uo. 26–27. old.

58 MNL CSML XIV.10. Tonelli iratok. A franciák viselkedése a szegedi közigazgatási hatóságokkal szemben

Amellett, hogy a franciák igyekeztek a munkásságot ezekkel megnyerni, minden olyan kezdeményezést elfojtottak részükről, ami a város rendjét fenyegethette. Ilyenek voltak azok a megelőző intézkedések, amelyeket a május 1-re várt munkásmegmozdulások megakadályozására tettek. Április 26-án a francia titkosrendőrség ennek érdekében mintegy 80 „kommunistát” tartóztatott le, április 28-i rendeletében pedig a városkormányzó minden felvonulást megtiltott.

Katonai intézkedéseik is azt mutatják, hogy komolyan tartották a szegedi munkásság május 1-i fellépésétől. Április 29. és május 3. közötti időtartamra mindkét hidat lezárták. A 210. gyalogezred katonáit a 227. gyalogezred egységei váltották fel a városban. Ezen felül pedig egy marokkói szpáhi lovasszázadot irányítottak Aradról Szegedre. Az említett intézkedések keretében történt meg a 17. gyarmati gyaloghadosztály főhadiszállásának Újszegedre telepítése is április 30-án.⁵⁹

Az elrettentést célzó intézkedések ellenére a szegedi munkásság április 30-án éjjeltől mindenütt beszüntette a munkát és ehhez a tisztviselők is csatlakoztak. Végül május 1-én estére sikerült megtörniük a munkásság ellenállását.

A franciák részéről tett gesztusok egyike volt a magyar ellenforradalmárok által május 7-én letartóztatott vöröskatonák és a május 5. után bebörtönzött polgári személyek szabadon bocsátásáról szóló városkormányzói rendelet. Itt kell megemlíteni azokat az intézkedéseket is, amelyeket a francia városvezetés közvetett módon – a szegedi üzemek fűtőanyag ellátásának biztosításával – a munkanélküliség enyhítésére tett. Eredményesenek bizonyult Bétrix döntőbírói szereplése május 26-án a pincérek és a vendéglősök között felmerült bérkérdésben. Végül is a városkormányzó közvetítésével a pincérek számára kielégítő megegyezés született.⁶⁰

Bétrix lakáshivatali ügyekben hozott rendelkezései azt a célt szolgálták, hogy a városban uralkodó lakásínséget enyhítsék és megakadályozzák a háztulajdonosok önkényes lakbéremelését. A városkormányzó május 1-i hatállyal elrendelte, hogy a Lakáshivatal személyi összetétele a következőképpen alakuljon: egy városi tisztviselő, egy háztulajdonos, egy munkás. A hivatal hatáskörébe a következőket utalta: 1. a házbérek megállapítása, szigorúan mérlegelve a bérlő kereseti viszonyait, 2. a jogosulatlanul látszó béremelések megakadályozása, 3. a lakásszerződések felbontása, 4. az üres lakások jegyzékének nyilvántartása, 5. jogorvoslat biztosítása.⁶¹

⁵⁹ Bernachot (1970) 1. kötet 146. old.

⁶⁰ Gaál Endre szerk. (1969) 476. old. 262. sz. lábjegyzet

⁶¹ MNL CSML 941/1919. IV.26. és 1022/1919. V. 5. Szeged város főispánjának iratai

Béatrix udvarias modora, kellemes tárgyalási módja alkalmas volt a tőle védelmet kérő szakszervezeti vezetők megnyugtatóására.

A munkásság és a polgárság társadalmi megbékélésének elősegítése érdekében május második felében Béatrix támogatta Somogyi polgármesternek a Néptanács újjászervezésére irányuló terveit. Ezek létrehozását még 1919 januárjában rendelte el a Károlyi-kormány a régi törvényhatósági bizottságok helyébe, de a proletárdiktatúra győzelmével megszűntek. A városkormányzó felszólította a szakszervezeti vezetőket a Néptanácsban való részvételre, akik azt visszautasították olyan indokkal, hogy a jelenlegi viszonyok között a munkásság nem kíván politizálni.⁶²

3.4.3. A megszállók és a kommunisták

A 76. hadosztályparancsnokság hadbíróháza büntetőbíráskodást gyakorolt az április 26-án letartóztatott kommunisták felett. A francia hadbíróháza a kommunistákat a francia állam ellenségeinek tekintve, illetve a velük való bármilyen kapcsolatot büntettnek minősítve a francia hadijog (Code de Justice Militaire) szabályai szerint ítélkezett.⁶³

A politikai okokból letartóztatottak 2–3 heti vizsgálati fogság után kerültek a bíróság elé. A főtárgyalás előtt kezdetben a francia katonai elhárítás főnöke, későbbiekben pedig a tábori csendőrség parancsnoka folytatta a vizsgálatot. Az újszegedi internátus épületében működő hadbíróháza a vád és a védelem meghallgatása után hozta meg az ítéletet. A vádlottak hiába próbáltak franciául jól tudó szegedi ügyvédet felkérni ügyük képviselőjére, a bíróság csak francia állampolgárságú védőt engedélyezett. A bíróság összetétele ugyanaz volt, mint amikor saját katonáik felett ítélkeztek. Elnöke egy alezredes, tagjai: egy kapitány, egy hadnagy, egy alhadnagy és egy altiszt voltak, valamennyien nem jogászok. A hadosztálybíróháza fellebbviteli fóruma a belgrádi főparancsnokság mellett működő Revíziós Tanács volt.⁶⁴ A tárgyalások ugyan végig tolmács segítségével folytak, ennek ellenére a vádlottak gyakran nem tudták követni annak menetét. A hadbíróháza nem tartozott a városkormányzóság alárendeltségébe, így ítéleteit

62 Gaál Endre szerk. (1969) 464–466. old. 292. dok.

63 MNL CSML XIV. 10. Tonelli iratok. A szegedi ítélőtábla elnökének jelentése a proletárdiktatúra igazságszolgáltatásáról, a francia megszállók magatartásáról. (1921. okt. 17.)

64 Nagy Dezső (1974): Szeged–Ördögziget–Új-Kaledónia–Párizs, In: A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve. 1973/74. 78–79. old.

hivatalosan nem is tették közzé, ezért a vád alá helyezett, illetve elítélt személyek számára vonatkozó pontos adatok nem állnak rendelkezésre.

A francia hadbíróóság május 21–22-én hozta legsúlyosabb ítéleteit a letartóztatott kommunisták felett „*ellenséggel való együttműködés, kémkedés, ellenség részére való toborzás*” vádja alapján. Május 21-én ítélték 20 év kényszermunkára Pollák Bélát és Zarecsnik Jánost; 10 évre szólóra pedig Fátyol Józsefet. Május 22-én született Hoffmann Ödön halálos és Andorka Sándor életfogytiglani ítélete, illetve 26-án hozott újabb halálos ítéletet a bíróság Dobos Jenő felett. Hoffmannak és Dobosnak végül szerencsés körülmények között sikerült a fogságból megszökniük. Azokat az elítélteket, akiknek a büntetése a három hónapot meghaladta, a francia gyarmati börtönökbe, Algírba, Tuniszba és a francia guyanai Cayenne-be deportálták. Az elítéltek közül Zarecsnik Jánosnak és néhány társának szállítás közben Bulgáriában sikerült megszöknie. Andorka Sándort pedig Belgrádba, Szalonikibe majd Marseille-be vitték, azután a Nîmes-i börtönbe került, ahonnan Szalonikbe szállították vissza és csak ekkor nyílt lehetőség a menekülésre.

A Francia Guyanába deportált Kovács Péter, szeged-külvárosi direktóriumi tag, Fátyol József algyői földműves, Bodor Sándor vöröskatona, valamint az Új-Kaledóniába száműzött Sziber István, makói munkástanácsi megbízott kálváriáját eleveníti fel idézett tanulmányában Nagy Dezső. Az öt év kényszermunkára ítélt Kovácsot és a 10-10 év kényszermunkával sújtott Fátyolt és Bodort Szófián, Marseille-en és Nîmes-en keresztül szállították a cayenne-i fegyenctelepre. Az 1924-ben megalakult Nemzetközi Vörös Segély francia tagozatának vezetője André Marty – aki a Nîmes-i börtönben együtt raboskodott a szegediekkel – indított sikeres nemzetközi szolidaritási akciót kiszabadításuk érdekében.⁶⁵ Kovács Pétert, akinek az öt év kényszermunka letöltése után további öt évre a büntető gyarmaton kellett maradnia nem sikerült megmenteni, 1925. július 1-én tüdőbajban meghalt. Fátyol és Bodor a Vörös Segély révén küldött hajójeggyel 1926. augusztus 25-én érkeztek meg Franciaországba, ahol a francia munkások továbbra is gondoskodtak róluk.⁶⁶ Sziber Istvánt, akit a franciák halálra ítélték, Szófián, Konstantinápolyon keresztül Marseille-be szállították és Új-Kaledóniába száműzték. A Vörös Segély által elért amnesztiát követően nyolc évi távollét után jöhetett vissza Európába.⁶⁷

A francia hatóságok a büntetőbíráskodás mellett a közigazgatás jogkörébe tartozó kihágási bíráskodást is gyakorolták. A városban előforduló főbb kihágási

65 Uo. 84–85. old.

66 Uo. 90–91. old.

67 Uo. 101. old.

ügyek – tiltott határátlépés, kiviteli tilalom megszegése, csempészés – elbírálása a katonai rendőrség hatáskörébe tartozott. Ezenkívül feladataik közé tartozott az utazási igazolványok, a fegyverviselési- és kimaradási engedélyek kiállítása is. Büntetésként az ügy súlyosságától függően tíztől 100 000 korona pénzbírságot, ritkábban 10–30 napi elzárást állapítottak meg.⁶⁸

3.4.4. A megszállók és az ellenforradalmi szervezetek/kormányok

Szeged francia megszállása kezdettől fogva bátorítást jelentett a városi ellenforradalmi csoportosulások számára. Ennek következtében Szegeden már 1919 tavaszán több ellenforradalmi csoport szervezkedett: a) a Zadaveczi István vezette alsóvárosi gazdacsoportosulás, b) a nagykereskedő, nagybirtokos szervezetek és a hivatali tisztviselőket, ügyvédek tömörítő ellenforradalmi társaságok c) a katonatisztek csoportja d) a Kelemen Béla vezette dzsentrí-középbirtokos csoport. Sőt a viszonylag kedvező körülmények miatt 1919 májusától kezdve több – egymást követő – ellenforradalmi kormány alakult Szegeden.⁶⁹

4. Újabb intervenciós előkészületek

4.1. Béatrix leváltása (1919. június 15.)

A francia katonai vezetők 1919 júniusában ismét elővették a Szeged–Temesvár térségéből indítandó Budapest elleni intervenció tervét. Franchet D'Espèrey 1919. június 12-én adott parancsot de Lobitnak a Budapest elleni akcióra történő felkészülésre. A terv lényege az volt, hogy az intervenciós csapatok a Tiszán átkelve Kecskemét irányába induljanak a főváros felé. Ennek előkészítését szolgálták de Lobit intézkedései a szegedi hídfőállás kiszélesítésére, elrendelve a Magyarországi Hadsereg valamennyi egységének összpontosítását Szeged körzetében anélkül, hogy a demarkációs vonalukat átlépnék. Június 8-án Belgrádból Nagyikindára telepítették a Magyarországi Hadsereg főparancsnokságát. Szegedre vonták a 210. francia gyalogezredet és a szerb parancsnok-

68 Tonelli (1939) 29. old.

69 Jelen tanulmánykötetben „*Letörjük a bolsevizmust és helyreállítjuk a rendet*” – a szegedi nemzeti kormányok története” címmel önálló tanulmányt közlünk Tóth Marcell tollából. Ezért arra kértük jelen tanulmány szerzőjét, Nagy Miklóst, hogy ezen a helyen ne ismertesse részletesen a francia megszállók és a szegedi ellenforradalmi kormányok kapcsolatának történetét – a szerk. Erről bővebben lásd még: Tóth Marcell (2019/b): 1919 Szegedje és a nemzeti kormányok. Szeged, 2019/6. szám. 25–34. old.

sággal történt megegyezés értelmében nyugati irányba kiszélesítették a szegedi hídfőállást. Ezáltal kedvező pozíciót teremtettek a 17. gyarmati gyaloghadosztály egységei számára is a Budapest elleni akcióhoz.⁷⁰

De Lobit – esetleges magyar ellentámadásra számítva – elkészítette a szegedi hídfőállás védelmi tervét is. Június végére az említett intézkedések eredményeként a Magyarországi Hadsereg egységei a következőképpen helyezkedtek el a megszállt zónában. Az újszegedi központú 76. gyaloghadosztály 157. és 210. ezrede, illetve 18. algériai lövészezrede Algyő és Szeged között, a 16. algériai lövészezrede pedig Deszk–Kiszombor térségében. A 17. gyarmati gyaloghadosztály törökkanizsai parancsnoksággal Aradon, Horgoson és Martonoson. A lovasdandár egy szpáhi ezrede Szegeden, afrikai vadászezrede pedig Dorozsmán. A bánáti francia csapatok további egységei Lugos, Karánsebes, Resicabánya és Orsova területét felügyelték.⁷¹

Ezen intervenciók előkészületekre zavaróan hatott a szegedi munkásság júniusi sztrájkmozgalma. A sztrájk megelőzésére Béatrix az apró engedmények politikájával próbálkozott, az általános politikai sztrájk kimondását azonban így sem sikerült megakadályozni. Ezért Béatrix-nek 1919. június 25-én távoznia kellett városkormányzói posztjáról.

Szegedi tevékenységéről összegezve elmondhatjuk, hogy a szegedi városkormányzók közül Béatrix és de Tournadre töltötte be hosszabb ideig ezt a hivatalt. Béatrix ezredest Somogyi jó megjelenésű, idősebb emberként (ekkor 52 éves volt) írta le, aki tárgyalásai során rendkívül szívélyesen viselkedett. Radikális politikai pártállása és szabadkőművessége folytán igen jól megértette magát a szintén hasonló nézeteket képviselő Dettre főispánnal. Még ha az ellenforradalmi körök „kommunistabarátsággal” is vádolták, azt mindenképpen megjegyezték, hogy Béatrix nevéhez fűződött a proletárdiktatúra helyi hatalmának megszüntetése.

4.2. Újabb városkormányzók

A Béatrix leváltását követő két hónapban (június 15. – augusztus 12. között) négy francia katonatiszt váltotta egymást Szeged városkormányzói székében.

Béatrix utódául a keménykezű de Gondrecourt tábornokot nevezték ki, aki aradi városkormányzóként nagyban elősegítette az ottani ellenforradalmi kormány megalakulását. Ő június 15-től július 4-ig töltötte be a városkormányzói funkciót, továbbra is ellátva Orsova, Resicabánya, Lugas, Lippa körzet területi

⁷⁰ Bernachot (1971) 1. kötet 183. old.

⁷¹ Uo. 56. old.

igazgatását. Elődje politikájával ellentétben nyíltan támogatta a szegedi nemzeti kormányt és kíméletlenül fellépett a sztrájk letörésére. Távozása nagy valószínűséggel összefüggött az ellenforradalmi erők leplezetlen támogatásával, amelynek igazolására egyes kijelentéseiben túlmént a főparancsnokság által megengedhetőnek tartott határokon.

A szegedi kormány elismertetését erőteljesen szorgalmazó de Gondrecourt tábornok politikája sem felelt meg felettesei elképzeléseinek, így július 4-én átadta a városkormányzói tisztet Fournié alezredesnek, aki csak július 26-ig töltötte be ezt a hivatalt. Az ő városkormányzósága alatt került sor Szegeden a július 14-i francia nemzeti ünnep katonai díszszemlével történő látványos megünneplésére. A megszállók a Charpy tábornok részvételével megtartott díszszemlét követően a Széchenyi téren felvonultatták a városban állomásozó valamennyi csapategységüket. A legnagyobb szenzációt a kor haditechnikai csúcsteljesítményének tekintett Renault-tankok jelentették, amelyek először ekkor jelentek meg Szeged utcáin. Különösen érdekes volt a marokkói lovasok felvonulása, akik *„...nemzeti viseletet jelképező vörös széles övvel a derekukon, erősen kantározott apró tetszetős arab lovakon, magas kápájú fanyergeken, rövid kengyellel lovagoltak”*. Délután Újszegeden hangversennyel, valamint népünnepélyvel folytatódott a program, ahol a gyarmati katonák nemzeti táncaikkal szórakoztatták a közönséget. Az ünnep este táncmulatsággal és tűzijátékkal zárult.⁷²

Fournié alezredest, Louis Amédé Rondenay ezredes követte a szegedi városkormányzóság élén, aki 1919. július 26-a és augusztus 12-e között töltötte be ezt a posztot. Városkormányzósága alatt augusztus 1-jén bukott meg a Magyarországi Tanácsköztársaság.

72 Ujlaki Antal (1921): Szeged a forradalomban és a nemzeti föltámadásban. Városi Nyomda. Szeged. 152. old.; Szegedi Napló 1919. július 15.

FELHASZNÁLT IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

MNL CSML: Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára

MNL CSML 585/1919. Szeged város főispánjának iratai

MNL CSML XIV.10. Tonelli iratok - Somogyi Szilveszter igazolási ügyének tárgyalása.

MNL CSML 649/I. 1919. /III. 31./ Szeged város főispánjának iratai

MNL CSML 687/1919. /IV.4./ Szeged város főispánjának iratai

MNL CSML 727/1919 IV.10. Szeged város főispánjainak iratai

MNL CSML 777/1919. IV.12. Szeged város főispánjának iratai

MNL CSML 781/1919. IV.15. Szeged város főispánjának iratai

MNL CSML 841/1919. IV.22. Szeged város főispánjának iratai

MNL CSML 941/1919. IV.26. Szeged város főispánjának iratai

MNL CSML 1022/1919. V. 5. Szeged város főispánjának iratai

Service historique de la Défense (SHD) GR 26 N 88/2. Compte rendu journalier du 18 novembre 1918.

Service Historique de l'Armée de Terre (S.H.A.T.) Paris, 20N514 N° 322.

NYOMTATOTT FORRÁSOK

Bernachot, Jean (1971): Les Armées françaises en Orient après l'Armistice de 1918. Vol. I. L'Armée Française d'Orient L'Armée de Hongrie (11. novembre 1918. – 10. septembre 1919. Imprimerie Nationale. Paris. távirata.

Gaál Endre szerk. (1969): Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből; a Csongrád megyei munkásmozgalom 1917–1919. aug. 1. Szeged.

KORABELI SAJTÓ

Délmagyarország 1919. évi lapszámai

Szegedi Napló 1919. évi lapszámai

FELDOLGOZÁSOK

Bene Krisztián (2021): A délvidéki semleges zóna létrehozása. In: Gulyás László–Tóth Marcell–Zeman Ferenc szerk. (2021): Lokális Trianon 1. kötet Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben 1918–1920. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 11–26. old.

- Gaál Endre szerk. (1991):** Szeged története 3/2. Somogyi Könyvtár. Szeged.
- Gulyás László szerk. (2019/a):** Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. Szegedi Egyetemi Könyvkiadó–Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. Szeged.
- Gulyás László (2019/b):** A belgrádi katonai konvenció és a Délvidék szerb megszállása. In: Gulyás László (2019/a) 55–72. old.
- Gulyás László (2019/c):** Versailles fényes termeiben 2. Szerb–román küzdelem a Bánságotért. In: Gulyás László (2019/a) 125–148. old.
- Gulyás László (2021):** A Magyar Királyság román megszállásának szakaszai, különös tekintettel a Partium és a Tiszántúl elfoglalására. In: Gulyás László–Tóth Marcell–Zeman Ferenc szerk. (2021) 27–42. old.
- Gulyás László–Tóth Marcell–Zeman Ferenc szerk. (2021):** Lokális Trianon 1. kötet Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben 1918–1920. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.
- Liptai János (2014):** Francia katonai megszállás Szegeden (1918. december – 1920. március) SZTE BTK szakdolgozat.
- Nagy Dezső (1974):** Szeged–Ördögsgiget–Új-Kaledónia–Párizs, In: A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve. 1973/74. 78–79. old.
- Ormos Mária (1979):** A Tanácsköztársaság és az antant-intervenció. Tudományos ülészak a Magyar Tanácsköztársaság 60. évfordulójára, Budapest, 1979. március 6–7., Separatum, Akadémiai Kiadó, 120–121. old.
- Ormos Mária (1984):** Padovától Trianonig. Kossuth Kiadó. Budapest.
- Tonelli Sándor (1939):** A franciák Szegeden. Acta Universitas Szegediens. Szeged.
- Tóth Marcell (2019/a):** A forradalom és az ellenforradalom városa. Szeged, 2019/5. szám. 30–38. old.
- Tóth Marcell (2019/b):** 1919 Szegedje és a nemzeti kormányok. Szeged, 2019/6. szám. 25–34. old.
- Ujlaki Antal (1921):** Szeged a forradalomban és a nemzeti föltámadásban. Városi Nyomda. Szeged.

TÓTH MARCELL

„LETÖRJÜK A BOLSEVIZMUST S HELYREÁLLTJUK A RENDET” – A SZEGEDI NEMZETI KORMÁNYOK TÖRTÉNETE¹

1. Előzmények

Mint előző tanulmányunkban² utaltunk rá, Szeged 1919 tavaszán gyakorlatilag három, majd négy részre szakadt: Újszegedet és Alsótanya, a mai Homokhátság nagyobb részét a szerbek tartották megszállva, magát a várost a franciák, akik csak rövid ideig túrték az 1919. március 22-től berendezkedő direktóriumot, s távozásra kényszerítették annak tagjait, így jött létre Szeged-Felsőtanyán a Külvárosi Direktórium. A franciák április közepétől fokozatosan elzárták a várost. Legvégül a románok jelentek meg, mikor a Tiszántúl elfoglalásakor a város Tápé-réti földjeit megszállták.³

Az első helyi ellenforradalmi mozgalmak megindításával már próbálkoztak a helyiek a Magyarországi Tanácsköztársaság létrejötte előtt, de a kísérletek vagy elbuktak, vagy annyira gyengének számítottak, hogy még a fellépést is feleslegesnek érezték ellenük. A változást a bécsi ellenforradalmároktól érkező Gömbös Gyula vezérkari százados energikus fellépése hozta meg: 1919. április 25-én megalakult a szegedi Antibolsevista Comité végrehajtó bizottsága. Május elején elérték, hogy a Károlyi Mihályhoz köthető szegedi városvezetők távozzanak, majd a magyar fegyveres erők felett is átvették az irányítást – lefegyverezve a kommunistákhoz hű személyeket.

Eközben Aradon – elsősorban szintén a francia megszállók kezdeményezésére – a helyiek megalakították az Union Sacrée (Szent Szövetség) nevű ellenforra-

1 Tanulmányunk alapjául korábbi írásunk szolgál, amelyet azonban átdolgoztunk, újabb adatokkal, forrásokkal bővítettünk, s egyes elemeket el is hagytunk. Vö. Tóth Marcell (2019): 1919 Szegedje és a nemzeti kormányok. Szeged, 2019/6. szám. 25–34. old.

2 Lásd „Tóth Marcell (2021): *Szeged a Nagy Háború után: Károlyi Mihály embereitől Károlyi Gyula megjelenéséig*” címmel jelen tanulmánykötetben.

3 Kiss Ferenc–Tonelli Sándor–Sz. Szigethy Vilmos szerk. (1927): Szeged. A Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, Budapest. 68. old.

dalmi szervezetet.⁴ A Maros menti településen 1919. május 5-én a konzervatív gróf Károlyi Gyula vezetésével ellenkormányt hoztak létre,⁵ amelynek tagjai azonban már négy nappal később Szegedre indultak – számítva a hamarosan valóban bekövetkező román megszállásra. A kabinet nagyobb részét szállító vonatot azonban Mezőhegyesnél feltartóztatták a román megszállók, utasait internálták, akik két héten keresztül fogságban voltak. Végül visszatérhettek Aradra, és innen indultak újból Szegedre: május 28-án már szinte a teljes kormány a Kass Szállóban vacsorázott. Ekkorra már több egyeztetés lezajlott a konzervatívabb szegedi és a liberálisabb, az internálást elkerülő, ezért korábban érkezett aradi ellenforradalmi politikusok között, akik a kölcsönös bizalmatlanság ellenére kormányzóbizottságot választottak. Elnöke a távollévő Teleki Pál lett, és képviseltették magukat Szeged, Arad, Temesvár, Bécs és Budapest magyar ellenforradalmi erői.⁶

Május 25-én a szegediek kidolgozták saját javaslatukat a jövőbeli kormányról. Kelemen Béla, a szegedi Antibolsevista Comité végrehajtó bizottságának elnöke, korábbi főispán mellett Gömbös Gyula, Wagner Károly és Hencz Károly állították össze a listát, benne szegedi, aradi és bécsi magyar ellenforradalmárokkal. A fontosabb nevek közül ki kell emelnünk Bethlen Istvánt, akire miniszterelnökként számítottak, Teleki Pált, akinek a külügyminiszteri posztot szánták, valamint Gratz Gusztáv személyét, utóbbira a pénzügyminisztériumot kívánták bízni. Az aradiak közül megtaláljuk Varjassy (kereskedelemügyi) és Károlyi Gyula (földművelésügyi miniszter) nevét. A szegediek főleg államtitkári pozíciókat kívántak betölteni, így többek között a belügyminisztérium államtitkárának Kelement javasolták, Károlyi alatt vagy Korom Mihály, vagy Vajas József gazdálkodó lett volna az államtitkár, míg Gratz minisztériumában az izraelita származású Back Bernát. Fenntartottak két-két miniszteri helyet a Lovászy-pártnak és a szociáldemokratáknak, valamint egy széket a keresztényszocialistáknak.⁷

4 Ezen időszak belpolitikai és külpolitikai viszonyairól Gulyás László (2012): *A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924.* Attraktor Kiadó. Máriabesnyő 9–16. old.

5 Miklós Péter (2010): *A forradalmak korának állama: 1918–1919.* In: Szabó Pál Csaba szerk. (2010): *A magyar állam története. 1711–2006.* JATEPress Kiadó. Szeged. 162. old.

6 Miklós Péter (2020): *Az aradi ellenforradalmi kormány történetéhez.* Közép-Európai Közlemények, 2020/1–2. szám. 225–232. old.

7 Kelemen Béla (1923): *Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez.* (1919.). A szerző kiadása. Szeged. 184. old.

A fenti tervezet végül nem valósult meg, habár Kelemen ismertette Károlyi Gyulával, abban az aradi kormányfő módosításokat javasolt. Ennek ellenére a két politikus hamar megtalálta a közös hangot: Varjassyval kapcsolatban mindkettejüknek fenntartásai voltak, de a francia kapcsolatai miatt megkerülhetetlennek tartották, és Kelemen azzal sem vitatkozott, amikor a gróf megjegyezte rokonával, Károlyi Mihállyal kapcsolatban, hogy megérdemelné az akasztófát.⁸

Másnap mind a szegediek nevében Kelemen Béla, mind az aradi kormány miniszterelnöke letette javaslatait. Itt már Károlyi Gyula szerepelt kormányfőként, Kelemen magát az ő államtitkáráként képzelte el. Külügyminiszternek Bethlen Istvánt, földművelésügyi miniszternek Teleki Pált javasolta, de tartott volna fent helyett különböző pártok képviselőinek is. Szegedről ismételtén csak államtitkárokat nevezett meg, az aradiak közül pedig Károlyin kívül Varjassy Lajosnak, az aradi kormány kereskedelemügyi miniszterének szánt miniszteri posztot. A miniszterelnök 30-án fogalmazta meg gondolatait. A gróf hangsúlyozta, hogy mivel a Bécsi Antibolsevista Comité és a francia megszállók bizalmát is élvezzi, ezért helyén kíván maradni. Ezen felül kérte, hogy a szegedi kormányzóbizottság mondjon le. Az aradi miniszterelnök már ekkor kijelentette, hogy *„az átalakított kormány csak ideiglenes lehet és létjogosultsága megszűnik, míhelyt az alkotmányos alapra vissza lehet térni”*. Személyi javaslatai jelentős részben megegyeztek az első szegedi kormány végleges összetételével, azaz sikerült keresztül vinni szándékait mind a szegediekkel, mind az előző nap lemondásra bírt aradi és temesvári társaival szemben. Egyetlen fontos kivételt említhetünk meg: elesett Pálmai Lajos az igazságügy-miniszteri széktől – őt a szegediek vétőzták meg az aradi jogász zsidó származása miatt.⁹

2. Az első szegedi kormány

„Én ... esküszöm az élő Istenre, hogy Magyarországhoz és ennek alkotmányához hű leszek, a törvényeket, a törvényes szokásokat megtartom, a hivatali titkot megőrzöm, a hivatalommal járó kötelességeket részreahajlatlanul, lelkiismeretes pontossággal és legjobb tehetségem szerint teljesítem, Isten engem úgy segíljen” – 1919. május 31-én „déli 12 órakor” letették a jelenlévő miniszterek és

8 Uo. 187–198. old.; Püski Levente (2016): A Horthy-korszak szürke eminenciása. Károlyi Gyula (1871–1947). Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat. Budapest–Pécs. 39–41. old.

9 Kelemen (1923) 197–198. old. Pálmai igazságügyi minisztersége ügyében Kelemen saját magát és Henczet nevezte meg mint kifogásolókat, Paál Zadravecset vádolta ezzel.

államtitkárok az esküt, ezzel megalakult a szegedi kormány, amely Nemzeti Kormánynak hívta magát. Államfő híján a kormányfő előtt zajlott az aktus. Az új kabinet tagjai: Kelemen Béla belügy-, Kintzig János földművelésügyi, Varjassy Lajos kereskedelmi, Hemmen János nemzetiségi miniszterek lettek. Átmenetileg – Gratz Gusztáv megérkezéséig – Solymossy Lajos lett a pénzügyminiszter, a kultuszminiszteri posztot az ekkor még csak Szeged felé tartó Teleki Pálnak tartották fenn. Öt miniszteri pozíciót nem töltöttek be, ezek egy részét a bécsi ABC tagjainak szánták. Az államtitkárok közül a hadügyi államtitkárt, Gömbös Gyulát érdemes kiemelni – érdekesség, hogy a korábbi magyar gyakorlattal ellentétben nem honvédelmi, hanem hadügyminisztérium jött létre.¹⁰

Az új kormány kiáltványban fordult a „Magyar Nemzethez”: „*1. Letörjük a bolsevizmust s helyreállítjuk a rendet, a személy és vagyónbiztonságot s a munka becsületét. [...] Politikai okokból megtorlást senkivel szemben alkalmazni nem fogunk*”. Ígérték a „*törvény uralmát*”, azt, hogy „*a végrehajtó hatalmat [...] a nyugati demokráciák szellemében*” gyakorolják, valamint az antant államaival való jó viszony kialakításának szándékát. A tanácskormány összes rendeletét érvénytelennek nyilvánították, de egyben kimondták, hogy „*kívánjuk [...] a szükséges szociális reformok céltudatos megvalósításával, a munkásosztály minden jogos igényét kielégíteni*”.¹¹

Teleki Pál, Zichy Aladár és több más politikus június 2-án ért Szegedre. Bécsből jöttek, és velük érkezett az a hárommillió korona, amely abból a száznegyven millióból származott, amelyet a tanácsköztársaság bécsi nagykövetségének kirablásakor zsákmányoltak az ellenforradalmárok még áprilisban. A minisztertanács aznapi ülésén tárgyalták Bethlen István kérését, aki megbízólevelet kért ahhoz, hogy az említett „bankgassei rablásból” származó, bécsi rendőrség által lefoglalt 70 millió koronát a kormány részére átvehesse. Döntöttek arról, hogy Bécs és Szeged között futárszolgálatot hoznak létre, megszervezésével Eckhardt Tibort és Gömbös Gyulát bízták meg. Bernátsky Kornél tábornok lett a Szeged körül szerveződő csapatok parancsnoka. Azonban a kormány gyengeségét jól

10 Paál Jób (1919): A száz napos szegedi kormány. K. n., Budapest. 47–48. old.; Kelemen (1923) 199–201. old.; Bölöny József (1992): Magyarország kormányai. 1848–1992. Akadémiai Kiadó. Budapest. 184–185. old. Bölöny József szakmunkája szerint Hemmen közlélmzési miniszter volt. Tévedése feltételezhetően abból ered, hogy Kelemen egy helyen, pont a miniszteri eskütétel leírásánál, tévesen annak nevezi. A mellékelt dokumentumokban azonban már nemzetiségi miniszterként szerepelt Hemmen, ezért ezt fogadtuk el.

11 Kelemen (1923) 209–210. old.

mutatta az a tény, hogy több esetben hozzátették, hogy egy-egy intézkedés csak a francia parancsnokság hozzájárulásával léphet életbe.¹²

A franciák ígérték ekkor és előtte is, hogy átadják a hatalmat a kormánynak, de ez a gyakorlatban nem következett be. Viszont Béatrix francia városparancsnok még aznap a sajtóban bejelentette, hogy a megszállók támogatják Károlyi Gyula kabinetjét: *„Új kormány alakul és a magyar ügyek vezetését átveszi. Ezen kormány tagjai teljesen ismerik az általános helyzetet és különösen Szeged város helyzetét. Céljük, hogy a rendet mindenütt fenntartsák, hogy a város élelmezését biztosítsák és mindenkinek munkát adjanak. Ennél fogva semmi sem változik. Az ezredes kormányzó, akit eddig minden társadalmi osztály hathatósan támogatott, most azt kéri ezektől, hogy őszintén segítsék az új kormányt.”*¹³

Ugyanezen a napon a nyilvánosság előtt is bemutatkozott a szegedi kormány: Kelemen Béla naplója alapján kaotikus állapot, avagy ahogy ő fogalmaz *„zavar és bizonytalanság”* bontakozott ki az előkészületek alatt. Neki is aznap szóltak az utcán, hogy fél hatkor lesz az ünnepség a Klauzál téren, eközben a már Aradon is aktív francia tiszt, Saint Laumer százados a következő napra akarta halasztani az eseményt. Teleki Pál viszont engedélyt kapott Charpy tábornoktól, a francia 76. hadosztály és egyben a terület parancsnokától a nyilvános bejelentésre. Gömbös Gyula, a bécsi ABC megbízottja, valamint Zadravec István, az alsóvárosi ferences plébánia rendfőnöke az ünnepséget mindenképpen meg akarták tartani, és minél hamarabb szerettek volna túl lenni rajta, Károlyi Gyula kormányfő viszont habozott, *„mert nem barátja a nyilvános parádénak”*. Végül kiderült, nem hiába gyűltek össze sem a törvényszék előtt a lakosok, sem a laktanyában a díszszázad katonái, este hét óra körül bemutatkozott az új kormány és az új haderő magva a Klauzál téren.¹⁴ A Kárász-ház erkélyén először Kelemen Béla olvasta fel a kormány proklamációját, őt követte Károlyi Gyula, majd Zadravec hatott elsősorban a közönség érzelmeire: *„Míg a haza megmentésére így lelkesen esküdtök Ti, a kormány tagjai, mi a nép is teszünk esküt: A rend a nyugalom és a Haza viszszerzéséhez lábaitok elé tesszük ifjú életünket s mindenünket! Esküszünk!”*¹⁵ A kormány tagjai és támogatói emlékei szerint a Klauzál tér megtelt, két évtizeddel később az ABC egyik alapítója, Bokor Pál úgy emlékezett rá, hogy

12 31. sz. melléklet. Jegyzőkönyv. Közli: Kelemen (1923) 209–210. old.

13 32. számú melléklet. Közli: Kelemen (1923) 212. old.

14 Kelemen (1923) 211–212. old.

15 Kelemen (1923) 212–213. old.

a „tömeg az utcán éljenzett és azt kiáltotta: »Halál a nyomorult bolsevistákra!« »Vesszenek Kun Bélának!« »Éljen Károlyi Gyula gróf!«”.¹⁶

Nehezítette a helyzetüket, hogy a franciák tevékenesen nem támogatták, hanem jobb híján csak elfogadták Károlyit és kabinetjét. Egyrészt úgy vélték, hogy túlzottan reakciós, Habsburg-párti tagokból áll a kormány – és mint utaltunk rá, például a Jászi-párti Varjassy is elsősorban a jó francia kapcsolatai miatt maradhatott miniszter. Másrészt úgy vélték, hogy a kormányt a lakosság nem támogatja,¹⁷ amely álláspontot megerősítette, hogy nemcsak a szociáldemokratákat nem sikerült bevonni a kormányzásba, habár Károlyi két miniszteri helyet is fenntartott a párt részére, hanem egy munkásküldöttség előbb sztrájkkal fenyegetőzött az ünnepséget követően, majd június 6-án munkát a nyomdászok és az újságírók valóban beszüntették a munkát. A proklamáció kommunizmust elítélő mondatai, valamint az, hogy Béatrix ezredes, a városkormányzó nem engedte a munkásoknak, hogy erős hangvétellű válaszküldvényüket nyilvánosságra hozzák, csak súlyosbította a helyzetet, hamarosan általános sztrájk bontakozott ki. A víz, villany- és gázszolgáltatás csupán azért indulhatott meg ismét, mert a tisztek és az önkéntes diákok működtették a közüzemeket.¹⁸ Nem segítette az ellenforradalmi kormány ügyét az sem, hogy Béatrix úgy érezte, megkerülték őt június 2-án este, Charpy tábornok pedig azt mondta, hogy ő csak a plakátok közzétételére és a proklamáció terjesztésére adott engedélyt, de fegyveres katonák részvételével megtartott ünnepségre nem.¹⁹

Ekkor egy új, a magyar történelemben nem sokkal később jelentős politikussá váló személy vállalt szerepet Szegeden. „[...] megörültem, amikor Károlyi Gyula gróf miniszterelnök még Aradról hozzám küldte az ellenkormány megbízottját azzal a felhívással, hogy vállaljam el az új nemzeti hadsereg felállítását és megszervezését. Szinte ugyanakkor keresett föl Bécsből Bethlen István futára is, és pedig ugyanezzel a kéréssel. Bethlen is, Károlyi is tisztán látták, hogy az országnak a bolsevistáktól és a románoktól való felszabadítása csupán a diplomácia eszközeivel nem érhető el” – írta már a portugáliai emigráció éveiben Horthy

16 Bokor (1939) 93. old.

17 Gratz Gusztáv (1935): A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920. Magyar Szemle Társaság. Budapest. 212–213. old.; Nagy Miklós (2019): Francia megszállás Szegeden. Areión. Szeged. 49–50. old.

18 Kelemen (1923) 239–241. old.; Ormos Mária (1984): Padovától Trianonig 1918–1920. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 313. old.; Ujlaki Antal (1921): Szeged a forradalomban és a nemzeti föltámadásban. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó R.-t. Szeged. 42–44. old.

19 Kelemen (1923) 213. old.

Miklós. A monarchia flottájának utolsó parancsnoka először május 30-án járt a városban, majd tárgyalt Károlyi Gyulával, de utoljára abban maradtak, hogy *„hét-nyolc nap múlva visszajön Szegedre és akkor majd közli Károlyival, hogy végeredményben mire határozta el magát”*.²⁰ Végül döntött: családi birto­káról, Kenderesről érkezett kocsin Mezőtúrra, majd vonattal utazott tovább,²¹ és június 6-án a miniszterek tanácskozása közben jelent meg. Kelemen Béla így örökítette meg a pillanatot: *„Teleki jelen volt gróf Károlyi Gyula miniszter­elnöki szobájában, mikor Horthy esőköpönyegben és sapkában berontott és az első ablaknál Károlyi Gyulának ezt mondotta: »Kemény lelkitusa után, de eljöttem, vállalom.»”*²²

3. A második szegedi kormány

Június 6-án alakult meg a második szegedi kormány, amelyre egyesek csak kormányátalakításként tekintenek.²³ A Kelemen Bélát érintő támadások miatt a miniszterelnök – eddigi tisztsége megtartása mellett – átvette a volt főispántól a belügyi tárcát, aki viszont nem maradt ki a kormányból, hanem Teleki helyett kultuszminiszter lett. A Bécsből pár nappal korábban érkezett gróf, saját kéré­sére, a külügyek irányítását kapta meg, így folytathatta a béke-előkészítő mun­káját is. Az előző napokban még Szegedre várt Gratz Gusztáv pénzügyminisz­tert helyettesítő Solymossy Lajos pedig hivatalosan is pénzügyminiszter lett.²⁴

„A vörös terror leküzdésére, valamint a törvényes rend és biztonság helyreállí­ta­sa céljából »Magyar Nemzeti Hadsereg« felállítását rendelem el” – jelentette be Horthy Miklós június 9-én az új haderő megalakulását.²⁵

20 Halász Ernő (1939): *Így történt Szegeden húsz évvel ezelőtt. A szegedi ellenforradalom és a nemzeti hadsereg születésének vázlatos története.* Ujsag, 1939. augusztus 6. 13. old.

21 Horthy Miklós (1974): *Emlékirataim.* Stephen Vörösváry-Weller Publishing CoLTD. Toronto. 112. old.

22 Kelemen (1923) 242. old.

23 Miklós Péter szerint két Károlyi Gyula vezette ellenforradalmi kormány volt Szegeden, míg Bölöny József csak kormányátalakításként tekint a június hatodikai eseményekre.

24 Gulyás László (2017): *A magyar béke-előkészületek (1918. október 2. – 1919. december 2.).* Emlékeztető, 2017/1–2. szám. 17–18. old.; Kelemen (1923) 195–245. old.

25 Kelemen (1923) 251–252. old.

Néhány nappal később megalakult az első tiszti század,²⁶ majd 18-án megkezdődött a toborzás.²⁷

Ha a szegedi kormányok működési körülményeiről kell írunk, akkor a puritán jelzõt nem kell túlzónak tekintenünk: a Széchenyi téri törvényszéki palotában helyezték el a minisztériumokat. Igaz, a bürokratikus látzatra ügyeltek: fegyveres őrség állt a bejáratnál, elkérték a belépők igazolványait, majd kiállítottak részükre egy újabb igazolványt, amellyel az épületen belül lehetett közlekedni. A törvényszéki elnök hivatali helyiségeiben volt a miniszterelnökség és a miniszterelnökségi sajtóiroda. Néhány szobát kaptak a minisztériumok,²⁸ a külügyminisztérium például nem sokkal korábban még telekkönyvi irattár volt. Teleki szobájának ajtajáról még a kilincs is hiányzott – kevés olyan kormánya volt Magyarországnak, ahol a külügyminiszter maga nyitotta ki a lakatot.²⁹

Mindezek ellenére igyekeztek valódi kabinetként működni: június 9-én a belügyi államtitkár bemutatta az első kormányrendeletet, amelynek értelmében a „*magyarországi tanácsköztársaság tanácskormányának összes rendeletei és rendelkezései hatályon kívül helyeztetnek*”. A miniszterelnök a szegedi pénzlebélyegzése ügyében kívánt lépéseket tenni, a hadügyminiszter a város közbiztonságának javítását sürgette, a külügyminiszter pedig propagandabizottságot akart szervezni, hogy itthon és külföldön népszerűbbé tegyék magukat. Június 11-én döntöttek a bankjegyek felülbélyegzéséről, sőt elhatározták, hogy előkészületeket tesznek egy új intézet (gyakorlatilag a jövődöbeli Magyar Nemzeti Bank) felállítására, hogy bankjegyeket bocsáthassanak ki. Két nappal később nemcsak a kolozsvári egyetem azon kérése került szóba, hogy három tanára francia engedéllyel Szegedre jöhessen az egyetem városba költöztetéséről egyeztetni, hanem Teleki Pál és Horthy Miklós Belgrádba utazása is. A két miniszter feladata az volt, hogy egyrészt törekedjenek a baráti kapcsolat kialakítására a szerb és a szegedi kormány között, másrészt pedig az, hogy ériék el, hogy használhassák majd a Baja–Bátaszék vasútvonalat, ha a kormány továbbköltözne a Dunántúlra.³⁰

26 Prónay Pál (1963): A határban a Halál kaszál... Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 69–70. old.

27 Halász (1939) 13. old.

28 Délmagyarország, 1919. június 24. 3. old.

29 Ablonczy Balázs (2018): A miniszterelnök élete és halála. Jaffa Kiadó és Kereskedelmi Kft. Budapest. 85–86. old.

30 Kelemen (1923) 251–265. old.

A belgrádi tárgyalások kevés eredménnyel jártak, habár a brit, amerikai, francia diplomatákkal, szerb kormánytagokkal és kormányközeli személyekkel is egyeztettek, miután megébredtek a pancsovai szálloda biliárdszobájában elhelyezett szalmazsákokon. Sztoján Protity miniszterelnök ugyan hajlandó lett volna fogadni a Nemzeti Kormány diplomáciai képviselőjét, de csak francia hozzájárulással, amely nem következett be.³¹

Összességében ez jellemezte a kormány működését: fontos kérdésekről tárgyaltak, jelentős ügyekben határoztak, de eredményt nem tudtak elérni: nem ismerték el őket hivatalosan a franciák, nem indíthatták el katonáikat a tanácsköztársaság ellen (habár hozzá kell tenni, nem is lett volna esélyük sem a győzelemre, amire a szerbek fel is hívták a figyelmüket), és pénzügyek terén is kifejezetten szűk mozgásterük volt.

A közben általánossá vált sztrájkokkal szemben az engedmények politikáját alkalmazó Béatrix nem tudott eredményeket elérni, helyére az aradi kormány létrehozásában jelentős szerepet játszó de Gondrecourt tábornok került, aki azt vallotta, hogy „*ahol franciák vannak, ott nincs bolsevizmus*”.³² Június 15-én kiadott parancsában figyelmeztette „*Szeged város lakosságát, hogy minden tüntetés szigorúan tiltva van,*” és hozzátette, minden ilyen jellegű eseményt „*azonnal karhatalommal fog feloszlatni*”.³³ A munkásvezetőket Nagyikindára internáltatta. Az ekkor és a következő napokban elfogott mintegy 500 személy közül a munkabeszüntetés főbb szervezőit a francia hadbíróság ítélte el. A módszer eredményes volt: június 22-én véget ért az általános sztrájk. De Gondrecourt Béatrix-hez képest pozitívabban viszonyult Károlyi kormányához. Tonelli Sándor emlékei szerint azt mondta, hogy nagyon szívesen tárgyalna a kormány tagjaival, de ezt hivatalos minőségében nem teheti, amíg Párizs el nem ismeri a szegedi kabinetet.³⁴

Károlyi Gyula június 26-án a Szegedre érkező Franchet d’Espèrey-vel, a Keleti Szövetséges Hadsereg főparancsnokával is tárgyalt, ahonnan „*egész jó benyomásokkal [...] tért haza*”: engedték a toborzást, a francia tábornok fegyvereket ígért, viszont a Nemzeti Hadsereg előrenyomulását megtiltotta. Másnap kiderült, hogy a magyar fegyveres erők számát továbbra is csak 1300 főben maximalizálják. A kormányfő észlelte, hogy csökken a támogatottsága, ezért

31 Ablonczy (2018) 86–87. old.; Horthy (1974) 113. old.; Kelemen (1923) 286. old.

32 Tonelli Sándor (1939): A franciák Szegeden 1918 december – 1920 március. A magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete. Szeged. 13. old.

33 57. számú melléklet. Parancs. In: Kelemen (1923) 279. old.

34 Gaál (1991) 916. old.; Tonelli (1939) 14. old.

már június 27-én felajánlotta, hogy ha szükséges, akkor kabinetje átadja a helyét egy franciák bizalmát élvező új kormánynak.³⁵ A Nemzeti Kormányval valamennyire szimpatizáló britek sem támogatták teljes mértékben a szegedieket, Troubridge admirális, a dunai szövetséges flotta parancsnoka egyrészt reakciónak nevezte a kormányt, másrészt megjegyezte: „*Nem lehet valaki miniszterelnök, ha Károlyi a neve*”.³⁶

Július 1-jével a szegedi kormánnyal „túlzott mértékben” barátkozó de Gondrecourt helyére Fournié alezredes került. 4-én Károlyi Gyula de Lobit-nál járt Nagykikindán, ahol a tábornok közölte vele, hogy az antanttól még „jóakarati semlegességre” sem számíthatnak. Károlyi válaszul bejelentette lemondását, s nem terjesztette elő listáját a korábbinál „demokratikusabb” tagokkal. Másnap a miniszterelnök szándékát közölte a kormány tagjaival: Horthy és Kelemen ezt nem támogatta, sőt az utóbbi hozzátette, nem adhatják át „oktobristáknak” a hatalmat, Teleki szerint viszont a kormányfő túl sötéten látta a helyzetet.³⁷

4. P. Ábrahám Dezső kabinetje

Már június végén több új miniszterelnök-jelölt neve felmerült: Juhász Nagy Sándoré (a Berinkei-kormány igazságügyi minisztere), Balla Aladáré (volt újvidéki főispán), Pattantyús-Ábrahám Dezsőé (a Károlyi-kormány igazságügyi államtitkára). Megkezdődött a politikai harc: miközben Varjassy a helyi szociáldemokratákkal tárgyalt, a Gömbös vezette Magyar Országos Véderő Egylet (MOVE) gyűlést tartott, ahol a jelenlévők Horthyt éltették.³⁸ Az egymás elleni küzdelmet csupán július 10-én sikerült felfüggeszteni egy Gömbös–Varjassy paktum jegyében, hiszen a legfontosabb céljuk, a kommunisták megbuktatása, azonos volt. A franciák számára továbbra is inkább Varjassy irányzata volt a szimpatikusabb, azonban még az ő javaslatait sem fogadták el elsőre, de legalább az már július hatodika körül kiderült, hogy P. Ábrahám Dezső lesz a miniszterelnök. 12-én este hét órakor – az előző napokban zajló egyeztetések után – a volt államtitkár bejelentette, hogy ő alakít kormányt, ezzel párhuzamosan pedig Károlyi Gyula kormánya lemondott.³⁹

35 Kelemen (1923) 302–306. old.

36 Paál (1919) 51–52. old.

37 Kelemen (1923) 313–333. old.

38 Erről lásd Gulyás László tanulmányát a kötetben. Gulyás László (2021): Gömbös Gyula szegedi időszaka. A MOVE díszközgyűlése, 1919. július 5.

39 Kelemen (1923) 313–356, 398–399. old.

P. Ábrahám Dezső kormányában csak két régi miniszter maradt: Teleki Pál továbbra is a külügyért (július 16-tól a földművelésügyért is), Varjassy Lajos pedig a kereskedelemügyért felelt. Balla Aladár lett a belügy-, Belitska Sándor a hadügy-, Dömötör Mihály a népjólétiügyi miniszter (július 18-tól kultuszminiszter is). Nem sokkal később Horthyt kinevezték a Nemzeti Hadsereg fővezérének: ezt július 17-én bejelentették a Hivatalos Közlönyben, amelyből kiderült, hogy Pálmai Lajos lett a közlélemezési miniszter.⁴⁰ A kormánynak nem volt pénzügyminisztere, csupán pénzügyi biztosa: Éber Antal.⁴¹

A Széchenyi téri alakuló ünnepségen a miniszterelnök kormányát „*forradalmi alakulatnak*” nevezte, amelynek célja Magyarország visszaszerzése egy „*újabb honfoglalással*”, a rend helyreállítása és a haza „*bolsevizmus átkától való megszabadítása*”.⁴² A kormány megalakulása után ünnepi istentiszteleteket tartottak – a miniszterek vallásuk szerint választották ki, hogy melyik templomba, vagy zsinagógába mennek.⁴³

A kormány azonban a fő célját, a franciák elismerését, nem tudta elérni, mivel Párizs egyre inkább a bécsi Antibolsevista Comitében látta a kibontakozás zálogát,⁴⁴ habár ennek látszólag ellentmond, hogy az eredetileg az ottani ABC-t képviselő Gömböst július végén a város elhagyására kényszerítették. 1919. július közepén a szerbül tudó belügyminiszter és a külügyminiszter Belgrádban tárgyaltak. Teleki szimpatizált a szerbekkel, és Protity miniszterei részéről is nyitottságot tapasztaltak. Az ígéreteket, vagy inkább reményeket viszont nem sikerült diplomáciai, pénzügyi, vagy fegyveres támogatásra váltani.⁴⁵

A konzervatívabb erők végül a Gömbös elleni fellépés után „ellentámadásba mentek”. Július végétől egy „fiókparlament” szervezésébe kezdtek: a 158 tagú Magyar Nemzeti Bizottmány első ülését augusztus 4-én tartotta, az utolsót, a negyediket 12-én. A törvényhozó szervnek szánt bizottság elnökévé gróf Zichy Aladárt választották. Képviseltették magukat többek között: az országgyűlés két házának korábbi tagjai, a földművesek, a kereskedelmi és iparkamara emberei, a keresztényszocialista szakszervezet, a politikai pártok, a városi törvényhatóság, de még a Dugonics Társaság is. Feltűnő volt a szociáldemokraták és a szakszer-

40 Ablonczy (2018) 88. old.; Kelemen (1923) 355–380. old.

41 Kelemen (1923) 407. old. Paál szerint Éber pénzügyminiszter volt, de ezt más források nem erősítik meg.

42 Ujlaki (1921) 143. old.

43 Paál (1919) 55. old.

44 Nagy (2019) 59. old.

45 Ablonczy (2018) 87. old.; Kelemen (1923) 392–401. old.

vezetek hiánya, akik annak ellenére bojkottálták a gyűlést, hogy 18 helyet fenn tartottak részükre. A bizottmány elutasította a tanácsköztársaság bukása utáni, szociáldemokrata Peidl-kormányt, amelyet a bolsevikok utódjának tartott.⁴⁶

Amíg a román csapatok hídfőállást létesítettek a két nagy folyó között, s közeledtek a főváros felé, a P. Ábrahám-kormány a békekonzferenciához intézett levelet, amelyben kérte, hogy egyrészt adják át az antant által a térségben őrzött magyar hadianyagot, másrészt engedjék szabadon mozogni a Nemzeti Hadsereget, és ezek „*birtokában késedelem nélkül megkezdjük felszabadító munkánkat*”. Hozzátették, hogy a kormány „*életképességét az országnak gyors és kevésbé véres meghódításával fogja bizonyítani*”.⁴⁷ A támogatást azonban a kormány továbbra sem kapta meg, hiába fenyegette P. Ábrahám és Teleki Charpy tábornokot a kormány és a hadsereg felosztatásával. A franciák ugyan Peidl kormányát sem ismerték el, de ennek vajmi kevés köze volt a szegedi kabinet 4-én kiadott tiltakozó kiáltványának.⁴⁸

Eközben Horthy Miklós megszerezte a Nemzeti Kormány hozzájárulását a tőlük való függetlenedésre – ez utóbbi megalapozta az altengernagy felemelkedését, és egyben végleg jelentéktelenné tette a szegedi kabinetet.⁴⁹ A Nemzeti Hadsereg megkapta az engedélyt a franciáktól, hogy a Dunántúlra vonulhasson, sőt a szegedi lefoglalt hadianyag nagy részét is visszaadták. Augusztus 4-től kezdve Horthy csapatai fokozatosan a Dunántúlra vonultak, majd a hónap közepén Horthy Miklós repülővel távozott, főhadiszállását Siófokon rendezte be.⁵⁰ Augusztus 11-én a Friedrich Istvánnal együttműködő József főherceg „*homo regius*” (kormányzó) megerősítette az altengernagyot fővezéri tisztségében.⁵¹

Augusztus 9-én a franciák átadták a P. Ábrahám-kormányoknak a hatalmat Szegeden – ez azonban nem jelentette kivonulásukat, amely csak hónapokkal később történt meg. A 12-én tartott minisztertanácsi ülésen Varjassy a lemondás helyett azt javasolta, hogy a kabinet tagjai minél hamarabb menjenek a fővárosba, és tárgyaljanak egy átmeneti kormány megalakításáról, és ha ez meg-

46 Kelemen (1923) 409–439, 473–480. old.

47 Kelemen (1923) 416–417. old.

48 Uo. 424–432. old.

49 Nagymihály Sándor (1940): *Egyszer nem volt Magyarország... Horthy Miklós és a szegedi ellenforradalom*. Halász Pál és Társa Könyvkiadóvállalata, Budapest. 160–181. old.

50 Horthy (1974) 114–116. old.; Kelemen (1923) 451. old.

51 Schmidt-Pauli, Edgar (2019): *Horthy Miklós. Tengernagy, népi hős és kormányzó*. Magánkiadás. Budapest. 136. old.

alakult, akkor a „*kormánynak minden egyes tagja visszanyeri az akciószabadságát*”.⁵² Talán számítottak a néhány nappal korábban Siófokra, majd Budapestre utazó Telekire, a külügyminiszter azonban ugyan kapcsolatot tartott velük még egy ideig, de közben gyakorlatilag elszakadt a szegediektől.⁵³

A szegedi kabinet reménytelen helyzete ekkorra már a külső szemlélők számára egyértelművé vált, ami kiviláglik a Nemzeti Bizottmány utolsó üléséről szóló Délmagyarország-tudósításból is: „*Ábrahám Dezső miniszterelnök bejelentette, hogy a kormány beszüneti szegedi működését és Budapestre utazik. Az ülésen elhangzott beszédekből arra is lehet következtetni, hogy a szegedi kormány végleg megszűnt és most már csak az ügyek likvidálása van hátra. Ábrahamék, Lovászy Márton hívására utaznak Budapestre, hogy az ottani kormánnyal tárgyaljanak. Magyarországnak ezidő szerint tehát egy kormánya van csak: az, amelyet József tábornagy alakított meg.*”⁵⁴

A kormány az utolsó minisztertanácsát egy héttel később, augusztus 19-én Budapesten tartotta meg, ahol az Ábrahám-kabinet valóban lemondott Friedrichék javára. Varjassy az ülésen kiemelte, „*feltétlenül szükségesnek látja azt, hogy a budapesti kormány a szegedi nemzeti kormányt, mint kormányt kifejezetten ismerje el. [...] Ezen elismerésnek a dokumentálása végett kívánnia kell a szegedi kormány tagjainak, hogy úgy miniszteri címük, mint nyugdíjjogosultságuk megállapíttassék*”. 1919. szeptember 10-én kérésük teljesült: a köszönetnyilvánítást és mellette a miniszteri nyugdíjra való jogosultság elismerését megkapták a Friedrich-kabinettől.⁵⁵

5. Összefoglalás

Kijelenthető, Károlyi Gyula és P. Ábrahám Dezső kormányai, az aradi előzményekhez hasonlóan,⁵⁶ Szegeden sem tudtak az antant által elfogadott hivatalos kormánnyá válni, szerepük mégis jelentős. Alternatívát nyújtottak Kun Béla Tanács-Magyarországgal szemben, és a világháború győzteseinél próbálták a magyar érdekeket képviselni, a franciák előtt felléptek a megszállt területeken élő honfitársaik érdekében is. A Nemzeti Hadsereg nem születhetett volna meg a szegedi kormányok nélkül, amelynek elengedhetetlen szerepe

52 115. számú melléklet. Közli: Kelemen (1923) 470. old.

53 Ablonczy (2018) 89–90. old.

54 Délmagyarország, 1919. augusztus 13. 1. old.

55 Kiss–Tonelli–Sz. Szigethy (1927) 119. old.

56 Miklós (2020) 225–232. old.

volt a következő évtizedekben stabilitást adó rendszer létrejöttében. Az árnyoldalakat sem hallgathatjuk el: az ország területén augusztusban elszabaduló fehérterror már hetekkel korábban Szegeden elindult pusztító útján, a politikai irányzatokkal kapcsolatban pedig kiderült, csak nehezen kényszeríthetők kompromisszumra, együttműködésre még olyan esetben is, amikor a cél közös. Talán ez utóbbinak köszönhető, hogy a szegedi kormányok csak közvetve gyakoroltak befolyást a jövő Magyarországra.

FELHASZNÁLT IRODALOM

KORABELI SAJTÓ

Délmagyarország, 1919. évfolyam

FELDOLGOZÁSOK

Ablonczy Balázs (2018): A miniszterelnök élete és halála. Jaffa Kiadó és Kereskedelmi Kft. Budapest.

Bölgöny József (1992): Magyarország kormányai. 1848–1992. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Gratz Gusztáv (1935): A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920. Magyar Szemle Társaság. Budapest.

Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László (2017): A magyar béke-előkészületek (1918. október 2. – 1919. december 2.). Emlékeztető, 2017/1–2. szám. 16–22. old.

Kiss Ferenc–Tonelli Sándor–Sz. Szigethy Vilmos szerk. (1927): Szeged. A Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, Budapest.

Miklós Péter (2010): A forradalmak korának állama: 1918–1919. In: Szabó Pál Csaba szerk. (2010): A magyar állam története. 1711–2006. JATEPress Kiadó. Szeged. 153–162. old.

Miklós Péter (2020): Az aradi ellenforradalmi kormány történetéhez. Közép-európai Közlemények, 2020/1–2. szám. 225–232. old.

Nagymihály Sándor (1940): Egyszer nem volt Magyarország... Horthy Miklós és a szegedi ellenforradalom. Halász Pál és Társa Könyvkiadóvállalata. Budapest.

Nagy Miklós (2019): Francia megszállás Szegeden. Areión. Szeged.

Ormos Mária (1984): Padovától Trianonig 1918–1920. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.

Paál Jób (1919): A száz napos szegedi kormány. K. n., Budapest.

Püski Levente (2016): A Horthy-korszak szürke eminenciása. Károlyi Gyula (1871–1947). Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat. Budapest – Pécs.

Schmidt-Pauli, Edgar (2019): Horthy Miklós. Tengernagy, népi hős és kormányzó. Magánkiadás. Budapest.

Tonelli Sándor (1939): A franciák Szegeden 1918 december – 1920 március. A magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete. Szeged.

Tóth Marcell (2019): 1919 Szegedje és a nemzeti kormányok. Szeged, 2019/6. szám. 25–34. old.

Ujlaki Antal (1921): Szeged a forradalomban és a nemzeti föltámadásban. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó R.-t. Szeged.

NAPLÓK, EMLÉKIRATOK

Halász Ernő (1939): Így történt Szegeden húsz évvel ezelőtt. A szegedi ellenforradalom és a nemzeti hadsereg születésének vázlatos története. Ujság, 1939. augusztus 6. 13. old.

Horthy Miklós (1974): Emlékirataim. Stephen Vörösváry-Weller Publishing CoLTD. Toronto.

Kelemen Béla (1923): Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez. (1919.). A szerző kiadása. Szeged.

Prónay Pál (1963): A határban a Halál kaszál... Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

OLASZ LAJOS

A HADÜGYMINISZTERIUMTÓL A FŐVEZÉRSÉGIG – HORTHY MIKLÓS SZEGEDI TEVÉKENYSÉGE

1. Horthy Miklós szegedi színrelépése

A Tanácsköztársasággal szemben álló politikai erők által Bécsben létrehozott Magyar Nemzeti Bizottság (Antibolsevista Comité) rendkívül fontosnak tartotta, hogy módot találjon egy nemzeti haderő felállítására, amely az antant csapatokkal együttműködve részt vehet a bolsevik hatalom megdöntésében. A Comité vezetője, Bethlen István, 1919. április 20. körül, a bécsi francia és brit főmegbízottal folytatott megbeszélésein, az új magyar haderő parancsnokaként Horthy Miklós altengernagyot nevezte meg. Az antant katonai körei láttak ugyan bizonyos lehetőséget a magyar elképzelésben, a francia kormány ellenkezése nyomán azonban a nagyhatalmak vezetői elvetették a nagyobb létszámú haderő szervezésére vonatkozó tervet. Annyit engedélyeztek, hogy emigráns tisztek, és hazatérő hadifoglyok Szegedre utazzanak, és ott felállítsanak egy kisebb fegyveres köteléket.¹

Április 25-én, a Bécsből Szegedre érkező Gömbös Gyula közreműködésével megalakult a helyi Antibolsevista és Rendfenntartó Comité, melynek elnöke Kelemen Béla volt főispán, katonai előadója pedig Gömbös lett. Május 7-én a helyőrség parancsnoka, Szombathelyi Béla alezredes vezetésével a városban állomásozó katonai egységekből eltávolították a forradalmi érzelmű tiszteket, katonákat, és az alakulatokat a nemzeti erők irányítása alá vonták. Ezzel megteremtették a később megalakuló Nemzeti Hadsereg alapját.²

1 Kozma Miklós (1933): Az összeomlás 1918–19. Athenaeum. Budapest. 127. old.; Pallavicini György (1920): Ellenforradalmi emlékek. Új Magyar Szemle. 1920/1. szám. (42–54). 50–55. old.; Miklós Péter (2010): A forradalmak korának állama: 1918–1919. In: Szabó Pál Csaba szerk. (2010): A magyar állam története. 1711–2006. JATEPress Kiadó. Szeged. 153–162. old.

2 Bokor Pál (1939): Szegedországtól Magyarorszáig. Visszaemlékezés a szegedi ellenforradalmi napokra. Stádium. Budapest. 40–46., 60–67. old.; Gömbös Gyula (2017): Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és ellenforradalomról. Attraktor. Máriabesnyő. 41–43. old.

Május 5-én, Aradon, Károlyi Gyula vezetésével nemzeti kormány alakult, mely saját katonai erőt kívánt szervezni a bolsevizmus elleni harcra.³ A térséget ellenőrző francia erők parancsnoka, Henri de Gondrecourt tábornok ehhez elvben hozzájárult, így Szabó Zoltán vezérőrnagy, hadügyminiszter megkezdte a toborzást. A kormányalakításról értesülve, május 11-én Bethlen futárt indított Károlyihoz, és felhívta a figyelmét, hogy a szervezés alatt álló haderő parancsnoki posztjára Horthy lenne a legalkalmasabb.⁴

Az altengernaggyal Károlyi is számolt, mert katonai múltja, illetve felesége családja (a Purglyak) kiterjedt Arad megyei kapcsolatai révén, Horthy, a kormánytagok előtt is ismert és elfogadott személyiségnek számított. Május 9-én a kormány, néhány száz főnyi katonai kíséretével Aradról Szegedre indult, Mezőhegyesen azonban a románok internálták őket. Horthy ez idő alatt kenderesi birtokán tartózkodott. Ide érkezett néhány nap különbséggel két futár. Az egyiket Károlyi, a másikat Bethlen küldte, hogy a nemzeti haderő vezetésében szerepvállalásra kérje. Horthy egyelőre kivárt, hogy Károlyi Szegedre érjen, és konkrét pozíciót ajánljon fel.⁵

Károlyi május 23-án érkezett meg Szegedre, és kormányátalakítási tárgyalások kezdett a helyi politikai erők bevonásával. A hadügyminiszter személye sokáig eldöntetlen volt, mert Szabó vezérőrnagyot a románok Craiovába vitték. A tisztek egy része Gömböst támogatta, aki bécsi kapcsolatai és szegedi szervezőmunkája révén komoly befolyással rendelkezett. Másoknak viszont fenntartásai voltak vele kapcsolatban, viszonylag alacsony, századosi rendfokozata, illetve esetenként arrogáns stílusa miatt. Felmerült a rangidős tábornok, Bernátsky Kornél neve is, őt azonban politikusi körökben merev, kellő diplomáciai érzékkel nem rendelkező katonának tartották. Egyelőre Károlyi maga látta el

3 Ezen hónapok kül- és belpolitikai viszonyairól lásd Gulyás László (2012): *A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919-1924.* Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 9-16. old.

4 Bartha Ábel (1920): *Az álforradalomtól a nemzet újraébredéséig.* Fejér és Glatter. Budapest. 31–32., 39–40. old.; Nagymihály Sándor (1940): *Egyszer nem volt Magyarország.* Horthy Miklós és a szegedi ellenforradalom. Halász Péter. Budapest. 28–37. old.

5 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 428. MTI Napi tudósítások 1940. február 29. 27. old.; MNL OL K 589. Horthy Miklós ir. Mf. 8938. III. G. 8.

a hadügyi tárca vezetését, és államtitkárként maga mellé vette Gömböst, aki a szakmai kérdéseket intézte.⁶

Horthy május 29-én értesült róla, hogy Károlyi már Szegeden van, ezért maga is a Tisza-parti városba indult. Május 30-án jelent meg, minden előzetes értesítés nélkül a kormányfőnél. Károlyi a hadügyminiszteri posztot kínálta fel neki, de Horthy nem adott azonnali választ, egy hét gondolkodási időt kért. Hazautazott Kenderesre, részben, hogy átgondolja saját jövőbeni szerepét, részben, hogy családja biztonságáról gondoskodjon. A Nemzeti Hadsereg szervezése Gömbös irányításával Horthy távollétében is folytatódott. Június 1-jén Bernátskyt kinevezték a nemzeti haderő főparancsnokának, vezérkari főnökének pedig Shvoyt Kálmán vkt. őrnagyot. A szegedi katonai kerület parancsnoka Szombathelyi alezredes, vezérkari főnöke Dobokay Béla vkt. őrnagy lett.⁷

Hadműveleti terv készült a Tanácsköztársaság elleni fegyveres fellépésre, amit a kormány június 2-án elfogadott. Eszerint a franciák Budapest elleni támadásához a Nemzeti Hadsereg 3–4000 fővel csatlakozott volna. Azzal számoltak, hogy előrenyomulás közben a vörös egységeket lefegyverezik, az állandó katonákkal és az összegyűjtött hadianyaggal megerősítik a nemzeti csapatokat, így vonulnak be Budapestre. A főváros megszállása után, a Nemzeti Hadsereg teljes feltöltése érdekében sorozást terveztek, az általános védkötelezettség alapján. Június 2-án került sor a Nemzeti Hadsereg első alakulatának ünnepélyes eskütételére. Emiatt a francia katonai összekötő tiszt, Ámedes Rondenay ezredes rosszallását fejezte ki Károlyinak. A franciák engedélyezték ugyan 1300 főnyi magyar fegyveres katona jelenlétét Szegeden, a látványos demonstrációkat (díszszázad, katonazenekar) azonban tiltották.⁸

2. A Károlyi-kormány hadügyminisztere

Június 6-án Horthy visszatért Szegedre, és elfoglalta a felkínált hadügyminiszteri posztot. Egyetértően jóváhagyott minden korábbi intézkedést, ami a haderő kiépítésével kapcsolatban történt, és hozzájárult a Nemzeti Hadsereg

6 Kelemen Béla (1923): Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez. (1919.). Mars. Szeged. 192–195. old.; Bartha (1920) 39–40. old.; Bokor (1939) 89. old.

7 Horthy Miklós (2011): Emlékirataim. Európa. Budapest. 127. old.; Sakmyster, Thomas (2001): Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918–1944. Helikon. Budapest. 27. old.; Kelemen (1923) 210. old.

8 Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár (HIM HL) Hadügyminisztérium (HÜM) Eln. I. 38/1919.; Eln. 8. 1973/1919.; Bokor (1939) 53–57. old.

felállítására vonatkozó, Gömbös által készített kormányrendelet kiadásához is. Ez kimondta, hogy a Nemzeti Hadsereg legfőbb feladata a bolsevik diktatúra és a vörös terror felszámolása, a törvényesség és a jogrend helyreállítása. A haderő a nemzeti kormány irányítása alatt áll, nem szolgál pártérdekeket, tényleges állománya nem vehet részt a pártpolitikában. A haderőben az 1918. október 31. előtti szabályok és az 1919. március 21-ig elért rendfokozatok az érvényesek. A katonai szolgálat az általános védkötelezettség elvére épül. Az egységeket, 50 év alatti hivatásos tisztekkel, altisztekkel kell feltölteni, akik legalább 12 havi vezérkari vagy frontszolgálatot teljesítettek, vagy bátor magatartásuk miatt megsebesültek a harcok során. A Nemzeti Hadsereg jelvénye a sapkán és a zubbony balzsebén viselt nemzeti színű kokárda, illetve szalag.⁹

Horthy mindössze két ponton módosította a Gömbös által kidolgozott rendeletet. Mivel az altengernagy szeme előtt egyfajta honmentő elithaderő képe lebegett, ezért a Gömbös által javasolt sorozással szemben ragaszkodott a legénység önkéntesekkel való feltöltéséhez. Ha nem lenne elég jelentkező, csak akkor rendelik el az 1885–1895-ös évfolyamok sorozását. Horthy a Nemzeti Hadsereg alkalmazásáról maga kívánt dönteni, ezért a rendeletbe bekerült, hogy a haderő előrenyomulásáról a hadügyminiszter intézkedik.¹⁰

A nemzeti haderő toborzása külföldön is zajlott. Bécsben az ABC több toborzóirodát nyitott, de mozgó toborzó bizottságok is működtek. A jelentkezők 2–3000 korona belépési díjat kaptak. Kirendeltséget állítottak fel Grazban és Innsbruckban. Folyt a toborzás Berlinben is, az ottani hadifogolygyűjtő állomás tisztjei igyekeztek rábeszélni a fogságból érkező magyar katonákat, hogy jelentkezzenek a tanácskormány elleni harcra. A lengyel kormány is hozzájárult, hogy a területén átutazó hadifoglyok körében a szegedi kabinet megbízottai toborozzanak. A Szegedre érkezők eligazítására június 10-én a pályaudvaron fogadóállomást létesítettek, amely a Mars téri laktanyában működő személygyűjtő csoporthoz irányította a jelentkezőket. Ott nyilvántartásba vették és politikai megbízhatóság szerint csoportosították őket. A teljesen megbízhatók azonnal szolgálati beosztást kaptak a harcoló alakulatoknál, a csak részben megbízhatókat karhatalmi századokba osztották be, a megbízhatatlannak tekintetteket pedig elküldték. A személygyűjtő, katonai és közigazgatási részlegből állt, külön tiszti és legénységi alcsoporttal.¹¹

9 HIM HL HÜM Eln. 6. 40/1919.; Kelemen (1923) 242–244. old.; Nagymihály (1940) 5. old.

10 HIM HL Szegedi Körletparancsnokság Eln. 1. 2181/1919.

11 HIM HL HÜM Eln. I. 325/1919.; Hefty Richard (1920): Adatok az ellenforradalom történetéhez. Bagó. Budapest. 58–60. old.; Kelemen (1923) 284., 495. old.

Szegeden a toborzást június 12-én rendelték el, az erre vonatkozó hirdetmény azonban, a franciák akadályozása miatt csak június 19-én jelenhetett meg. A toborzási bizottság elnöke Zichy Aladár, tagja, többek között Ábrahám Dezső, Hegedűs Antal, Bernátsky Kornél, Zadravec István volt. Tíz toborzó irodát állítottak fel. A 17–50 éves férfilakosság számára kiadott felhívás különböző előnyöket ígért a jelentkezők számára, kétszeres családi pótlékot, élelmiszerjuttatást, ingyenes gyógykezelést, gyors szolgálati előmenetelt. Köztisztviselői posztra csak azok aspirálhattak, akik előzetesen fegyveres szolgálatot vállaltak. A toborzás eredménye így is elmaradt a várakozástól, pedig mozgó bizottságok is járták a vendéglőket, egyesületeket, és a munkanélkülieket is próbálták rábeszélni a jelentkezésre. Július végéig csak 3464 fő lépett be. A sorozást megindítását azonban a franciák nem engedélyezték.¹²

Mivel a franciák csak korlátozott mennyiségű hadianyagot voltak hajlandók átadni a Nemzeti Hadsereg számára, Horthy felkérte Bethlent, hogy vásároljon Ausztriában nagyobb tételben fegyvert és lőszert. Az ABC különböző titkos rakományokban komoly hadianyagkészletet halmozott fel, mely egy részét, Lehár Antal ezredes Feldbachban szerveződő egységének adták, a többi pedig a Szegedre való elszállításra várt. A készletben volt 8 katonai repülőgép is. Horthy kérésére a franciák június 13-án megengedték, hogy magyar pilóták 2 fegyvertelen gépet Szegedre hozzanak, hogy felderítő és propagandarepüléseket végezzenek velük.¹³

Horthy a minisztérium felállításával és a Nemzeti Hadsereg szervezésével kapcsolatos operatív kérdésekbe általában nem folyt bele, ezt Gömbösre és Bernátskyra bízta. Többször is hangsúlyozta, hogy nem járatos a szárazföldi hadviselésben, egyszer úgy fogalmazott, hogy annyit ért hozzá, mint a szék, amelyen ül. Horthy elsősorban jól képzett vezérkari tiszteket várt Szegedre, az új haderő törzstiszti karának feltöltésére. Gömbös inkább politikailag megbízható, harci és karhatalmi feladatra egyaránt alkalmas alacsonyabb rendfokozatú tisztek (főhadnagy, százados) szervezését tartotta szem előtt, és ezekből önálló tevékenységre képes különítményeket állítottak fel.¹⁴

Már június 6-án megkezdték önálló tiszti századok szervezését. Az első ilyen egység Prónay Pál százados alakulata volt, melynek állománya június 10-én 80,

12 HIM HL HÜM Eln. 5. 1650/1919.; HIM HL Vezérkar Főnöke (VKF) Eln. 4. 43 191/1919.; Bokor (1939) 122–123. old.

13 HIM HL Szegedi Körletparancsnokság Eln. 1. 2181/1919.; Kelemen (1923) 275–276. old.

14 Politikatörténeti és Szakszervezeti levéltár (PSZL) VI. 973. 2. Prónay Pál II. 74–75. old.; Dombrády Lóránd (2012): A legfelsőbb hadúr és hadserege. Kairosz. Budapest. 8–9. old.

augusztus 3-án 184 fő volt. Az egység elvben a kerületi parancsnokság alárendeltségébe tartozott, de közvetlenül a hadügyminisztertől kapta a parancsait. Prónay különleges státuszra törekedett, egységét Horthy testőrségeként igyekezett beállítani. Az ambiciózus parancsnokot még Gömbös sem tudta kontroll alatt tartani. Prónay emberei szürkészöld egyenruhát és Bocskai-sapkát viseltek, melyre darutollat tűztek. Ez adott mintát a Nemzeti Hadsereg külső megjelenéséhez.¹⁵

A hadügyminiszter többször is kérte a francia hatóságokat, hogy bővíthesse a haderő létszámát, és hogy a megszervezett egységeket lássák el hadianyaggal a március 26-án Szegeden lefoglalt magyar készletből. Tervei között szerepelt, hogy a nemzeti csapatok tábori őrsöket állítanak fel a Dorozsma körüli tanyavilágban, melyek összegyűjthetik az átszökő vöröskatonákat. Szerette volna a Szegeden lévő hajókat, uszályokat igénybe venni és egy kis flottillát kiépíteni belőlük. A franciák a haderő létszámának bizonyos bővítése és kisebb mennyiségű hadianyag átadása elől nem zárkoztak el, a többi kérést viszont elutasították.¹⁶

Az altengernagy rövid idő alatt széleskörű tekintélyt vívott ki magának. Ő volt Szegeden a legmagasabb rendfokozatú és beosztású tiszt. Az otrantói csatában tanúsított helytállását mindenki elismerte. Megjelenése, határozott fellépése, kitűnő modora sokakban szimpátiát keltett. Korábbi katonadiplomata múltja, udvari szolgálata segítette abban, hogy bár nem kedvelte a politikusi köröket, más katonákkal ellentétben viszonylag jól el tudott igazodni ebben a környezetben. Mindez az antant képviselői részéről is bizonyos figyelmet váltott ki, a franciák elsősorban a rangját és fellépést, a britek a tengerész múltját és teljesítményét értékelték.¹⁷

Horthy jó érzékkel felismerte a tisztikar, legalábbis a véleményformáló többség szándékait, és törekvéseik élére állt. Nagy népszerűsége, széles táborra tett szert azzal, hogy szabadideje nagy részét politikusi körök helyett a Csónakázó Egyletben és a Kas Kávéházban gyülekező fiatal tisztek társaságában töltötte. A közvetlen bajtársiasság tovább növelte az események alakításában nagy szerepet játszó tisztek önbizalmát, vállalkozó kedvét. Horthy a liberális eszméket, a demokratikus vagy bolsevik forradalmat egyaránt elutasító felfogása, a haderő nemzetmentő szerepébe vetett hite, a cél érdekében brutális eszközöktől sem visszariadó és a katonai kormányzás bevezetését sem kizáró eltökéltsége nagy hatással volt a tisztikarra.¹⁸

15 HIM HL Csapattestek 1589. Szegedi Vadászszázlólaj. 4/1919.; PSZL VI. 973. 2. Prónay Pál II. 78–82. old.; Hefty (1920) 77. old.; Kozma (1933) 238. old.

16 Kelemen (1923) 265–267. old.; Bokor (1939) 102–103. old.

17 Pilch Jenő (2016): Horthy Miklós. A tízéves kormányzói évfordulóra. Nemzeti Örökség. Budapest. 132. old.

18 Sakmyster (2001) 28–29. old.

Június 19-én Horthy és Teleki Pál külügyminiszter Belgrádba utazott, hogy tárgyaljon a szerb kormányfővel, a vezérkar főnökével, illetve brit és amerikai katonai megbízottakkal. Hozzájárulást próbáltak megszerezni, hogy a nemzeti haderő átvonulhasson a délszláv ellenőrzés alatt lévő területen, a Dunántúlra. Nyilvánvalóbbá vált ugyanis, hogy a Szegedet megszálló franciák nagyobb magyar kontingens felállítását, felfegyverzését nem teszik lehetővé. A tárgyalások során elvben mindenki megértőnek mutatkozott a magyar kérés iránt, konkrét megállapodás azonban nem született.¹⁹

A hadügyminiszter június 21-én egy toborzó gyűlésen lelkesítő beszédet tartott, melynek szövegét városszerte kiplakátolták. A francia hatóságok tiltakoztak ez ellen. Horthy június 23-án ismét engedélyt kért Szeged külterületének megszállására, a franciák azonban megtiltották ezt. Indoklásuk szerint a kis létszámú, gyengén felszerelt csapatok a vörös haderővel való esetleges összetűzés során vereséget szenvednének, ami problémát okozna az antantnak is. Arra figyelmeztették a hadügyminisztert, hogy ha a tilalom ellenére mégis próbálkoznának valamilyen akcióval, azt a szövetségesek ellenséges lépésnek tekintenék.²⁰

Teleki és Horthy június 24-én újabb megbeszélésen vett részt Belgrádban, ezúttal Louis Franchet d'Espèrey tábornokkal, a Szövetséges Keleti Hadsereg parancsnokával tárgyaltak, hogy kieszközöljék a Dunántúlra való átvonulás engedélyezését. A franciák azonban egyelőre ellenőrzésük alatt akarták tartani a szerveződő magyar haderőt. Június 25-én Franchet d'Espèrey Szegedre látogatott, és ígéretet tett nagyobb mennyiségű fegyverzet átadására. Néhány nappal később 3000 puskát és hozzá való muniációt kapott a magyar haderő, de a franciák kikötötték, hogy egyelőre csak 1300 főt lehet ellátni fegyverrel, és azt a katonák az utcán ne hordhatják.²¹

Június utolsó napjaiban a Tanácsköztársaság elleni katonai fellépés előkészítésére jelentős csapatösszevonásokra került sor Szeged körzetében, ahol ekkor 28 000 francia állomásozott. Ennek kapcsán hozzájárultak további 500 magyar katona felfegyverzéséhez. A június végén Szegedre érkező Belitska Sándor vezérőrnagy helyzetértékelése szerint azonban a nemzeti erők sikeres előrenyomulásához a Duna–Tisza közén, legalább 30 000 fegyveresre lett volna szükség. Mivel a franciák támogatására nem lehetett számítani, Horthy

19 Kelemen (1923) 286. old.; Bokor (1939) 106. old.

20 Kelemen (1923) 296., 442. old.

21 Ormos Mária (2020): Padovától Trianonig 1918–1920. Kossuth. Budapest. 322–323. old.; Shvoy Kálmán (1983): Shvoy Kálmán naplója és emlékirata 1918–1945. Sajtó alá rendezte, a bevezető szöveget írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Perneki Mihály. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 51. old.

kérésére a kormány nagyobb arányú hadianyag (30 000 puska, 200 géppuska) megvásárlását határozta el.²²

A Tanácsköztársaság elleni akcióval kapcsolatban július 5-én, Nagyszebenben katonai megbeszélésre került sor. A Henri Philippe Pétain tábornagy elnökletével zajló tárgyaláson jelen volt többek között Franchet d’Espèrey és Paul De Lobit tábornok, az ún. Magyarországi Hadsereg parancsnoka, Constantin Presan és Gheorghe Mărdărescu román tábornok, illetve Horthy Miklós. Az egyeztetésen az a döntés született, hogy engedélyt kérnek Párizsból a román csapatok tiszai átkelésére és Budapest elleni támadására. Ezzel egyidőben a Szegeden szerveződő magyar haderő lehetőséget kap, hogy megszállja a Duna–Tisza köze egy részét, és a románok után bevonuljon Budapestre.²³

Hazatérve Horthy utasította Bernátsky tábornokot a szükséges előkészületek megtételére. A terv szerint a szegedi 1. hadosztály Dunapataj, Kiskőrös, Kalocsa, Kecel körzetbe vonul, és folyamatos személyi kiegészítés mellett a Duna bal partján indul Budapest felé. Eközben, Bátaszék térségében felállítják a 2. hadosztályt, amely a folyó jobbpartján nyomul előre a főváros irányába. Horthy futár útján tájékoztatta Craenenbroeck Edgár vkt. ezredest, a székesfehérvári II. hadtest nemzeti érzelmű vezérkari főnökét, aki közreműködésével már több tisztt szökött Szegedre, hogy a továbbiakban az átállni kívánó tiszteket Bátaszékre irányítsa, a 2. hadosztály szervezéséhez.²⁴

A terv végrehajtásával kapcsolatban azonban számos kérdés merült fel. Szegedről csak 2–3000 fő fegyverest lehetett útnak indítani, a Dunántúlon pedig még ekkora erő sem állt a Nemzeti Hadsereg rendelkezésre. A románokkal való együttműködés számos katonai, politika és morális problémát vetett fel. Az ügyet azonban gyorsan eldöntötte, hogy Párizs lefújta a támadást. Az amerikai és brit kormány ugyan támogatta volna az akciót, de nekik nem voltak csapataik a térségben, Georges Clemenceau francia miniszterelnök viszont nem kívánta a saját erőit kockáztatni. Javaslat alapján a nagyhatalmak elfogadták, hogy a tanácskormánytal szemben egyelőre a politikai nyomásgyakorlás és kivárás eszközét alkalmazzák.²⁵

Július elejére a Károlyi-kormány nehéz helyzetbe került. Erősödött a belső ellenzéke, és mind több kritika érte az antant részéről is, hogy nacionalista és

22 Tonelli Sándor (1939): A franciák Szegeden 1918. december – 1920. március. M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete. Szeged. 10. old.

23 HIM HL Magyar Tanácsköztársaság, Vörös Hadsereg Parancsnoksága (MTK VHP) 57. cs. 170/1919.

24 HIM HL VKF Föv. I. 3/1919.; Kozma (1933) 306–307. old.

25 HIM HL MTK VHP 57. cs. 716.167/1919.

monarchista törekvéseket képvisel, a politikai szerepet vállaló arisztokraták a régi Magyarországot akarják restaurálni, a katonák pedig alapvetően németbarát érzelműek. Az elmélyülő kormányválság közepette Horthy ellenezte Károlyi lemondását.²⁶

Július 5-én az újjáalakított MOVE nagygyűlést rendezett a városi színházban, amelyen a díszelnökké választott Horthy nagyhatású beszédet mondott. Kiemelte, hogy bár az antant katonai körei megértést tanúsítanak a magyar törekvések iránt, a politikusok nem támogatják a nemzeti erőket. Kijelentette, hogy a haderő csak olyan kormányt szolgál, amely igazodik a haderő által képviselt nemzeti értékrendhez. A túlfűtött hangulatban Horthy beszéde óriási sikert aratott, melyben már nem egy kabinetpolitikus, hanem a későbbi fővezér nézetei, szerepfelfogása nyilatkoztak meg. Nagy tüntetés kezdődött, a tisztek a vállukon vitték ki Horthyt a Széchenyi térre. A franciák tiltakoztak a gyűlés hangvétele és az engedély nélküli demonstráció miatt, az altengernagyot nem kívánták tovább a kormányban látni.²⁷

3. A Nemzeti Hadsereg fővezére

Károlyi lemondását követően, július 12-én megalakult az Ábrahám-kormány, melynek hadügyminisztere Belitska Sándor vezérőrnagy lett. Másnap, a kabinet első ülésén Horthyt kinevezték a Nemzeti Hadsereg főparancsnokává. Horthy örült a változásnak, nem hiányolta a politikai játszmák és diplomáciai kötöttségek világát. Utolsó miniszteri rendelkezéseivel úgy intézte, hogy a tárca alá tartozó egyes feladatkörök és az ezekkel foglalkozó alosztályok személyzete átkerüljön a főparancsnokságának hatáskörébe. Ezzel elindult egy új katonai centrum, a Fővezérség kiépítése, amely különböző polgári ügyekben is illetékességet szerzett (közigazgatás, rendvédelem, hírszerzés, propaganda).²⁸

Horthy a nyilvánosság előtt július 15-én búcsúzott miniszteri hivatalától. A Mars téri laktanyában tartott beszédében kijelentette, hogy ő valójában katona, akinek nem politizálnia kell, hanem cselekednie. Még ezen a napon

26 Gratz Gusztáv (1935): A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920. Magyar Szemle Társasága. Budapest. 217–218. old.; Arday Lajos (2009): Térkép, csata után. Magyarország a brit külpolitikában, 1918–1919. General Press. Budapest. 176–177. old.

27 Kelemen (1923) 334–335. old.; Kozma (1933) 303–304. old.; Sakmyster (2001) 33–34. old.

28 Nagymihály (1940) 106–109. old.; Dombrády (2012) 16–17. old.

hadseregparancsot adott ki, mely szerint a nemzeti kormány bizalmából átvette az összes magyar haderő fővezérletét, beleértve a Nyugat-Magyarországon szerveződő nemzeti csapatokat is. Másnap a kormány jóváhagyta a főparancsnok hatáskörét. A mozgósítás vagy a haderő alkalmazása időpontját Horthy és a hadügyminiszter együtt határozta meg. A hadművelési tervek a Hadügyminisztériumban készültek, de Horthy intenciói alapján. A terveket a főparancsnok a saját belátása szerint hajthatta végre. A haderő vezérkarának főnöke Soós Károly vezérőrnagy volt.²⁹

Az átszervezések mellett folyt a csapatok feltöltése. A Tanácsköztársaság területéről vagy külföldről érkező tisztekkel feltöltött, a nagy önállósággal rendelkező különítmények főként felderítő, összekötő és karhatalmi tevékenységet láttak el. Információkat gyűjtöttek a vörös csapatok és a románok által megszállt területeken, kapcsolatot teremtettek ellenforradalmi csoportokkal, szervezték az ellenállást. Tagjaik futárfeladatokat végeztek: Székesfehérváron, Pécsen, Budapesten, illetve Bécsben jártak. Szegeden és környékén közreműködtek a rend fenntartásában. Őrségeket állítottak fel, járőrszolgálatot láttak el a város északi előterében, ellenőrizték az odaérkezőket. Ennek során azonban számos túlkapást is elkövettek.³⁰

Főként Prónay egységével volt gond, amely magánhadjáratot folytatott a bolsevikgyanús emberek, de akár a Nemzeti Hadsereggel szemben kritikus polgári körök ellen is. Fenyegetés, kényszerítés, kínvallatás mellett több gyilkosságot is elkövettek. Egy alkalommal elfogták és megölték a franciák egyik orosz származású ügynökét, akinek holttestét később kivetette az áradó Tisza. Emiatt Prónay csak nehezen tudta kimagyarázni magát a francia biztonsági rendőrség parancsnoka előtt. Horthy direkt módon nem buzdította a szélsőséges tetteket, a bolsevizmussal szembeni kemény fellépésről azonban mindig is pozitívan nyilatkozott, és a „cél szentesíti az eszközt” alapon tudomásul vette Prónay extrém magatartását.³¹

Június 17-én Párizsban ismét tárgyaltak a tanácskormány elleni intervencióról. Hiányzott azonban a politikai akarat, illetve az egyetértés, hogy melyik állam dominálja Magyarország megszállását és konszolidálását. Az események viszont gyorsan túlhaladták a terveket. Június 20-án a Vörös Hadsereg offenzívát indított a Tiszánál a románok ellen. A támadás az első néhány nap sikere után összeomlott, részben a kellő előkészítés és az utánpótlás hiánya miatt, részben, mert a hadművelési tervek eljutottak az antanthoz és a románokhoz.

29 Bokor (1939) 116. old.; Kelemen (1923) 371. old.

30 HIM HL HÜM Eln. 5. 1307/1919.; PSZL VI. 973. 2. Prónay Pál II. 122–126. old.

31 PSZL VI. 973. 2. Prónay Pál II. 78–82., 117–120. old.; Shvoy (1983). 46–47., 50–55. old.

A visszavonuló magyar csapatokat üldöző román erők átkeltek a Tiszán, és július végére elérték Budapestet.³²

Július 29-én a szegedi kormány a párizsi Legfelsőbb Tanácshoz fordult, az elkobzott hadianyag visszaadása és a magyar haderő Dunántúlra való átvonulása ügyében. Közben Soós tábornok ismét tárgyalta De Lobit törzskarával, hogy a franciák legalább egy kis kontingenst indítsanak útba Budapest megszállására, és ehhez a magyar erők is csatlakozhassanak. A francia vezetés azonban már végleg elvetette, hogy csapatokat küldjön Budapestre.³³

Szegeden augusztus 2-án értesültek a tanácskormány lemondásáról. Horthy első reakciója az volt, hogy akármilyen kis erőkkel is, de a Nemzeti Hadseregnek mielőbb meg kell jelenni a fővárosban, hogy részt vehessen a rend helyreállításában. A haderő létszáma ekkor 3464 fő volt, közülük 3300 fő rendelkezett megfelelő fegyverzettel. A fővezér, a haderő kis létszáma és gyenge felszereltsége miatt korábban sem harcoló szerepet szánt a csapatainak, hanem a kommün bukása utáni konszolidációban való közreműködésre készült, hogy a vezetése alatt álló fegyveres erő meghatározó befolyással lehessen a politikai berendezkedés átalakítására.³⁴

Horthy a helyi francia parancsnoksághoz fordult, Soós tábornok pedig újra Nagyikindára utazott, De Lobit tábornokhoz, hogy további 6 zászlóalj felállításának engedélyezését és felfegyverzését kérjék, és hozzájárulást, hogy a nemzeti erők Budapestre indulhassanak. A franciák azonban nem adtak át nagyobb mennyiségű hadianyagot, és a szabad mozgást sem biztosították. Azt javasolták, hogy a szegedi kormány utazzon Budapestre, és egyezkedjen az ottani új adminisztrációval. A fővezér számára azonban a szakszervezeti kormánnyal való mindenféle együttműködés teljességgel elfogadhatatlan volt. Horthy szeretett volna mielőbb kiszabadulni a franciák szabta korlátok közül, de el akarta kerülni a román fennhatóságot is. Azt tervezte, hogy csapataival a Dunához vonul és a folyó mentén haladva megpróbál eljutni a fővárosba, még a románok előtt. Ha pedig ez nem megoldható, akkor átkel a Dunántúlra, mert ott nagyobb mozgásszabadságra számíthat.³⁵

32 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 572. Szegedi Kormány Belügyminisztériuma (BM) Eln. Res. 13/1919.; Tonelli (1939) 20–21. old.

33 HIM HL HÜM Eln. 5. a. 147/1919.

34 HIM HL VKF Eln. 4. 43 191/1919.; HIM HL HÜM Eln. 5. 1650/1919.; Szakály Sándor (2015): A Nemzeti Hadsereg 1919–1922. In: Szakály Sándor: Történelem és publicisztika. Írott Szó Alapítvány – Magyar Napló – Veritas. Budapest. 97–106. old.

35 Kozma (1933) 354–355. old.; Pilch (2016) 105–106. old.; Kelemen (1923) 429. old.

Horthy parancsot adott Prónay egységének, derítse fel, szabad-e az út Kiskunfélegyháza, Kecskemét, vagy Kiskőrös, Kunszentmiklós érintésével Budapest felé, illetve Kiskunhalason át a Paksnál vagy Fajsznál történő Duna átkeléshez. Az útvonalak megfigyelésére a Nemzeti Hadsereg repülőszázadát is bevetették. Prónay augusztus 2-án este járőröket küldött Kistelek, Kiskunfélegyháza térségébe a Budapest felé vezető utak felderítésére. Két nappal később azonban Horthy arról értesült, hogy augusztus 4-én a románok békekonferencia engedélye nélkül, de annak utólagos jóváhagyásával, bevonultak Budapestre.³⁶

Prónay különítménye ekkorra már megkezdte az előrenyomulást a Duna–Tisza közén. Az egység augusztus 4-én Szatymazon át Kistelekre érkezett. Fegyveres ellenállásba sehol sem ütközött. Szatymazon kivégeztek 12 kommunistát. Az útközben összegyűjtött hadianyagból kiegészítették saját felszerelésüket, a többit pedig (200 puska, 8 géppuska) Szegedre küldték. Augusztus 5-én útnak indult Ostenburg–Moravek Gyula, Madary Antal és Hammerl Géza százados különítménye is. Hammerl másnap Sándorfalva térségében 35 gépkocsit, 1200 puskát, 6 géppuskát és nagyobb mennyiségű lőszert foglalt le.³⁷

Horthy részletes beszámolót küldött Bécsbe Bethlennek. Közölte, hogy a szegedi egységek dunai átkelést terveznek, hogy a Balatontól délre lévő katonai erőket újraszervezzék. A székesfehérvári II. hadtest Craenenbroeck vkt. ezredes vezetésével, 9000 emberrel és 3 üteggel rendelkezik, és várhatóan csatlakozik a nemzeti haderőhöz. Ebből Székesfehérvár térségében 3000 fő áll, akikből Horthy István vezérőrnagy parancsnoksága alatt külön csoportot hoznak létre, az Észak-Dunántúl biztosítására. A Lehár ezredes vezetése alatt lévő 2000 fős feldbachi csoport a parancs szerint Szombathelyen át Győr felé nyomul előre, és a nyugati országrészt vonja ellenőrzése alá.³⁸

Augusztus 7-én a Szegedet ellenőrző 76. francia hadosztály parancsnoka, Charles Charpy tábornok hozzájárult, hogy a nemzeti csapatok elhagyják a várost. A franciák visszaadták a márciusban lefoglalt hadianyag nagy részét (5379 puska, 101 géppuska, 7 ágyú). Augusztus 8-án a Nemzeti Hadsereg egységei Kiskunhalas, Dunapataj érintésével Budapest felé indultak. Az útvonalról francia közvetítéssel egyeztettek a románokkal. A Bernátsky Kornél vezette 1. hadosztály (3 gyalogzászlóalj, 2 lovasszázad, 1 tüzérosztály, 1 utászszázad, 2 csendőrszázad, 3 gyalogezred tiszti kerete) első lépcsőjével 1075 fő kelt útra.

36 HIM HL HÜM Eln. 5. a. 923/1919.; Arday (2009) 194–196. old.; Ormos (2020) 341. old.

37 HIM HL HÜM Eln. 37. 1798/1919.; PSZL VI. 973. 2. Prónay Pál II. 164–171. old.; Nagymihály (1940) 171–180. old.

38 HIM HL Magyar Nemzeti Hadsereg (MNH) Föv. I. 7/1919.

A második lépcső (660 fő) két nappal később követte őket. Menet közben az általános védkötelezettség elve alapján sorozást folytattak a 18–40 éves kiképzett férfilakosság között, és gyűjtötték a fellelhető hadianyagot. Visszaállították az 1918. október 31. előtti közigazgatást és az 1919. március 21. előtti törvényeket, elfogtak helyi bolsevik vezetőket, statáriumot és sajtócenzúrát vezettek be.³⁹

A románok azonban a korábbi megállapodást megszegve augusztus 8-án megkezdték a Duna–Tisza köze teljes megszállását, lefegyverezve minden magyar alakulatot, a nemzeti erők több egységét is. Ezzel a Nemzeti Hadsereget elválták Budapesttől. Horthy Soós tábornokot Szabadkára küldte, hogy szerezze meg a szerbek engedélyét a csapatok Baja felé történő dunántúli átvonulásához. Ezzel egyidőben a már mozgásban lévő egységeket értesítették, hogy forduljanak déli irányba.⁴⁰

Ezen a napon érkezett a hír Szegedre Friedrich István budapesti hatalomátvételéről. Az új kormány a fővárosba kérte a fővezért. A román katonai vezetés is futárt küldött hozzá, hogy megbeszélésre, Budapestre hívja. Horthy azonban nem kívánt politikusi szerepet vállalni, és tárgyalásokat kezdeni Friedrichhel vagy a megszálló románokkal, de nem akart tovább alkalmazkodni a minden befolyását elvesztő szegedi kormányhoz sem. Ezért augusztus 9-én bejelentette, hogy a haderő fővezérlete kiválik a hadügyminisztérium kötelékéből, és mint önálló parancsnokság kezdi meg működését. A továbbiakban minden katonai művelettel kapcsolatos intézkedés a Fővezérség hatáskörébe tartozik. A Nemzeti Hadsereg összlétszáma ekkor mintegy 4500 fő volt (1500 tiszt, 700 altiszt, 2100 fő legénység).⁴¹

Horthy Soós tábornokot Budapestre küldte, személyes tájékozódásra, majd onnan tovább, Siófokra, hogy előkészítse a csapatok dunántúli érkezését. Közben folytak a tárgyalások a szerbekkel. Tőlük a szegedi egységek átvonulásának biztosítását, a Magyarakanizsa térségében toborzott 3000 és a Dél-Dunántúlon jelentkezett 6000 fő Bátaszékre irányítását, 5000 puska és 2,5 millió töltény leszállítását, illetve a Dunántúlra tartó magyar erők élelmezését kérték, térítés fejében. A szerbek nem utasították el a kéréseket, de nem is teljesítették azokat, csak húzták az időt.⁴²

39 HIM HL HÜM Eln. 5. 1683/1919.; Antal István (1929): A szegedi kormány utolsó napjai. Magyar Szemle. 1929/8. szám. (313–321). 319. old.; Pilch (2016) 107–109. old.; Kelemen (1923) 523–524. old.

40 Kelemen (1923) 524., 552. old.

41 HIM HL VKF Hdm. 41/1919.; Kozma (1933) 367–368. old.; Pilch (2016) 110–111. old.

42 Kelemen (1923) 455–456., 527–530. old.

Augusztus 11-én a magát néhány nappal korábban kormányzóvá nyilvánító József királyi herceg az antant nyomására utasítást adott, hogy a Nemzeti Hadsereg egységei térjenek vissza Szegedre. A parancsot a budapesti Hadügyminisztériumból Lorx Győző ezredes közölte a Siófokon tartózkodó Soós Károllyal, és írásbeli utasítást küldött Szegedre is. Közben, a már Kisszálláson tartózkodó Bernátsky is felvette a kapcsolatot telefonon keresztül Budapesttel, ahonnan hasonló értelmű rendelkezést kapott, egyelőre azonban folytatta az előrenyomulást.⁴³

Augusztus 12-én, a szegedi kormány utolsó ülésén Horthy beszámolt a haderő helyzetéről. Kijelentette, hogy a franciák és a szerbek részéről nem várható érdemleges támogatás. Mivel József királyi hercegtől visszavonulási parancsot kapott, üzenetet küldött a csapatoknak, hogy térjenek vissza. Valójában azonban Horthy azt valószínűsítette, a királyi herceg csak a politikai nyomásnak engedve rendelte vissza a haderőt. Ezért már meghozta a döntést a Fővezérség Siófokra történő áttelepítéséről. Bizalmas parancsot adott a Szegeden tartózkodó egységeknek, hogy ha nagyobb kötelékben nem lehet, akkor kisebb csoportokban próbáljanak meg eljutni Fajsztárségébe, és keljenek át a Dunán.⁴⁴

Másnap, futár útján tájékoztatta a Nemesnádudvar társégét elérő Bernátskyt, hogy miután József királyi herceg az antant fellépésére visszavonulást rendelt el, ezért, ha azt a csapatok állapota megengedi, mielőbb induljon vissza, Szeged felé. A románokkal való összeütközést azonban mindenképpen kerülje el. Bernátsky jól értette, hogy a fővezér üzenetében széles döntési szabadságot ad neki. Válaszában közölte, hogy erői egy része már átkelt a Dunán. A visszafordulás demoralizálná a csapatokat, és a románokkal való összetűzésnek is akkor lenne nagyobb a valószínűsége, ha visszaindulna Szegedre, ezért inkább folytatja az útját.⁴⁵

Horthy augusztus 13-án, Magasházy László kíséretében, Siófokra repült. Írásos parancsot készített elő Bernátsky számára, melyben megismételte József királyi herceg visszavonulási utasítását, de azt is hangsúlyozta, hogy fővezérként rábízta a döntést. A gép átrepült ugyan az 1. hadosztály Dunához felzárkózó csapatai felett, Horthy azonban úgy döntött, hogy az üzenetet mégse dobják le. Amikor a fővezér megérkezett Siófokra, és látta, hogy a hely alkalmas egy új főhadiszállás kiépítésére, új parancsot küldött a Bernátskynak. Utasította, hogy az 1. hadosztály mindenképpen keljen át a Dunántúlra.⁴⁶

43 Nagymihály (1940) 171–180. old.; Pilch (2016) 107–109. old.

44 HIM HL VKF Hdm. 50/1919.; Kozma (1933) 383–384. old.; Horthy (2011) 131. old.

45 HIM HL VKF Hdm. 46/1919, 47/1919.; Kelemen (1923) 527–530. old.

46 HIM HL VKF Hdm. 52/1919.; Pilch (2016) 112–113. old.

Horthy Miklós flottáját vesztett tengerésztisztként érkezett Szegedre 1919. május végén, azzal a reménnyel, hogy valamilyen szerepet kap a nemzeti haderő megszervezésében. A gyakorlati szervezőmunkában csak hadügyminiszteri, majd fővezéri pozíciója kapcsán, közvetve vett részt, döntő szerepe volt viszont a haderő jellegének, céljainak, szellemiségének meghatározásában. A változást sürgető tisztikar számára Horthy volt az a parancsnok, aki katonai feladatok mellett politikai perspektívát is nyitott, és a fegyveres szolgálaton túl jelentős közéleti befolyást is ígért az embereinek az új Magyarország létrehozásában. Horthy számára a haderő fővezérlete a kompromisszumokra kényszerülő kabinetpolitizálás helyett, a fennálló viszonyok alakításának lehetőségét, az egymást váltó kormányoktól független, tényleges hatalmat jelentette. Horthy személye a fővezéri pozíción túl is összefonódott a Nemzeti Hadsereggel, ennek révén vállalta fel azt az öntörvényű „honmentő” szerepet, amely szegedi tartózkodása során fogalmazódott meg benne.

FELHASZNÁLT IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltára (HIM HL) Csapattes-
tek 1589. Szegedi Vadászászlóalj

HIM HL Hadügyminisztérium (HÜM)

HIM HL Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadsereg Parancsnoksága (MTK VHP)

HIM HL Szegedi Körletparancsnokság

HIM HL Magyar Nemzeti Hadsereg (MNH)

HIM HL Vezérkar Főnöke (VKF)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 428. MTI Napi tudó-
sítások

MNL OL K 572. Szegedi Kormány Belügyminisztériuma (BM)

MNL OL K 589. Horthy Miklós ir.

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PSZL) VI. 973. 2. Prónay Pál ir.

FELDOLGOZÁSOK

Antal István (1929): A szegedi kormány utolsó napjai. Magyar Szemle. 1929/8. szám.
313–321. old.

Arday Lajos (2009): Térkép, csata után. Magyarország a brit külpolitikában, 1918–
1919. General Press. Budapest.

Dombrády Lóránd (2012): A legfelsőbb hadúr és hadserege. Kairosz. Budapest.

Gratz Gusztáv (1935): A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920.
Magyar Szemle Társasága. Budapest.

Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924.
Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Miklós Péter (2010): A forradalmak korának állama: 1918–1919. In: Szabó Pál
Csaba szerk. (2010): A magyar állam története. 1711–2006. JATEPress Kiadó. Sze-
ged. 153–162. old.

Nagymihály Sándor (1940): Egyszer nem volt Magyarország. Horthy Miklós és a
szegedi ellenforradalom. Halász Péter. Budapest.

Ormos Mária (1983): Padovától Trianonig 1918–1920. Kossuth. Budapest.

Pilch Jenő (2016): Horthy Miklós. A tízéves kormányzói évfordulóra. Nemzeti Örök-
ség Kiadó. Budapest.

Sakmyster, Thomas (2001): Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918–1944.
Helikon. Budapest.

Szakály Sándor (2015): A Nemzeti Hadsereg 1919–1922. In: Szakály Sándor: Történelem és publicisztika. Írott Szó Alapítvány – Magyar Napló – Veritas. Budapest.

Tonelli Sándor (1939): A franciák Szegeden 1918. december – 1920. március. M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete. Szeged. 10.

NAPLÓK, EMLÉKIRATOK

Bartha Ábel (1920): Az álforradalomtól a nemzet újrábredéséig. Fejér és Glatter. Budapest.

Bokor Pál (1939): Szegedországtól Magyarorszáig. Visszaemlékezés a szegedi ellenforradalmi napokra. Stádium. Budapest.

Gömbös Gyula (2017): Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és ellenforradalomról. Attraktor. Máriabesnyő.

Hefty Richard (1920): Adatok az ellenforradalom történetéhez. Bagó. Budapest.

Horthy Miklós (2011): Emlékirataim. Európa. Budapest.

Kelemen Béla (1923): Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez. (1919.). Mars. Szeged.

Kozma Miklós (1933): Az összeomlás 1918–19. Athenaeum. Budapest.

Pallavicini György (1920): Ellenforradalmi emlékek. Új Magyar Szemle. 1920/1. szám. 42–54. old.

Shvoy Kálmán (1983): Shvoy Kálmán naplója és emlékirata 1918–1945. Sajtó alá rendezte, a bevezető szöveget írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Perneki Mihály. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.

ZEMAN FERENC

TELEKI PÁL SZEGEDI TEVÉKENYSÉGE (1918–1920)

1. A „szegedi oázis”

Az első világháború végén a 120 ezres népséggel rendelkező Szeged városa sajátos helyzetben volt, 1918 decembere óta francia csapatok tartották megszállás alatt, miközben egyre nagyobb létszámú, a történelmi Magyarország elszakított területeiről folyamatosan érkező menekült élt a városban, mindez a Magyarországi Tanácsköztársaság március 21-ei kikiáltása után kiegészült a kommunizmus elől szintén ide menekülőkkel.¹

Teleki Pál a magyarországi kommunista hatalomátvétel után néhány nappal, 1919. április elején csatlakozott a Bécsben gyülekező ellenforradalmi csoporthoz az Antibolsevista Comitéhoz (ABC), ahonnan francia segítséggel több, korábban Bécsben szervezkedő politikussal együtt 1919. június 2-án Zágrábon és Belgrádon keresztül Szegedre érkezett. A szegedi ellenforradalmárok Kelemen Béla elnökletével Bokor Pál ügyvédi irodájában már április 25-én megalapították a helyi Antibolsevista Comitét. Gömbös Gyula, az ABC Szegedre küldött katonai ügyvivője fogalmazta meg a szervezet hitvallását: a *„nemzet jövője csak egy módon biztosítható: a keresztény valláserkölcis világnézetének alapján felépített nemzeti állam formájában”*.²

A szegedi ABC 1920. május 20-án kapta a hírt, hogy Teleki Pál a bécsi ABC teljhatalmú megbízottjaként hamarosan a városba érkezik. Másnap távollétében, de formális elnökletével az aradi, a temesvári, a szegedi és a bécsi ellenforradalmárokból olyan országos bizottság – teljes nevén *„országos magyar kormányzó bizottság végrehajtó bizottsága”* – alakult, amely Kelemen szerint a nemzeti kormány felállításáig a végrehajtó hatalom gyakorlására jött létre,

1 Kelemen Béla dr. (1923): Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez (1919.) (Naplójegyzetek és okiratok.) Szerző kiadása. Szeged. 37. old. Vö. Tóth Marcell (2019/a): A forradalom és az ellenforradalom városa. Szeged, 2019/5. szám. 30–38. old.

2 Ablonczy Balázs (2018): A miniszterelnök élete és halála. Teleki Pál (1879–1941). Jaffa Kiadó, Budapest. 82., 84. old.; Szegedi Új Nemzedék (a továbbiakban: SZÚN) 1938. április 24. 3. old.; Tóth Marcell (2019/b): 1919 Szegedje és a nemzeti kormányok. Szeged, 2019/6. szám 26. old.; Kelemen (1923) 234., 286. old.

ennek mikéntje azonban teljesen kialakulatlan volt, és gyakorlati tevékenységet a grémium szinte egyáltalán nem fejtett ki.³

2. Teleki Pál, a szegedi ellenforradalmi kormányok külügyminisztere

A Szegeden hosszas viszontagságok után május 31-én megalakult Károlyi Gyula vezette kormányban Teleki Pálnak kezdetben a vallás- és közoktatásügyi tárcát ajánlották fel, azonban ezt nem fogadta el, így végül június 6-án a külügyminiszteri posztot kapta meg. A minisztériumok a szegedi törvényszéki palotában rendezkedtek be, a külügyminisztérium a telekkönyvi irattár helyiségeiben talált otthonra. A kormány fennhatósága a francia megszállás miatt igen korlátozott volt, legitimációja sem volt túlságosan megalapozott, a franciák tagjai között sok Habsburg-pártit tartottak számon, a szociáldemokratákat pedig a nagyhatalmi nyomás ellenére, bár volt rá akarat, nem sikerült bevonni a kabinetbe. Fontos fejlemény volt ugyanakkor, hogy Horthy Miklós ellentengernagy némi vívódás után június 6-án elvállalta a hadügyminiszteri tárcát és a hadsereg megszervezésének feladatát. A miniszteri esküt Teleki Pállal együtt tette le Károlyi Gyula miniszterelnök előtt. Június 9-i hadparancsa elrendelte a Magyar Nemzeti Hadsereg felállítását. A francia megszállás ellenére a szegedi légkör szabadabb volt, mint ekkor bárhol Magyarországon. A franciák nem szabtak gátat a politikai pluralizmusnak, engedélyezték – igaz cenzúrázták – a napilapokat, igyekeztek jó kapcsolatot tartani a város mértékadó polgári köreivel. A városban több politikai erőter volt. A zömmel menekültekből álló, radikálisabb gondolkodású keresztény-nemzeti csoportosulás, a szegedi mérsékeltebb, szabadelvű-liberális nagypolgárság és a jórészt szociáldemokrata munkásság, amelyek nem igazán találták a közös hangot egymással.⁴

Horthy Miklós hadügyminiszter és Teleki Pál külügyminiszter június közepén Belgrádba utazott, azzal a céllal, hogy javítsák a viszonyt a szerb⁵ kor-

3 Kelemen (1923) 166., 172. old.

4 Ablonczy (2018) 85. old.; Délmagyarország (a továbbiakban: DM) 1919. június 24. 3. old.; Kelemen (1923) 207–208., 241–242. old.; Miklós Péter (2010): A forradalmak korának állama: 1918–1919. In: Szabó Pál Csaba (szerk.): A magyar állam története. 1711–2006. JATEPress Kiadó. Szeged. 162. old.; Tóth Marcell (2019/b) 27–28. old.

5 Telekinek 1919 elején vált meggyőződésévé, hogy a szerb vezetéssel megalakult délszláv állam a szomszédok közül a legalkalmasabb arra, hogy Magyarország „stratégiai partnere” legyen, ezt a meggyőződését második miniszterelnöksége idején is fenntartotta. In: Ablonczy (2018) 78. old.; SZÚN 1939. június 10. 5. old.

mánnyal és az ott állomásozó antant képviselőkkel, illetve engedélyt kérjenek arra, hogy az ellenforradalmi erők Dunántúlra való vonulása esetén használhassák a Baja–Bátaszék vasútvonalat. Tárgyaltak a szerb külügyminiszterrel, majd a miniszterelnökkel is. A megbeszélések bár szívélyes légkörben zajlottak, számottevő eredményt nem hoztak⁶

1919. június 22-én Teleki a Területvédő Liga (TEVÉL) elnökeként beszédet mondott a szegedi városi színházban megrendezett „*TEVÉL matinén*”, majd a „*Tevélvasutasok*” gyűlésén. Utóbbi felszólalásában összefogásra és a kormány támogatására kérte a jelenlévőket.⁷ Erre szükség is volt, időközben ugyanis a Károlyi-kormány amúgy sem túl bő mozgástere tovább szűkült. A kormányfő mindezt a személyével szemben fenntartásokat megfogalmazó francia és magyar politikai erők ellenérzésének is tulajdonította, ezért már július elején elhatározta lemondását. Hamarosan élénk taktikázás kezdődött a Szegeden jelen lévő politikai irányzatok között, olyan kompromisszumos kormányfőt kellett találni, aki minden irányzatnak, ugyanakkor a franciáknak is megfelelt. Ennek érdekében Teleki és P. Ábrahám Dezső – az egyik esélyes miniszterelnök-jelölt – július 10-én Nagyikindára utaztak Paul de Lobit tábornokhoz, a francia Magyarországi Hadsereg – Armée de Hongrie – főparancsnokához, azonban nem kaptak egyértelmű francia támogatást P. Ábrahám személyét illetően. Végül hosszas egyeztetések után július 12-én mégis P. Ábrahám Dezső került a kormány élére. Az új kormányban csak Teleki és Varjassy Lajos maradt posztján, sőt előbbi július 16-án a földművelésügyi tárcát is megkapta.⁸ Július közepén Teleki, Balla Aladár belügyminiszter társaságában ismét Belgrádba utazott, ahol tárgyalt a szerb kormánnyal és a Szövetséges Keleti Hadsereg főparancsnokságával, azonban csak ígéretet hangzottak el, konkrét eredményt nem sikerült elérni. A kormányhoz hasonlóan a külügyminiszternek is szűk és korlátozott mozgástere volt. Teleki külügyminiszterként tett erőfeszítései, amelyek elsősorban a kommunisták elleni katonai akció megindításának antant támogatással és garanciákkal alátámasztott előkészítésére irányultak, csekély eredménnyel jártak. Teleki tisztában volt a francia fél halogató taktikájával. A megszállóknak egyelőre megfelelt a magyarországi helyzet, valamint a nemzeti erők feletti szinte teljes körű ellenőrzés, akiket szükség esetén felhasználhattak szövetségeseik (románok, szerbek) „kordában tartására”, illetve a kommunisták „megregulázására” is.⁹

6 Tóth Marcell (2019/b) 29. old. Vö. Ablonczy (2018) 86–87. old. és Kelemen (1923) 286. old.

7 Kelemen (1923) 292., 307., 327. old.

8 Tóth Marcell (2019/b) 30–31. old.

9 DM 1919. július 23. 3. old.; Tóth Marcell (2019/b) 31. old., Kelemen (1923) 338., 350–357., 394–395. old.

1919. július 27-én Teleki az alsóvárosi népkör vacsoráján a ferences rendházban, július 31-én pedig városházán, a Magyar Főiskolai Hallgatók Nemzeti Szövetségének „zászlóbontásán” mondott beszédet. A két felszólalás alapgondolata az volt, hogy a magyarság a korábbi évtizedekben nem tekintett ki a világra, nem vett át hasznos dolgokat, mint az angolok, akik ezt megtették, miközben megőrizték nemzeti egyéniségüket is. *„Ha egy nemzet elbukik a helyét nem a nemzetköziség, hanem egy másik nemzet foglalja el.”* Ugyanakkor a magyarságnak megvan az ereje ahhoz, hogy a Kárpát-medence közepét, szívét birtokolva uralja az egész földrajzi egységet. – vélekedett.¹⁰

Az elszigeteltségből való kitörési kísérletek eredménytelensége és a kormány rendelkezésére álló pénzügyi keretek szűkössége miatt a július 26-án tartott minisztertanácson felmerült a kabinet lemondásának lehetősége. Teleki Pál álláspontja ebben a kérdésben egyértelműen a kormány maradása mellett volt, érvei szerint a szegedi kormány a magyar nemzeti eszme megtestesítője, mely minden az országban kezdeményezett nemzeti akciónak egyfajta keretet, hivatkozási alapot és reményt adott.

A kormány több tagja, közöttük Teleki, július 27-én és augusztus 3-án is Nagykikindán tárgyalt de Lobitz tábornokkal, a formálódó nemzeti hadsereg Dunántúlra vonulásának engedélyezéséért, néhányan pedig Belgrádba is tovább utaztak további tárgyalásokat folytatni. Ezekon homályos ígéretek és szívélyes gesztusokat kaptak, de konkrét engedményeket nem.¹¹

Július végén a P. Ábrahám-kormány jegyzéket intézett a párizsi békekonferenciához, melyben a lefoglalt hadianyagok rendelkezésére bocsátását és csapatai mozgási szabadságának engedélyezését kérte.¹² Eközben a Magyarországi Tanácsköztársaság hadereje döntő vereséget szenvedett a román királyi csapatoktól, a front összeomlott, a románok akadálytalanul vonultak Budapest felé. Augusztus 1-jén a Forradalmi Kormányzótanács lemondott, vezetői elmenekültek a fővárosból. Megalakult a Peidl Gyula vezette ún. szakszervezeti kormány, amelyet azonban Friedrich István ellenforradalmi csoportja augusztus 6-án megbuktatott.

1919. augusztus 4-én a szegedi kormány tanácsadó-ellenőrző szerveként, egyfajta nemzetgyűlés-pótlékként megalakult a Magyar Nemzeti Bizottmány, melynek Teleki Pál is tagja lett. Fennállása alatt négy ülést tartott, bár vitákat folyta-

10 Szegedi Friss Újság (a továbbiakban: SZFÚ) 1919. július 29. 2. old.; SZFÚ 1919. augusztus 1. 1–2. old.; DM 1919. augusztus 1. 1–2. old.

11 Kelemen (1923) 402–403., 428–430. old.; DM 1919. augusztus 8. 1–2. old.

12 Kelemen (1923) 416–417. old.

tott, ezeknek érdemi ráhatása nem volt a felgyorsuló eseményekre.¹³ A kormány békekonferenciának írt kérése, miszerint adják át a lefoglalt hadianyagot és biztossítsák a nemzeti hadsereg szabad mozgását úgy tűnt, ismét süket fülekre talál és a kabinet illetén erőfeszítései megint sikertelennek bizonyulnak. Közben a nemzeti hadsereg és fővezére a kabinet tehetetlenségét látva egyre inkább függetlenedett a kormánytól, amely bel- és külpolitikai kitérési kísérleteinek sorozatos kudarca miatt fokozatosan eljelentéktelenedett. Augusztus 4-én a franciák hozzáállásában bekövetkezett hirtelen és teljes fordulat eredményeképpen mégis megkezdődhetett a nemzeti csapatok első egységeinek Dunántúlra vonulása. Augusztus 9-től, a „hadsereg fővezérlet” felállításával „a hadsereggel csak Horthy Miklós, a fővezér és nem a szegedi kormány rendelkezett”, ugyanis a tisztikar „októbristának” tartotta a P. Ábrahám-kormány tagjainak¹⁴ többségét. Augusztus 8-án a franciák visszaszolgáltatták a korábban lefoglalt hadianyag jelentős részét is.¹⁵

Szintén augusztus 8-án a P. Ábrahám-kormány két tagja, Teleki Pál és Dömötör Mihály népjóléti miniszter repülőgéppel Siófokra, majd auton a románok által már megszállva tartott Budapestre utazott, hogy tájékozódjon a fővárosi helyzetről, tárgyaljon a magát kormányzóvá nyilvánító Habsburg József főherceggel és a neki esküt tett Friedrich-kormánnyal, tájékoztassa őket „a szegedi eredményekről, a hadseregről és a diplomáciai összeköttetésekről, valamint a gazdasági rend helyreállítására vonatkozó tervekről, mert erre vonatkozólag úgyszólván egész haditervet” készítettek. A két küldött a találkozó után már augusztus 10-én visszament Siófokra, de üzemképes repülőgép híján nem tudott visszatérni Szegedre, időközben 13-án megérkezett Horthy Miklós is. Siófokon értesültek arról, hogy a marginalizálódott P. Ábrahám-kormány augusztus 12-én beszüntette működését, de nem mondott le.¹⁶ Teleki – miközben Dömötör visszatért Szegedre – a P. Ábrahám-kormány üzenetében foglaltaknak megfelelően, illetve Horthy kérésére, társaságában ismét Budapestre ment. Augusztus 11-én József főherceg „homo regiusként” megerősítette Horthyt fővezéri tisztségében.¹⁷ A szegedi kormány tagjai közben szintén Budapestre utaztak.

13 DM 1919. augusztus 5. 1. old.

14 Teleki Pált természetesen nem.

15 Kelemen (1923) 440., 450–451., 456., 468. old.

16 A kormány lemondására augusztus 19-én, már a fővárosban tartott utolsó minisztertanácson került sor. In: Kelemen (1923) 510–512. old.

17 Kelemen (1923) 471–472., 480. Vö. Schmidt-Pauli, Edgar (2019): Horthy Miklós. Tengernagy, népi hős és kormányzó. Magánkiadás. Budapest. 136. old. és Sakmyster, Thomas (2001): Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918–1944. Helikon Kiadó, Budapest. 37. old.

3. Teleki Budapesten

Az augusztus 15-én megalakult, de az antant által el nem ismert Friedrich-kormányban Teleki nem kapott szerepet. Megállapítható, hogy Teleki Pál a szegedi ellenforradalmi kormányok egyik legaktívabb és legbefolyásosabb minisztere volt, aki a szűk mozgástér és a legitimáció hiánya ellenére széles körű diplomáciai erőfeszítéseket tett a magyar nemzet érdekében. Ezzel kivívta az antanthatalmak vezető politikusainak, diplomatáinak elismerését, akik komoly tárgyalópartnerként tekintettek rá. A szegedi hónapok és az itt megszerzett ismeretségek, barátságok megalapozták, s részben meghatározták későbbi kül- és belpolitikai tevékenységének irányvonalát.

Augusztus végén már a Friedrich István politikai csoportjából megszerződő legitimista Keresztény Nemzeti Párt élén találjuk. Majd az október 26-án a több kisebb-nagyobb keresztény politikai csoportosulásból létrejött Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának egyik markáns képviselője lett. A románok kivonulása után, mint a „*keresztény blokk elnöke*” részt vett a koncentrációs kormány felállítását megelőző tárgyalásokon.¹⁸ Novemberben Clark antant megbízott kiterjedt tárgyalásokat folytatott a magyar politikai elit képviselőivel, köztük Teleki Pállal, annak érdekében, hogy a további kibontakozás útjában, a „koncentrációs kabinet” megalakításában megegyezés jöjjön létre.¹⁹

1919. november 24-én megalakult az antant kívánságának megfelelő, koalíciós Huszár-kormány, melyben Teleki Pál nem vállalt szerepet, inkább a formálódó békedelegáció munkájában vett részt – folytatva a már Szegeden megkezdett munkát –, majd egyik főmegbízottja lett.²⁰ Emellett az illetékes kormánytényezőknél próbálta elérni, hogy a kolozsvári tudományegyetem Szegedre kerüljön.²¹

18 Kelemen (1923) 470–472., 509. old.; Ablonczy (2018) 89–91. old.; Tóth Marcell (2019/b) 32. old.; DM 1919. augusztus 9. 1. old.; Budapesti Közlöny 1919. augusztus 9. 2. old.; SZFÚ 1919. augusztus 12. 1. old.; SZFÚ 1919. augusztus 16. 2. old.; DM 1919. augusztus 15. 2. old.

19 SZFÚ 1919. november 4. 1. old.; SZFÚ 1919. november 14. 1. old.

20 Gulyás László (2017): A magyar béke-előkészületek (1918. október 2. – 1919. december 2.). Emlékeztető, 2017/1–2. szám. 17–18. old.; Kelemen (1923) 483–484. old.; SZFÚ 1919. november 25. 1. old.

21 DM 1919. november 27. 1. old.

4. Teleki Pál Szeged nemzetgyűlési képviselője

A Huszár-kormány egyik fő feladata a nemzetgyűlési választások kiírása és lebonyolítása volt, az eredetileg december 21-ére kiírt voksolást januárra halasztották. A szegedi lapok először októberben írtak arról, hogy Teleki Szegeden kíván indulni a megszállás alatt nem álló magyar területeken megtartandó nemzetgyűlési választásokon. Tehát tudatosan az ellenforradalom „bölcsojében”, Szegeden kívánt fellépni képviselőjelöltként. A korábbi választókerületi beosztásnak megfelelően a városban három képviselői hely sorsa dőlt el, viszont a szavazásra jogosultak köre most jóval bővebb volt, mint korábban, mivel a névjegyzékeket ezúttal a Friedrich-féle választójogi rendelet előírásai szerint határozták meg. December közepén Kelemen Béla, Károlyi Gyula volt belügyminisztere vezetésével felállt a „keresztény nemzeti egyesületek pártjának” intézőbizottsága, amely az első kerületben (Újszeged és a belváros nagykörútig terjedő területe) a nemzeti és keresztény egyesült pártok jelöltjét, Teleki Pál grófot szándékozott indítani a közelgő nemzetgyűlési választáson.²² *„Mellé állni, annyit jelent, mint a nemzettel szövetkezni, ellene lenni, annyit jelent, mint a nemzettel ellenláboskodni”* – fogalmazott vezércikkében a Szegedi Friss Újság cikkírója.²³

Teleki Pál 1919. december 14-én mondta el programbeszédét a Tisza szálóban. Ekkor alakult meg ténylegesen a szegedi Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja is, 11 órakor dr. Kelemen Béla kerületi kormánybiztos nyitotta meg a gyűlést, akit közfelkiáltással a párt elnökének választottak meg, majd Teleki Pált kiáltották ki az első választókerület képviselőjelöltéül. A képviselőjelölt beszédében hangsúlyozta, hogy [...] *„a nemzeti gondolat Szegedről kelt szárnyra. Az ország sohasem felejtheti el, hogy Szegednek ép olyan hálával tartozik a tatárdúlás után, mint amilyen hálával tartozott a török hódoltság után.”* Ezután a „zsidókérdésről” szólt, amit nem vallási, hanem nemzetiségi kérdésként azonosított: *„Nem szabad ezt a kérdést antiszemita kérdéssé tenni. [...] Akik elismerik, hogy az ország túlnyomó többsége keresztény és keresztény erkölcsi alapokon áll”,* azokkal nem ellenségek, velük nincs dolga a nemzeti erőknél. *„A keresztény valláserkölc nem antiszemitizmus, nem agresszív gondolat.”* – mondta. Zárásképpen úgy fogalmazott, hogy az újságírást, az iskolát nemzetivé kell tenni. A nemzeti nevelésnek egész élete és munkássága folyamán nagy fontosságot tulajdonított. A gyűlésen felszólalt még Schmidt Ferenc, Kószó István és Zadravec István páter is.²⁴

22 SZFÚ 1919. december 13. 2. old.

23 DM 1919. október 15. 3. old.; DM 1919. november 22. 2. old.; SZFÚ 1919. december 14. 1. old.

24 SZFÚ 1919. december 16. 1. old.

Szegedi tartózkodása rövid ideig tartott, mert a békeelőkészítő munkálatok csaknem minden percét lefoglalták. „*A közvetlen békére pesszimista, a jövőre nézve optimista*” volt. Úgy vélte, csak Magyarországon múlik, hogy a jövőben hogyan fogja meghaladni a békeszerződést. Végül ígéretet tett a szegedieknek, hogy a béketárgyalások során mindent megtesz Szeged déli, Bánátba benyúló kereskedelmi kapcsolatainak fenntartása érdekében. Korábban Somogyi Szilveszter polgármester levélben kérte Apponyi, Bethlen és Teleki grófokat, „hogy vessék a békekonferencián minden befolyásukat latba, hogy a délvidék, Szeged élelmezési területe ne szakíttassék el Magyarországtól”, mert „a délvidék gazdasági forrásai nélkül Szeged város meghal”.²⁵ Az üzenetre adott sürgönyválaszában Teleki a következőt írta: „*Legyen meggyőződve polgármester úr, hogy a béketárgyaláson mindent el fogok követni, hogy Szeged városának speciális érdekét minden tekintetben megóvjam.*” Ennek érdekében adatokat kért a szegedi kereskedelmi és iparkamarától Torontál, Bánát, Bácska és Szeged „*érdekközösségeiről*”.²⁶

A legalább 500 választópolgár aláírását tartalmazó ajánlási íveket január 17-én kellett benyújtaniuk a jelöltek képviselőinek a választókerület szerint illetékes választási biztosnak. Ezt az első kerületben csak Teleki pártja tette meg. Így itt a KNEP színeiben induló gróf választás nélkül, egyhangúlag jutott a nemzetgyűlési mandátumhoz. A harmadik kerületben Kószó István a kisgazdapárt színeiben hasonlóképp került megválasztásra. Január 25-én tényleges voksolásra és választási küzdelemre csak a második kerületben került sor, ahol Dobay Gyula és Pálffy Dániel – mindketten a KNEP programját magukénak vallva – küzdött a mandátumért, végül utóbbi győzött. A közvélemény ekkor inkább Párizsra figyelt, ahol a magyar küldöttség vívta kilátástalan küzdelmét a méltányosabb békefeltételekért. Telekit hivatalosan január 25-én a városháza közgyűlési termében hirdették ki képviselővé, a békedelegációban való részvétele miatt személyesen nem lehetett jelen.²⁷

A Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara Teleki felhívásának megfelelően táviratot küldött a küldöttségnek, melyben Szeged ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági „*léteérékeként*” mindenekelőtt a Szeged–Szabadka–Baja vasútvonal²⁸ Magyarország birtokában való megmaradásának elérését kérte a békedelegációtól, amire azonban reális esély nem volt. Mint érveltek, a határ

25 DM 1919. december 6. 3. old.; SZFÚ 1919. december 12. 2. old.

26 SZFÚ 1919. december 16. 1. old.

27 DM 1920. január 21. 2., 8. old.; DM 1920. január 27. 1–2. old.

28 E vasútvonalon látták biztosítottnak a Dunántúl és a tengeri szállítási útvonalak elérését.

szinte közvetlenül a város alatt tervezett meghúzásával Szeged elveszíti délvidéki „éléskamráját”, miként feldolgozóipara is nyersanyag nélkül marad, vasúti csomópont jellege pedig megszűnik.²⁹

A nemzetgyűlés 1920. február 16-án ült össze. Teleki Pál és Apponyi Albert a béketárgyalások idejére szabadságot kértek, amit a plénum biztosított számukra.³⁰ Simonyi-Semadam Sándor kormánya március 15-én alakult meg, az előzetes várakozások Teleki Pál külügyminiszterségét valószínűsítették, de ő ekkor még nem vállalta a feladatot.³¹

A Délmagyarország április 7-én a képviselőházban készített interjút Telekivel, aki elmondta, hogy bár a béketárgyalásokon igyekezett rávilágítani Szeged határvárossá válásának katasztrofális következményeire és Horgos hozzá fűződő szoros kapcsolatai elszakításának negatív következményeire, nem sikerült eredményt elérnie.³²

Áprilisban Teleki az országos politikában tevékenykedett, Klebelsberg Kunoval erőfeszítéseket tett egy egységes kormánypárt megalakítása érdekében, amely mozgalom azonban hamarosan kifulladt. Április 19-én a Simonyi-Semadam-kormány külügyminisztere lett, egyszersmind lemondott a békedelegációban betöltött főmegbízotti pozíciójáról. Május közepén kilépett a KNEP-ből, minden idejét a kormányban és a nemzetgyűlésben folyó, az antant által átnyújtott békefeltételek körüli vita foglalta le, a feltételek elfogadásáról és békeszerződés aláírásáról május végén döntöttek.³³

5. Teleki Pál miniszterelnök és Szeged kapcsolata 1920 második felében

1920. július 19-én Teleki Pál alakított kormányt.³⁴ Augusztus 24-én Zadravecz István tábori püspökké szentelése alkalmából Szegedre várták a miniszterelnököt, ám végül betegsége miatt nem érkezett meg, a kormányt Haller István

²⁹ DM 1920. január 20. 3. old.; DM 1920. január 25. 1–2. old.

³⁰ DM 1920. február 17. 1. old.

³¹ Szeged és Vidéke 1920. március 15. 1. old.; DM 1920. március 21. 2. old.

³² DM 1920. április 10. 1. old.

³³ DM 1920. április 20. 1. old.; DM 1920. április 23. 1. old.

³⁴ Teleki Pál miniszterelnöki tevékenységének részletes ismertetése meghaladja ezen tanulmányunk kereteit, és kívül esik vizsgálatunk tárgyán, így erre külön nem térünk ki. Miniszterelnöki tevékenységéről lásd Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő.

kultuszminiszter képviselte. Augusztus végén kisebb műtétet hajtottak végre rajta, amely ismét késleltette választókerületébe való látogatását.³⁵

Képviselői beszámolójának megtartására Teleki október 10-én érkezett Szegedre. Majdnem egy év telt el azóta, hogy a városban járt, a főispán hivatal és az illetékesek lázasan készülődtek fogadására.

A miniszterelnököt és kíséretét szállító vonat reggel hét óra után gördült be a szegedi állomásra, ahol a város notabilitásainak népes küldöttsége fogadta. Teleki Vass József közlélmelési miniszterrel együtt elsőként szállt le a vonatról. Az állomáson Aigner Károly főispán, Somogyi Szilveszter polgármester és Szalay József kerületi rendőrfőkapitány rövid beszéddel köszöntötte a miniszterelnököt, aki válaszképpen a következőt mondta: „*igaz örömmel jöttem, hiszen teljes szívvel és lélekkel mindig itt voltam Szegeden, szegedinek érzem magamat, ahol második szűkebb hazámat és otthonomat találtam*”. Innen szállására, a Tisza szállóba ment, majd a frissen megnyílt Belvárosi Moziban – Kelemen Béla üdvözlő beszédét követően, amelyben a köztisztviselők áldatlan helyzete megoldásának szükségességére hívta fel Teleki figyelmét – tartotta meg több mint kétórás programbeszédét, amely inkább kormányprogram, mintsem képviselői beszámoló volt. Megemlékezett a szegedi ellenforradalmi időkről, méltatta gróf Károlyi Gyulát. A külpolitikai (trianoni békeszerződés aláírása, amszterdami bojkott) és a pénzügyi kérdések után a békeszerződés ratifikációjának szükségességéről szolt. Úgy vélte, ennek megtörténte lezárja a legyőzöttség korszakát és újat nyit, amelyben Magyarország újra egyenrangú fél lehet. Ezután a menekültkérdésről beszélt, aki csak tud, maradjon szülőföldjén – kérte, mert az utódállamok a területükön élő magyarok elűzésével is Magyarország gazdasági helyzetét gyöngítik, ugyanis a menekültek elhelyezése és ellátása jelentős terhet rótt a rossz állapotban lévő, kifosztott és részben még mindig megszállt országra.³⁶ A zsidókérdésben az általánosítás elkerülését kérte. A munkások szakszervezeteinek visszaállítását politikai felhang nélküli, gazdasági tömörülésként képzelte el. A kormány erőfeszítései az élelmelés és a tüzelőanyag-ellátás megfelelő mértékű biztosítására irányultak. Emellett a küszöbön álló földbirtokreform szükségességéről is szolt, valamint hangsúlyozta a közös munka, az együttműködés pozitív hozadékait. A királykérdésben álláspontja meglehetősen diplomatikus volt: „*Királyválasztás csak akkor lesz, csak akkor lehet, ha a belső rend helyreállott, s ha az alkotmány revíziója megtörtént*” – mondta. Végül a rémhírek káros és destruktív voltára hívta fel a figyelmet. Beszéde után

35 Szeged (a továbbiakban: SZ) 1920. augusztus 25. 1., 3. old.; SZ 1920. szeptember 1. 3. old.

36 Szegeden ez idő tájt 400 vagonban éltek menekültek. In: SZ 1920. október 17. 2. old.

Vass József miniszter beszélt a közéletmezés helyzetéről, és a kereszténység eszméjének építő erejéről. A programbeszéd után 300 fő részvételével bankett volt a Tisza szállóban. A miniszterelnök délután a városháza dísztermében a Néprajzi Társaság ülésén tartott előadást, majd este az ellenforradalmi kötődésű Szegedi Csónakázó Egylet tiszteletére adott bankettjén vett részt. Másnap 16 küldöttséget és 29 kihallgatást kérő személyt fogadott, akiket külön kérésére a törvényszék épületében, egykori külügyminiszteri dolgozószobájába kéretett. A polgármester által vezetett városi tanács tagjaiból álló küldöttségnek kijelentette, hogy ha „*a városnak valami panasa vagy kérelme van, úgy forduljanak azzal egyenesen hozzám*”, ezt az egyetem orvosi fakultásának jelentős költségei miatt meg is tették.³⁷

1920. november 13-án a nemzetgyűlés elfogadta a földreformtörvényt és ratifikálta a trianoni békeszerződést. November 10-én Soltra József rendőr különítményesek általi meggyilkolása után a kormányzó, Telekivel egyetértésben, az állam erőszakszervezeteinek segítségével leszámolt a konszolidációt akadályozó elzüllött különítményekkel. Közben Telekinek meggyűlt a baja a kormánypárton belüli ellenzékkel is, főként a királykérdés ellentétes felfogása miatt, ez pedig kormányválságot, és december elején Korányi pénzügyminiszter leszavazása után a kabinet lemondását eredményezte. Végül Teleki „*nem nagy örömmel*”, de ismét elvállalta a miniszterelnöki tisztséget, Horthy Miklós december 13-án designálta miniszterelnökké, az új kabinetet a kormányzó jelentős személycserékkel, pártonkívüliekkel megerősítve december 16-án nevezte ki.³⁸

A szegedi köztestületek és érdekképviseletek gyakran fordultak ügyes-bajos dolgaikkal Telekihez, szerencsés helyzet volt, hogy képviselőjük egyszersmind miniszterelnök is volt. A várost súlyosan érintő szénhiány azonban az egész ősz folyamán nem oldódott meg, ahogy a kolozsvári egyetem Szegedre helyezésének kérdése sem dőlt el. Teleki miniszterelnöki tevékenysége mellett kevés ideje maradt képviselői feladataira.³⁹

Teleki Pál, mint a város első választókerületének képviselője 1920. évi karácsonyi üzenetében alkotómunkára hívta fel Szeged társadalmát, hogy Szeged „*legyen az a kultúrfáklya, mely a balkáni homályba belevilágítson, mely a magyar-ság nyugati kultúrfölényét*” hirdeti. Közben kiadásra került a kormányzó jobb- és baloldaliakat egyaránt kegyelemben részesítő karácsonyi amnesztiája, 1921 januárjának elején pedig berobbant a „nyugatmagyarországi kérdés”.⁴⁰

37 SZ 1920. október 12, 1–4., 6. old.; SZ 1920. október 14. 3. old.

38 SZ 1920. december 3. 1. old., SZ 1920. december 8. 1. old.

39 SZ 1920. november 19. 3. old.

40 SZ 1920. december 25. 1. old.

6. Kitekintés

Teleki Pál a következő évtizedekben is szoros kapcsolatot ápolt Szegeddel és egykori ellenforradalmi bajtársaival. 1922-ben ismét a város nemzetgyűlési képviselőjévé választották, és a Ferenc József Tudományegyetem díszdoktorává avatták. 1926-ban nem indult újra a képviselői pozícióért, de általában évente legalább egyszer ellátogatott a városba, szoros kapcsolatot ápolt a helyi mértékadó katolikus körökkel és a cserkészekkel is. Beszédeiben, megnyilatkozásaiban önmagára gyakran mint szegedi polgárra hivatkozott. 1939-ben a szegedi törvényhatósági bizottság a város díszpolgárává választotta, ez év májusában már újra miniszterelnökként ismét a város országgyűlési képviselője lett.

FELHASZNÁLT IRODALOM

KORABELI SAJTÓ

Budapesti Közlöny
 Délmagyarország (Szeged)
 Szeged és Vidéke
 Szegedi Friss Újság
 Szegedi Új Nemzedék

FELDOLGOZÁSOK

- Ablonczy Balázs (2018):** A miniszterelnök élete és halála. Teleki Pál (1879–1941). Jaffa Kiadó. Budapest.
- Schmidt-Pauli, Edgar (2019):** Horthy Miklós. Tengernagy, népi hős és kormányzó. Magánkiadás. Budapest.
- Gulyás László (2012):** A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919-1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2017):** A magyar béke-előkészületek (1918. október 2. – 1919. december 2.). Emlékeztető, 2017/1–2. szám. 16–22. old.
- Kelemen Béla dr. (1923):** Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez (1919.) (Naplójegyzetek és okiratok.). Magánkiadás. Szeged.
- Miklós Péter (2010):** A forradalmak korának állama: 1918–1919. In: Szabó Pál Csaba (szerk.): A magyar állam története. 1711–2006. JATEPress Kiadó. Szeged. 153–162. old. Szeged, 2010.
- Thomas Sakmyster (2001):** Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918–1944. Helikon Kiadó. Budapest.
- Tóth Marcell (2019/a):** A forradalom és az ellenforradalom városa. Szeged, 2019/5. szám. 30–38. old.
- Tóth Marcell (2019/b):** 1919 Szegedje és a nemzeti kormányok Szeged, 2019/6. szám. 25–34. old.

GULYÁS LÁSZLÓ

GÖMBÖS GYULA SZEGEDI IDŐSZAKA: A MOVE DISZGYŰLÉSE, 1919. JÚLIUS 5.

1. Bevezetés

Tanulmányunk címében „Gömbös Gyula szegedi időszaka” kifejezést használtuk. Ezt az időszakot napra pontosan le tudjuk határolni: a későbbi miniszterelnök 1919. április 23-án érkezett meg Szegedre és három hónapnyi ott tartózkodás után – miután a francia megszállók kiutasították – július 31-én hagyta el a várost.

Ezen valamivel több mint három hónap alatt Gömbös két fontos területen tevékenykedett. Egyrészt Horthy bizalmi embereként – sőt, amíg Horthy a hadügyminiszteri tisztséget töltötte be, államtitkáraként – szervezte a Nemzeti Hadsereget, másrészt a hadseregszervezéssel szoros kapcsolatban a MOVE megerősítésén is dolgozott.

Jelen tanulmányban a MOVE-vel kapcsolatos munkájának csúcspontját, a szervezet július 5-i diszgyűlésének részleteit tárjuk fel.

2. A szegedi időszak közvetlen előzményei

2.1. Gömbös tevékenysége 1918 decemberétől 1919 áprilisáig¹

A MOVE elődje 1918. november 15-én jött létre a következő néven: Tényleges Tisztek, Tiszviselők, Rangosztályba nem sorozott Havidíjasok és Továbbszolgáló Altisztek Szövetsége.² Ezt a hosszú és bonyolult nevet már november 30-án lecserélték MOVE-ra, azaz Magyar Országos Véderő Egyletre.³

1 Gömbös Gyula életútjának felvázolásához alapműnek tekintjük Gergely Jenő (2001): Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Vince Kiadó. Budapest. Ezzel szemben marxista életrajzírójának könyvét – Vonyó József (2014): Gömbös Gyula. Napvilág Kiadó. Budapest. – oly mértékben negatív irányban elfogultnak tekintjük, hogy a legerősebb kritikát alkalmazva idézzük.

2 A MOVE-ról önálló kötet jelent meg a Kádár-korszakban, lásd Dósa Rudolfné (1972): A MOVE. Egy jellegzetes magyar fasiszta szervezet 1918–1944. Akadémiai Kiadó. Budapest. A kötet vulgármarxista stílusban íródott, csak jelentős forráskritikával használható.

3 Dósa (1972) 37. old.

Gömbös Gyula – aki 1918 őszétől a hadügyminisztériumban dolgozott – 1918 decemberében lépett be a szervezetbe. De amikor 1919. január 19-én összeült a MOVE elnökválasztó közgyűlése, már elnökjelöltként lépett fel. A közgyűlés a három jelölt közül – Stromfeld Aurél vezérkari ezredes, a Ludovika Akadémia parancsnoka, Géher Gyula százados és Gömbös vezérkari százados – Gömböst választotta elnökévé, aki azonnal hozzáfogott a MOVE országos kiépítéséhez. Ez kiváltotta Böhm Vilmos – a Berinkey-kormány hadügyminisztere – határozott fellépését. Gömböst – aki ekkor még hivatalosan a hadügyminisztériumban dolgozott – 1919. február 11-én Nagykanizsára vezényelték csapattiszti szolgálatra. Ő azonban gyakorlatilag megtagadta a parancsot azzal, hogy benyújtotta nyugdíjazás iránti kérelmét.⁴ Ilyen előzmények után a hadügyminiszter 1919. február 13-án felfüggesztette a MOVE működését, majd február 17-én elrendelte feloszlását.⁵

Gömbös azonban tovább folytatta a szervezkedést. Futárok útján számos MOVE-tagnak az alábbi szóbeli tájékoztatót küldte: *„Csak formailag vagyunk feloszlattva. Tovább szervezkedni! A parlamenti választások leple alatt megbízható embereket gyűjteni. Fegyverrel bírókat beszervezni és fegyvert szerezni. Minél kevesebbet beszélni. Nem egyenként kockáztatni, de állandó készség!”*⁶

Mivel felmerült annak a veszélye, hogy Gömböst a Berinkey-kormány *„mint a forradalom vívmányait veszélyeztető személyt”* internálja, Bethlen István tanácsára 1919. február 25-én Bécsbe utazott, ahol gyorsan berendezkedett és aktív propagandatevékenységbe kezdett. Szmrecsányi György segítségével felvette a kapcsolatot a bécsi keresztényszocialista Reichspost főszerkesztőjével, Funderrel, akinek a révén számos antikommunista cikket helyezett el az osztrák sajtóban. 1919. március 22-én pedig Bécsi Magyar Futár címen saját lapot indított, melyben arra hívta fel a figyelmet, hogy egész Európára veszélyt jelent az orosz bolsevikokkal szövetséges, a forradalom exportjára törekvő tanácskormány.⁷

Bethlen István egy hónappal később – március 23-án – érkezett meg Bécsbe, ahol, több előkészítő tárgyalás után, 1919. április 12-én hivatalosan is megalakította a bécsi Magyar Nemzeti Bizottságot, amelyről Antibolsevista Comité

4 Gergely (2001) 60. old.

5 Gergely (2001) 60–61. old.

6 Gömbös szóbeli üzenetét ismerteti Kozma Miklós (2019): Az összeomlás 1918–1919-ben. Kárpátia Stúdió. Budapest. 135. old.

7 Gergely (2001) 62–63. old.; Miklós Péter (2010): A forradalmak korának állama. 1918–1919. In: Szabó Pál Csaba szerk. (2010): A magyar állam története. 1711–2006. JATEPress, Szeged. 153–162. old.

(ABC) néven írnak a történészek. Az ABC kidolgozott egy olyan katonai tervet, melynek lényege az volt, hogy készek fegyveres erővel fellépni a magyar tanácsköztársaság ellen.

A konkrét tervet egy három főből álló delegáció – Pallavicini György, Szemző Gyula és Gömbös Gyula – 1919. április 15-én ismertette Belgrádban de Lobit tábornokkal. Csáktornya, Pécs, Zombor, Szabadka Nagyikinda, Temesvár és Arad térségében került volna sor a tanácsköztársaság ellen készülő magyar csapatok szervezésére, melyek állományát a helyben toborzott katonák, az olasz hadifogságból hazatérők és a Székely Hadosztály odairányított egységei alkották volna. A haderő törzsét Pécsre kívánták telepíteni, amely a haderőszervezés mellett összefoghatta volna a dunántúli ellenforradalmi erőket is.⁸ Csakhogy 1919. április 14-én Clemenceau egy olyan utasítást adott ki, hogy szó sem lehet magyar nemzeti hadsereg felállításáról, így de Lobit tábornoknak el kellett utasítania a magyar delegáció javaslatát.⁹

Gömbös a Belgrádban összeszedett információk alapján arra a következtetésre jutott, hogy a következő hónapokban Szeged fontos helyszínévé válhat az ellenforradalmi szervezkedésnek. Ez is mutatja kiváló politikai érzékét, hiszen ekkor¹⁰ még nem voltak előjelei a később megszerveződő szegedi kormányoknak. Nem utazott vissza Bécsbe, hanem Szeged felé vette az irányt.

2.2. Gömbös első hetei Szegeden

Gömbös 1919. április 23-án érkezett meg Szegedre. Erről így írt: *„Szegedet kommunista köntösben találtam. A franciák befolyása következtében azonban a kommunizmus sohasem érte el azon kegyetlen mérvet, amelyek Kun Béla kommunizmusát jellemzik.”*¹¹

A fenti idézet megértéséhez azt kell tudnunk, hogy Kun Béla szegedi elvtársai 1919. március 22-én Szegeden kikiáltották a proletárdiktatúrát, de az ténylegesen mindössze hat napig tartott. 1919. március 28-a után – bár a város

8 A találkozóról lásd Pallavicini György (1920): Ellenforradalmi emlékek. Új Magyar Szemle. 1920/1. szám 42–54. old.

9 Gergely (2001) 65. old.

10 Ezen hónapok belpolitikai és külpolitikai viszonyairól lásd Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 9–16. old.

11 Gömbös Gyula (2017): Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és ellenforradalomról. Attraktor. Máriabesnyő. 40. old.

magyar vezetőtestületét direktóriumnak nevezték és hivatalosan engedelmességet Budapestnek – a valódi döntéseket a város francia parancsoka, Béatrix ezredes hozta meg.¹²

Mindezek miatt Gömbös úgy érezte, hogy inkognitóban kell maradnia, ezért angol újságíróként bérelt magának szobát a Kass Szállóban. A történet komikus oldalát képezi, hogy Gömbös egyetlen egy szót sem beszélt angolul.

Azonban szinte azonnal lelepleződött, amikor április 23-án este – azaz megérkezésének napján – az első útjába akadó ismerőse, Bokor Pál „Szervusz Gyulám!” kiáltással üdvözölte.¹³ Bokor tanácsára Gömbös másnap felvette a kapcsolatot Kelemen Béla volt főispánnal, aki tájékoztatta a szegedi politikai viszonyokról. Gömbös azonnal bekapcsolódott a Kelemen-féle szervezkedésbe.¹⁴ Ennek fontos eseményeként április 25-én megalakították a szegedi Antibolszevista Comitét, melynek elnöke Kelemen Béla lett, míg Gömbös a „katonai előadó” posztot kapta.¹⁵

A következő hetekben az ellenforradalmi szervezkedés felgyorsult a francia megszállás alatt álló zónában:

- ✓ 1919. május 5-én gróf Károlyi Gyula vezetésével ellenforradalmi kormány alakult Aradon.¹⁶

12 Szeged francia megszállásáról alaplűnek tekintjük Nagy Miklós (2019): Francia megszállás Szegeden. Areión. Szeged. Tovább az alábbi két tanulmányt, Tóth Marcell (2019/a): A forradalom és az ellenforradalom városa. Szeged, 2019/5. szám. 30–38. old.; Tóth Marcell (2019/b): 1919 Szegedje és a nemzeti kormányok. Szeged, 2019/6. szám. 25–34. old.

13 Bokor Pál (2005): Szegedországtól Magyarorszáig. Belvedere. Szeged. 39–40. old.

14 Nagymihály Sándor (1940): Egyszer nem volt Magyarország... Horthy Miklós és a szegedi ellenforradalom. Halász Pál és Társa Könyvkiadóvállalata, Budapest. 113. old.

15 Kelemen Béla dr. (1923): Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez (1919.) (Naplójegyzetek és okiratok.). A szerző kiadása. Szeged. 71–72. old.

16 Károlyi Gyula politikai pályafutásáról lásd: Vizi László Tamás (2020): Károlyi Gyula gróf. In: Gulyás László szerk.: Kézikönyvek a Horthy-korszak tanulmányozásához I. kötet: 111 életrajz a külpolitika történetéhez (1919–1944). Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.; Az aradi ellenforradalmi kormány történetéről lásd: Miklós Péter (2020): Az aradi ellenforradalmi kormány történetéhez. Közép-európai Közlemények, 2020/1–2. szám 225–232. old.; További fontos könyv: Püski Levente (2016): A Horthy-korszak szürke eminenciása. Károlyi Gyula (1871–1947). Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat. Budapest – Pécs. 73–77. old.

- ✓ 1919. május 7-én a szegedi ellenforradalmárok a Mars téri laktanyában lefegyverezték a „vörös érzelmű” katonákat.¹⁷
- ✓ 1919. május 31-én az Aradról elmenekülő Károlyi-kormány újjáalakult Szegeden (első szegedi ellenforradalmi kormány).
- ✓ 1919. június 6-án Horthy Miklós elfogadta a Károlyi gróf által felajánlott hadügyminiszteri tárcát.

Gömbös már május hónap folyamán hozzákezdett egy nemzeti haderő megszervezéséhez Szegeden.¹⁸ Erről emlékirataiban így írt: *„Az újjáépítkezés első lépése a szegedi nemzeti hadsereg megszervezése volt. Még, mint a szegedi anti-bolsevista komiténak katonai előadója, kiszámítottam, hogy Szeged maga kb. öt zászlóalj, két lovas század és egy tüzérinteg erejű különítményt képes felállítani... első hadseregszervezési célnak az előbb említett különítmény megszervezését tűztem ki.”*¹⁹

A szervezés egyik állomásaként a szegedi kormány 1919. június 1-jén – ekkor Horthy még Kenderesen hallgatta a fű növését – Bernátskyt kinevezte a nemzeti haderő főparancsnokának, vezérkari főnökének pedig Shvoy Kálmán vezérkari testületi (vkt.) őrnagyot. A szegedi katonai kerület parancsnoka Szombat-helyi alezredes, vezérkari főnöke Dobokay Béla vkt. őrnagy lett.

Itt kell megemlítenünk, hogy június 6-án Horthy igen látványosan fogadta el a hadügyminiszteri posztot. Károlyi éppen kabinetülést tartott, amikor Horthy betoppant az ülésnek helyt adó terembe, majd az alábbi kijelentést tette: *„Nem hallgathatom Kenderesen a fű zúgását, amikor szerencsétlen hazám porban fekszik. Kemény lelkitusa után, de eljöttem. Vállalom. Parancsoljatok velem!”*²⁰

A hadügyminiszteri posztot elfoglaló Horthy Gömbös Gyulát nevezte ki hadügyi államtitkárnak. Horthy és Gömbös között zökkenőmentes munkakapcsolat alakult ki. Gömbös nagyra tartotta az Osztrák–Magyar Monarchiában a legmagasabb stallumba jutott magyar katonát, kiváltképpen a háború

17 A részleteket ismerteti Tóth Marcell (2020): A katonatiszt és a rendőrkapitány – Két testvér az ellenforradalmi Szegeden. *Köztes-Európa* 2020/1. szám. 91–108. old.; Ujlaki Antal (1921): Szeged a forradalomban és a nemzeti föltámadásban. *Krónikás adatok*. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. Szeged. 111–118. old.

18 Erről tanúskodik Shvoy Kálmán május 25-i naplóbejegyzése, lásd Shvoy Kálmán (1983): Shvoy Kálmán naplója és emlékirata 1918–1945. Sajtó alá rendezte, a bevezető szöveget írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Perneki Mihály. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 48. old.

19 Gömbös (2017) 44. old.

20 Horthy szavait idézi Shvoy (1983) 51. old.

során tanúsított hősie helytállása miatt. Horthy pedig becsülte államtitkára agilitását, lelkesedését és szervezőkészségét.²¹

Horthy hadügyminiszterként június 9-én adta ki első hadparancsát, melynek első mondata így szólt: *„A vörös terror leküzdésére, valamint a törvényes rend és biztonság helyreállítása céljából a Magyar Nemzeti Hadsereg felállítását elrendelem.”*²²

Gömbös államtitkárként felgyorsította a Nemzeti Hadsereg megszervezését.²³ Erről a folyamatról Horthy emlékirataiban így írt: *„Egyenként az ország minden részéről érkeztek tiszték, s ezeket Prónay Pali tiszti századokba szervezte. Szeged környékéről megindult a hadviseltek önkéntes bevonulása, és csakhamar összejött az új, fegyelmezett és megbízható sereg magva.”*²⁴

Gömbös a Nemzeti Hadsereg szervezése²⁵ mellett, de azzal szoros kapcsolatban, a korábban felosztatott MOVE újjászervezéséhez is hozzákezdett. Ez utóbbi munkájának fontos állomása volt a MOVE 1919. július 5-i díszközgyűlése.

3. A díszközgyűlés, 1919. július 5.

3.1. A díszközgyűlés lefolyása

Ezen a napon a MOVE Szegeden tartózkodó tagjai a városi színházban tartottak díszközgyűlést.²⁶ A színház sorait teljesen megtöltötte a közönség. Meg-

21 Vonyó (2014) 86. old.

22 Idézi Bokor (2005) 101. old.

23 Sakmyster, Thomas (2001): Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918–1944. Helikon Kiadó. Budapest. 28. old.

24 Horthy Miklós (1990): Emlékirataim. Európa–História. Budapest. 124. old.

25 A témakörrel lásd, Szakály Sándor (2015): A Nemzeti Hadsereg 1919–1922. In: Szakály Sándor: Történelem és publicisztika. Írott Szó Alapítvány – Magyar Napló – Veritas. Budapest. Fontos részleteket mutat be a hadseregszervezésről Jankovich Arisztid (2019): A Nemzeti Hadsereg (1919). Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a kísérőtanulmányt írta György Sándor. Szülőföld Könyvkiadó. Budapest.

26 A gyűlés menetét az alábbi irodalom alapján rekonstruáltuk, Bokor (2005) 111–112. old; Kelemen (1923) 334–335. old; Marjay (1939) 96. old; Marton (1939) 30–37. old. Továbbá használtuk a Délmagyarország, 1919. július 6-i számában megjelent tudósítást is. Itt kell megjegyeznünk, hogy a fentebb felsorolt forrásaink több helyen ellentmondanak egymásnak. Összevetésük során a legmegbízhatóbbnak Marton Béla visszaemlékezése bizonyult, így arra fokozottabb mértékben támaszkodtunk.

jelentek a szegedi kormány tagjai, a megszálló francia hadsereg tisztjei és számos fontos városi előkelőség. A Délmagyarország tudósítója a következő módon mutatta be az esemény kezdetét: „*A Színházat ez alkalomra nemzetiszínű drapériákkal, zászlókkal és zöld lombokkal díszítették fel. A földszintet, a páholyokat és a karzatokat a lelkes közönség zsúfolásig megtöltötte. A kormány tagjait dörgő tapsal fogadták, különösen Horthy hadügyminisztert és Gömbös hadügyi államtitkárt részesítették meleg ovációban. A díszközgyűlést Diendorfer Miksa alezredes nyitotta meg.*”²⁷

A megnyitó után első felszólalóként Nováky őrnagy indítványozta, hogy a szegedi csoport díszelnökévé Bernátsky Kornél tábornokot válasszák meg. Ez közfelkiáltással megtörtént, majd Bernátsky rövid beszédben köszönte meg a bizalmat.²⁸

Ezek után Diendorfer Miksa – a MOVE szegedi főosztályának elnöke – emelkedett szólásra. Beszédének első felében első felében megemlékezett azokról „... akik a négy és fél éves háborúban életüket veszítették, azután akik az utolsó napokban életüket adták oda Magyarországnak újjáépítéséért.” Majd kijelentette, hogy: „... mi Magyarországot vissza akarjuk szerezni, magyarok akarunk maradni! Fel tehát becsülettel a Hazáért!”

Beszédének középső részében a közönség soraiban ülő francia tisztetekhez szólt francia nyelven, majd a katonazenekar eljátszotta a Marseillaise-t.²⁹

Ezután Diendorfer folytatta beszédét, a díszpáholyban ülő Horthy felé fordult és azt mondta: *Hozzád fordulok, Novara hőse, aki a magyar dicsőséget az egész világnak tudtul adtad, az újjászületett Magyarországnak legelső hadügyminisztere! Ismerjük és tudjuk, hogy hazáért életed is odaajándékozod, ha azt megköveteli Tőled. Egybeforrunk Veled és úgy mondjuk: életünket és vérünket adjuk, ha kívánod és ha a haza sorsa megköveteli.*³⁰

A díszpáholyban ülő Horthy ekkor még nem válaszolt ezekre a mondatokra, mert az ünnepség forgatókönyve szerint Gömbös Gyula beszéde következett. Gömbös így kezdte beszédét: „*Hölgyeim és Uraim! Ez a hangulat annyira hat rám, hogy inkább sírni szeretnék semmint beszélni. Sírni szeretnék attól az örömtől, hogy itt nyíltan magyarok lehetünk, és hogy itt megtaláltuk azt az utat, melyen a nemzetnek haladni kell. Én úgy érzem, hogy ez a nap örökké élni fog emlékeztünkben*”

27 Délmagyarország, 1919. július 6. 3–4. old.

28 Kelemen (1923) 334. old.

29 Marjay Frigyes (1939): Szegedtől Uzsokig 1919–1939. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda. 96. old.

30 U.o.

Majd azt fejtegette, hogy ő már 1919 januárjában arra figyelmeztette a nemzetet, hogy nem szabad a hadsereget szétszülleszteni. *„Oda kiáltottam álljatok meg, gondolkozzatok...”* – mondta. *Ezért lépett fel a tisztikarral közösen 1919. január 19-én a magyar kormány ellen.*³¹ *„Rátok számítok tisztek, ebben a pillanatban is, hogy velem lesztek... Kedves MOVE társaim! A munkát nem fejeztük be, talán csak az első sejtet építettük ki. Úgy tudjuk, hogy a vörös Magyarországon mindenki hozzánk akar csatlakozni, tehát nincs más hátra, mint azt a zászlót, melyet újra felemeltünk, amelyért síkra szálltunk, el nem hagyjuk, hanem vigyük azokhoz, akik bennünket várnak.”*³²

A közönség ezeket a mondatokat zúgó, tomboló tapsal fogadta. Beszéde végén Gömbös Horthy felé fordulva az alábbiakat mondta: *„Kérem a gyűlést kiáltsa ki Horthy Miklós hadügyminisztert a MOVE országos díszelnökének.”*

Ezen mondatot hatalmas taps követte, és sűrű éljenzések között Horthyt díszelnökké kiáltották ki. Erre Horthy a díszpáholyt elhagyta és a színpadon elhelyezett asztalhoz lépett, és az alábbi beszédet mondta el: *„Mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim! Ez a tisztség, mely most ért, tökéletesen váratlanul ért, ez nem volt a programban. Annál nehezebb a helyzetem, mert nem beszélni, hanem cselekedni jöttem ide. Eddig nem lehetett. Isten látja lelkem nem lehetett. Tudja meg mindenki – most jövök a minisztertanácsból – tegnapról mára forduló ponthoz értünk. Meg kell mondanom, tegnap tudtuk meg, hogy a kormány támogatásban nem részesült. (Ki nem támogatja?) Nem mindnyájan érzünk egyformán, nem mindnyájan gondolkozunk egyformán. A francia hadsereg képviselői a legnagyobb szeretettel segítettek bennünket, mert látták, hogy az ezer sebből agyonsanyargatott ország és nemzet rászorult segítő kezükre. Közbejött azonban a politika és így Versaillesban másként gondolkodnak, mint a hadsereg. A francia kormány úgy gondolja, hogy bennünket nem támogathat egy másik magyar kormány mellett (Hol van a másik kormány, nincs más csak a szegedi!) Talán ők nem tudják, hogy mi van itt Szegeden, hogy az utóbbi napokban mennyien jöttek ide segítségért és segíteni. A tiszteket, akik idejöttek, elhagyni nem lehet, én sem engedem. Kitartunk, kitartok! Míg hazánkat vissza nem vesszük.”*³³

Hogyan alakulnak most a viszonyok, azt látjuk. Sokszor egy ország sorsa néhány ember szavától függ, de én ennek dacára sem tágitok. (Nem engedünk, gyerünk!).

31 Ezen a napon választották Budapesten a Gólyavárban Gömböst a MOVE elnökévé.

32 Gömbös beszédének szövegét teljes terjedelmében közli Marton (1920) 33–35. old.

33 Marton (1920) 35. old.

És ha odajutunk, hogy más emberek veszik át az ország sorsának intézését (Nem engedjük!) csak olyanokat támogatunk, kik egy véleményen vannak velünk, akik a mi eszménkért, a magyar nemzeti eszméért szállnak síkra. De azt, hogy politikai kalandorok tovább kísérletezzenek ennek az agyongyötört országnak, a mi édes Hazánknak testén, nem tűrjük! (Nem tűrjük!)

Azért azt kérem, azt akarom, hogy maradjunk együtt, tartsunk ki és akkor célhoz fogunk érni.³⁴

A beszédet követően reakciókat így írta le Marjay: *„A hallgatóság köréből tomboló lelkesedés robbant ki. Az emberek felálltak helyeikről. 'Éljen' kiáltások hangzottak el mindenfelől és mindenki azt kiáltotta: 'Kitartunk!' 'Kitartunk!'.”*

De ezzel még nem ért véget a gyűlés. A Délmagyarország így írt az utolsó jelenetekről: *„A nagy tetszéssel fogadott beszéd után a tartalékos tisztek megbízottja jelentette be csatlakozását, majd az aliszi kar képviselője fogadott hűséget a nemzeti zászlónak az altisztek nevében. Bernátsky Károlyné, a Move. női osztályának elnöke, a nők odaadó támogatásáról biztosította az egyesületet, majd Diendorfer alezredes zárószavaival az az impozáns gyűlés véget ért.”³⁵*

Az események az utcán folytatódtak, a tisztek vállukra emelték Horthyt és egy viszonylag nagyobb tömeg által kísérve a Széchenyi tér felé indultak Vele. A Vörösmarty utcánál Bard francia alhadnagy (a francia városkormányzóság tolmácsa) néhány tisztársa kíséretében kihúzza kardját és azt a levegőben forgatta. Ezzel jelezte, hogy az ünneplésnek ezen formája nem megengedett.³⁶

A történet Prónay naplója szerint az alábbi módon zárult le: *„'Eresszettek fiúk' – mondotta (mármint Horthy – G.L.) –, mert lefognak ezek a buta franciák mindnyájunkat, és akkor bedöglünk.' Ezzel azután eltűnt a bokrok között. Én (mármint Prónay – G.L.) megkísértem a még mindig tiltakozó franciát – akinek a feje a méregtől pipacsvörös lett – francia nyelven megnyugtatni ezen lefolyt ovációnak az ártatlanságáról.”³⁷* De Bard alhadnagy továbbra is azt ordibálta, hogy: *„Ez nincs megengedve. Ez tilos, ha folytatják a tüntetést, letartóztatom önt és embereit.”³⁸* Végül Prónay és tisztársai elhagyták a helyszínt.

34 Marton (1920) 35. old.

35 Délmagyarország, 1919. július 6. 4. old.

36 Gergely (2001) 73. old.

37 Prónay Pál (1963): A határban a Halál kaszál... Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

38 U.o.

3.2. A díszközgyűlés jelentősége

Ha a gyűlés jelentőségét kívánjuk értékelni, akkor – egyetértve Turbucz Dáviddal³⁹ –, kijelenthetjük, hogy Horthy július 5-én vált az ellenforradalom vezéralakjává. Úgy véljük, hogy beszédének azon kijelentésével, hogy: „.... *nem beszélni, hanem cselekedni jöttem ide...*” gyakorlatilag bejelentette igényét az ellenforradalom vezetésére. Ezen bejelentést pedig az akkori Magyarország egyetlen ütőképes haderejének tisztikara egyértelműen elfogadta és lelkesen támogatta. Horthy jó érzékkel felismerte a tisztikar, legalábbis a véleményformáló többség szándékait, és törekvéseik élére állt. Úgy véljük – egyetértve Sakmysterrel⁴⁰ –, hogy Horthy népszerűségének és tekintélyének fokozatos növekedésében a díszközgyűlésen elmondott beszéde fontos szerepet játszott.

4. Gömbös kiutasítása Szegedről

Valószínűleg a díszközgyűlés és az azt követő utcai ünneplés jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a francia városparancsnokság Gömböst július 26-án nem kívánatos személynek minősítette Szegeden. Bár az elsődleges ok nyilvánvalóan az a szerteágazó és nagy mennyiségű munka volt, amelyet a rendkívül agilis Gömbös a Nemzeti Hadsereg és az azzal szorosan összefonódó MOVE szervezése terén folytatott.

Gömbös és felesége – továbbá néhány szintén kiutasított tiszt, úgymint Lingauer Albin, Marton Béla, Croy Péter – július 31-én hagyta el a várost. Távozásáról így írt visszaemlékezéseiben: *„Búcsúbeszédemben hangsúlyoztam, hogy Szegedet azzal a tudattal hagyom el, hogy a nacionalizmus győzött az internacionalizmus fölött. A magyarok Istene-megsegített – úgy lett!”*⁴¹

39 Turbucz Dávid (2011): Horthy Miklós. Napvilág Kiadó. Budapest. 71. old.

40 Sakmyster (2001) 46. old.

41 Gömbös (2017) 49. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

KORABELI SAJTÓ

Délmagyarország, 1919. július 6.

EMLÉKIRATOK ÉS 1945 ELŐTTI FELDOLGOZÁSOK

Bokor Pál (1939): Szegedországtól Magyarorszáig. Stádium Rt. Budapest.

Gömbös Gyula (2017): Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és ellenforradalomról. Attraktor. Máriabesnyő.

Horthy Miklós (1990): Emlékirataim. Európa–História. Budapest.

Jankovich Arisztid (2019): A Nemzeti Hadsereg (1919). Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a kísérőtanulmányt írta György Sándor. Szülőföld Könyvkiadó. Budapest.

Kelemen Béla dr. (1923): Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez (1919.) (Naplójegyzetek és okiratok.). A szerző kiadása. Szeged.

Kozma Miklós (2019): Az összeomlás 1918–1919-ben. Kárpátia Stúdió. Budapest.

Marjay Frigyes (1939): Szegedtől Uzsokig 1919–1939. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda.

Nagymihály Sándor (1940): Egyszer nem volt Magyarország... Horthy Miklós és a szegedi ellenforradalom. Halász Pál és Társa Könyvkiadóvállalata. Budapest.

Pallavicini György (1920): Ellenforradalmi emlékek. Új Magyar Szemle. 1920/1. szám 42–54. old.

Prónay Pál (1963): A határban a Halál kaszál... Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Shvoy Kálmán (1983): Shvoy Kálmán naplója és emlékirata 1918–1945. Sajtó alá rendezte, a bevezető szöveget írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Perneki Mihály. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.

FELDOLGOZÁSOK

Dósa Rudolfné (1972): A MOVE. Egy jellegzetes magyar fasiszta szervezet 1918–1944. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.

Gulyás László szerk. (2020): Kézikönyvek a Horthy-korszak tanulmányozásához I. kötet: 111 életrajz a külpolitika történetéhez (1919–1944). Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.

Miklós Péter (2010): A forradalmak korának állama. 1918–1919. In: Szabó Pál Csaba szerk. (2010): A magyar állam története. 1711–2006. JATEPress, Szeged. 153–162. old.

- Miklós Péter (2020):** Az aradi ellenforradalmi kormány történetéhez. Közép-európai Közlemények, 2020/1–2. szám 225–232. old.
- Nagy Miklós (2019):** Francia megszállás Szegeden. Areión. Szeged.
- Gergely Jenő (2001):** Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Vince Kiadó. Budapest.
- Püski Levente (2016):** A Horthy-korszak szürke eminenciása. Károlyi Gyula (1871–1947). Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat. Budapest – Pécs.
- Szakály Sándor (2015):** A Nemzeti Hadsereg 1919–1922. In: Szakály Sándor: Történelem és publicisztika. Írott Szó Alapítvány – Magyar Napló – Veritas. Budapest.
- Tóth Marcell (2019/a):** A forradalom és az ellenforradalom városa. Szeged, 2019/5. szám. 30–38. old.
- Tóth Marcell (2019/b):** 1919 Szegedje és a nemzeti kormányok. Szeged, 2019/6. szám. 25–34. old.
- Tóth Marcell (2020/a):** A katonatiszt és a rendőrkapitány – Két testvér az ellenforradalmi Szegeden. Köztes-Európa 2020/1. szám. 91–108. old.
- Sakmyster, Thomas (2001):** Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918–1944. Helikon Kiadó. Budapest.
- Vizi László Tamás (2020):** Károlyi Gyula gróf. In: Gulyás László szerk. (2020): Kézikönyvek a Horthy-korszak tanulmányozásához I. kötet: 111 életrajz a külpolitika történetéhez (1919–1944). Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 73–74. old.
- Vonyó József (2014):** Gömbös Gyula. Napvilág Kiadó. Budapest.

BENE KRISZTIÁN

SZEGEDIEK A FRANCIA HADSEREGBEN AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ELŐTT, ALATT ÉS UTÁN

1. Bevezetés

Noha az első világháború során Franciaország és az Osztrák–Magyar Monarchia kötelékében társállamként létező Magyar Királyság hadban álltak egymással, aminek következtében – mint ahogy azt látni fogjuk a következő oldalakon – több alkalommal össze is csaptak egymással a különböző hadszíntereken, érdekes módon magyar állampolgárok is szolgáltak a konfliktus során a francia hadsereg kötelékében. Az első világháború centenáriumaéhoz kapcsolódva a Nagy Háború természetesen az érdeklődés középpontjába került a legtöbb egykori hadviselő országban. Franciaország esetében ez különösen jellemző, hiszen a francia állam nagy veszteségek árán ugyan, de győztesként került ki az összecsapásból, ezért az elmúlt évek során nagy erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy minél jobban visszahozza a köztudatba ezt az összecsapást és annak résztvevőit. Ebből kifolyólag a francia közgyűjtemények munkatársai hatalmas adatgyűjtő és -digitalizáló munkát végeztek, melynek eredményeképpen számos olyan információ rendszerezésére és közzétételére került sor a közelmúltban, amely többek között lehetővé teszi a francia fegyveres kötelékében szolgált – akár külföldi származású – katonák jobb megismerését is.

A centenáriumi megemlékezésekhez kapcsolódva elsőként a hősi halottak adatainak közzétételére került sor, amely alapján lehetségessé vált az általános vonatkozások ismertetése mellett a francia hadsereg magyarországi születésű – bár nem feltétlenül magyar nemzetiségű – halottainak bemutatása.¹ Azóta örvendetes módon a harcokat túlélő katonák adatai is elérhetővé váltak, amely alapján a francia fegyveres erőkben szolgáló, magyar állampolgársággal rendelkező kontingens tagjai mellett a Szegedről és annak vonzáskörzetéből származó katonák életútjának rekonstruálása is lehetővé vált. Mindezek alapján tanulmá-

1 Lásd Bene Krisztián (2019): Hasznos ellenségek? Az első világháború alatti francia–magyar katonai kapcsolatok egy különleges fejezete: a francia fegyveres erők magyar tagjai. In: Böhm Gábor – Czeferner Dóra – Fedeles Tamás szerk. (2019): Pécsi Tudományegyetem Bölcsész Akadémia 3. PTE BTK Kari Tudományos Diákköri Tanács. Pécs. 34–60. old.

nyunkban arra teszünk kísérletet, hogy a francia levéltárak állományából létrehozott adattárak információinak felhasználásával prozopográfiai módszerekkel bemutassuk az első világháború során a francia hadseregben szolgáló dél-alföldi születésű katonákat, a források függvényében pedig egyes életutakat részletesebben is közreadjunk az érdeklődő olvasóknak.

2. A francia–magyar kapcsolatok a háború alatt

Az első világháború során a két állam között kialakuló katonai kapcsolatok a szélesebb geopolitikai eseményekhez kötődve jöttek létre, tehát nem a két ország egymással kapcsolatos szándékainak eredményeként, hanem a korábban létrehozott szövetségi rendszerekbe való beágyazottságuk következményeként. A háború kirobbanásának ehhez szorosan kapcsolódó és egymásra épülő kronológiája jól nyomon követhető. Gavriilo Princip szerb diák 1914. június 28-án gyilkolta meg Ferenc Ferdinánd osztrák–magyar trónörökösét és feleségét Szarajevóban, amelynek következtében július 23-án az Osztrák–Magyar Monarchia ultimátumot intézett Szerbiához, melyben követelte a merényletben érintett személyek számonkérését, valamint a terrorszervezetek felszámolását. Mivel ezt a – nemzeti szuverenitását sértő – követelést a szerb kormány visszautasította, a Monarchia július 28-án hadat üzent Szerbiának.² Ezt az első hadüzenetet az európai államok között fennálló segítségnyújtási garanciák logikája szerint rövid időn belül követtek az egymással szembenálló politikai-katonai szövetségekbe tömörülő országok hasonló diplomáciai jegyzékei is. A francia–magyar kapcsolatok szempontjából kiemelten fontos az a tény, hogy a fenti logikát követve Franciaország 1914. augusztus 12-én hadat üzent az Osztrák–Magyar Monarchiának, tehát ekkor kezdődött meg hivatalosan a két állam közti fegyveres konfliktus.³

A hadiállapot ugyanakkor nem jelentett magától értetődően kiterjedt fegyveres harcokat a két állam között, mivel a földrajzi és politikai adottságok, valamint a kor technikai színvonala is komoly befolyást gyakorolt a két szembenálló ország közti hadműveletek jellegére és lefolyására. Az egyik legfontosabb meghatározó tényezőként a két állam nem rendelkezett közös szárazföldi vagy tengeri határral, ennek következtében széleskörű és nagyszabású összecsapá-

2 Ravasz István (2003): Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1914–1945. Püldo Kiadó. h. n. 17–18. old.

3 Szijj Jolán főszerk. (2000): Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Petit Real. Budapest. 743. old.

sokra nem került – mivel nem is kerülhetett – sor. Ugyanakkor a háború átfogó jellegénél és a szövetségi logikából kifolyólag számos kisebb, epizodikusnak tekinthető konfrontációra került sor a két ország fegyveres erői között, az esetek többségében más nemzetiségű haderőkkel közösen. Ez utóbbiak helyszíne rendkívül változatos volt, Nyugat-Európától Olaszországon és a Balkán-félszigeten át egészen Kis-Ázsiáig terjedt. A bemutatott körülményekből kifolyólag a két ország haderejének viszonylag kis része vett részt ezekben a harcokban, esetenként pedig csupán egy-egy fegyvernem volt érintett az összecsapásokban. Anélkül, hogy ezeket részleteikben tárgyalnánk a jelen tanulmányban, a teljesebb kép átlátása érdekében érdemes említést tenni a legfontosabb epizódokról.

Az Adriai-tengeren az osztrák–magyar és a francia hadiflotta számos alkalommal csapott össze, amelyek során kölcsönösen érzékeny veszteségeket okoztak egymásnak. Ezen összecsapások közül a legismertebbek az otrantói tengerzár ellen indított osztrák–magyar támadások, melyek során 1917 májusában Horthy Miklós is kitüntette magát.⁴ Kevésbé ismert tény, hogy kisebb osztrák–magyar tüzérségi és gyalogsági kötelékek 1914 második felében, valamint 1918 derekán a franciaországi hadszíntéren is bevetésre kerültek. Ezeket az alakulatokat a német hadvezetés kérte kölcsön szövetségesétől annak érdekében, hogy offenzívái során le tudja küzdeni az antanterők ellenállását, majd a hadműveletek lezárultával visszairányította őket eredeti állomáshelyükre.⁵ A Monarchia csapatai Olaszországban is szembekerültek francia erőkkel, amikor az 1917. októberi osztrák–magyar caporettói áttörés után francia kötelékeket is átirányították a térségbe a meggyengült olasz védelmi állások megerősítésére.⁶ A két állam erői még a távoli Törökországban is szembekerültek egymással, ahol az 1915 áprilisában a Dardanelláknál partraszálló brit–francia expedíciós különítmény visszaverésében osztrák–magyar tüzérségi egységek is közreműködtek.⁷ A bevetett csapatok létszámát figyelembe véve legjelen-

4 Krámlí Mihály (2015): A császári (és) királyi haditengerészet (1849–1918). In: Hermann Róbert szerk. (2015): Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718–1919. Zrínyi Kiadó. Budapest. 265–270. old.

5 Balla Tibor (2018): Magyar katonák a Nagy Háború nyugati frontján: In: Gyánti István, Kult László szerk. (2018): Tanulmányok Ódor Imre emlékére. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára. Pécs. 46–55. old.

6 Ormos Mária–Majoros István (1998): Európa a nemzetközi küzdőtéren. Osiris Kiadó. Budapest. 245–246. old.

7 Lásd Saral, İsmail Tosun–Saral, Emre (2012): Canakkale ve Sina-Filistin Cepheleri'nde Avusturya-Macaristan Ordusu Topcu Bataryalari. Türk Macar Dostluk Derneği Yayınları. Ankara.

több összecsapás-sorozatra a balkáni hadszíntéren került sor, ahol az egész félszigetet átszelő frontvonal nyugati szektorában több éven keresztül osztrák–magyar erők álltak szemben a Keleti Szövetséges Hadsereg alakulataival. A patthelyzetet az 1918 szeptemberében meginduló francia offenzíva zárta le, amely áttörte a front bolgár erők által védett középső szakaszát, az itteni kudarc pedig maga után vonta a nyugati területek feladását is, amelyet az itt állomásozó osztrák–magyar csapatok október végére teljes egészében kiűrítettek, majd a Monarchia eredeti határai mögé vonultak vissza.⁸

Az osztrák–magyar hadvezetés a további küzdelem céltalanságát belátva 1918. november 3-án Padovában fegyverszüneti egyezményt írt alá az antant-erőkkel. Az október folyamán függetlenné váló Magyarország képviselőjében Károlyi Mihály miniszterelnök utazott Belgrádba tárgyalni a Keleti Hadsereg vezetőjével, Franchet d'Espèrey tábornokkal, amelynek eredményeképpen november 13-án egy, az új magyar államra vonatkozó katonai egyezményt írtak alá.⁹ Ennek értelmében a magyar csapatoknak ki kellett vonulniuk az ország demilitarizált keleti és déli területeiről, amelyek a különböző nemzeti-ségű antanterők megszállása alá kerültek, ugyanakkor utóbbiak fenntartották a jogot, hogy bármilyen stratégiailag fontos pontot megszálljanak Magyarország teljes területén. Ezzel párhuzamosan a – ekkor már csupán elméletben létező – magyar haderőt is le kellett szerelni, mindössze 6 gyalogos- és 2 lovashadosztály maradhatott fegyverben, azonban a valóságban ennek a töredéke sem állt az új magyar politikai vezetés rendelkezésére.¹⁰ Mindez súlyos hiányosságnak bizonyult a következő időszakban, amikor a román és cseh erők fegyverrel próbáltak érvényt szerezni területi követeléseiknek, a magyar állam pedig gyakorlatilag nem rendelkezett érdemi hadsereggel saját szuverenitásának védelmére. Többek között ez a sajátos helyzet idézte elő a magyar kormány lemondását

8 Popescu, Stefan (2016): L'Albanie dans la Première Guerre mondiale. Dynamiques locales et occupations étrangères. In: Le Naour, Jean-Yves szerk. (2016): Front d'Orient, 1914–1919. Les soldats oubliés. Éditions Gausson. Marseille. 149–156. old.

9 Hajdu Tibor (2010): A padovai fegyverszüneti és a belgrádi katonai egyezmény. In: Romsics Ignác főszerk. (2010): Magyarország az első világháborúban. Kossuth Kiadó. Budapest. 175–176. old.

10 Ádám Magda–Litván György–Ormos Mária (1993): Documents diplomatiques français sur l'histoire du bassin des Carpates 1918–1932. Volume I. Octobre 1918 Août 1919. Akadémiai Kiadó. Budapest. 68–70. old.

1919 márciusában és a Tanácsköztársaság kikiáltását.¹¹ Utóbbi egyik legfontosabb feladata az ország fegyveres önvédelmének megszervezése volt, amelyet a lehetőségek szabta keretek között viszonylag sikeresen meg is oldott. Ennek eredményeként került sor az 1919 májusában meginduló északi hadjáratra is, amelynek során a Felvidék nagy részét sikerült visszafoglalni. Ugyanakkor a francia diplomácia közbenjárására ezeket a területeket harc nélkül adta fel a magyar politikai és katonai vezetés, amelynek hatására a magyar haderő ezt követően már harci kedvét veszítve nem tudott érdemi ellenállást kifejteni a jelentős túlerőben lévő román hadsereggel szemben.¹² Ezekben a küzdelmekben a francia haderő, melynek jelentős részét átirányították az oroszországi intervencióban való részvételre, közvetlenül nem vett részt, egyes kötelékei csupán Szeged és Arad térségének megszállását látták el.¹³ Magyar szempontból ez a szerepvállalás mégis fontosnak bizonyult. Egyrészt a helyi francia parancsnokság támogatást nyújtott a Horthy vezetése alatt álló magyar ellenforradalmi erőknek, amely lehetővé tette ezek felfegyverzését, majd pedig az ország többi részére való bevonulását.¹⁴ Másrészt pedig jelenlétük lehetővé tette, hogy Szeged és környéke elkerülje a szerb és román megszállást, amely minden bizonnyal jelentős anyagi károkkal, távlatilag pedig további területi követelésekkel járhatott volna a szomszédos államok részéről, mint ahogy az számos más általuk megszállt terület esetében történt. A francia csapatok utolsó elemeinek kivonására végül 1920 februárjában, a magyar kormány antant általi politikai elismerése után került sor.¹⁵ A fentiek alapján tehát a magyarországi francia katonai jelenlét – a háború lezárása utáni általános politikai és katonai helyzet jelentős romlása ellenére – számos pozitív hozadékkal is járt, miközben nem került sor érdemi összecsapásra a francia és a magyar erők között.

11 Ormos Mária (1984): Padovától Trianonig 1918–1920. Kossuth Kiadó. Budapest. 185. old.

12 Pollmann Ferenc (2015): A forradalmak kora (1918 – 1919). In: Hermann Róbert szerk. (2015): Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718–1919. Zrínyi Kiadó. Budapest. 345–352. old.

13 Bernachot, Jean (1970): Les armées françaises en Orient après l’armistice de 1918. L’armée française d’Orient l’armée de Hongrie. Imprimerie nationale. Paris. 68. old.

14 Szijj Jolán (2000) 494–495. old.

15 Bernachot (1970) 189–231. old.; Nagy Miklós (2019): Francia megszállás Szegeden (1918–1920). Areión Kulturális Egyesület. Szeged. 79. old.

3. A francia hadsereg Szeged környéki tagjai¹⁶

Az első világháború kevésbé ismert epizódjai közé tartozik a konfliktus során a francia hadsereg kötelékében szolgáló több tízezer külföldi állampolgár története, pedig ebben a nagy létszámú kontingensben számos magyar származású személy is volt. Korábban már kísérletet tettünk arra, hogy a rendelkezésre álló információk alapján bemutassuk a háború során francia egyenruhában elesett magyarországi születésű katonákat, közülük pedig részletesebben a baranyai illetőségűeket.¹⁷ Szerencsés módon a francia közgyűjtemények dolgozóinak áldozatos munkája azóta már lehetővé tette, hogy a francia hadsereg kötelékében szolgáló összes katona adatait be lehessen vonni a kutatásba, amelynek segítségével a következő oldalakon megismerkedhetünk azokkal a magyar származású személyekkel, akik a Nagy Háború során francia egyenruhában teljesítettek katonai szolgálatot.

3.1. A levéltári források

Az első világháború során a francia hadsereg kötelékében szolgálatot teljesítő katonákról korábban is rendelkezésre álltak általános összesítések, amelyek segítségével a létszámra és a veszteségekre vonatkozó adatokat meg lehetett ismerni. Ugyanakkor a katonák személyi adatait csak a megyei levéltárakban őrzött anyagok kutatásával lehetett feltérképezni, ami a levéltárak nagy száma – jelenleg 101 megye van Franciaországban – miatt a gyakorlatban csupán regionális szinten volt kivitelezhető. Ez a helyzet változott meg, amikor a francia katonai levéltár (*Service Historique de la Défense*) koordinálásával megkezdődött ezeknek az anyagoknak a digitalizálása, majd pedig Interneten is elérhető adattárakba való feltöltése. Ennek első állomásaként a *Mémoire des hommes* (A katonák emlékezete) elnevezésű portálon váltak elérhetővé az első világháború során életüket áldozó francia katonák adatai,¹⁸ ami lehetővé tette a külföldi – így a magyar

16 Tekintettel arra, hogy a trianoni békeszerződés előtti időszakban járunk, Szegednek régiós központként jelentős vonzáskörzete volt, amelyet adminisztratív területi egységekkel nehéz leképezni. Ebből kifolyólag némiképp önkényesen a mai dél-alföldi régió, valamint a Bácska és Bánság északi területein elhelyezkedő településekről – tehát egy nagyjából 100 kilométeres sugarú körből – származó személyeket vettük bele vizsgálatunknak ebbe a körébe.

17 Bene Krisztián (2017): A francia hadsereg baranyai katonái az első világháborúban. In: Bósz Attila szerk. (2017): A nagy háború emlékezete. A Dél–Dunántúl és az első világháború. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára. Pécs. 30–52. old.

18 MH. Morts pour la France de la Première Guerre mondiale. Hongrie.

– születésű, a konfliktus során elesett katonák megismerését is. Ugyanekkor ez még nem tette lehetővé a hadsereg soraiban szolgáló, de a háborút túlélő katonák jóval népesebb táborának részletes megismerését. Ezt a hiányosságot pótolta a francia Kulturális és a Hadügyminisztérium közös projektje, amelynek keretében ezeket az információkat is közzétették a *Grand Mémorial* (A nagy emlékmű) nevű portálon.¹⁹ Tekintettel a levéltárak és az érintett személyek nagy számára, ez a munka még nem fejeződött be teljes mértékben, de már erősen a végéhez közeledik, így a rendelkezésre álló adatok gyakorlatilag már teljes képet adnak az első világháború alatt a francia hadseregben szolgálatot teljesítő katonákról.

3.2. Létszám

A fenti adatok alapján 296 magyarországi születésű katonát lehet beazonosítani, akik közül 51 fő vesztette életét a háború során. Tekintettel arra, hogy a francia hadsereg mintegy 8,4 millió főt számlált a konfliktus során, akik közül mintegy 1,4 millió ember veszett oda a háború végéig, a magyar származásúak veszteségei arányai (17%) nagyjából megfelelnek a francia fegyveres erők által elszenvedett veszteségarányoknak (16,7%). A beazonosított magyarországi származású személyek közül 20 fő született Szeged vonzáskörzetében, közülük pedig 6 fő halt meg a háború során, vagyis az erre a csoportra vonatkozó veszteségi arányok (30%) nagyjából a duplájára tehető a francia hadsereg és az abban szolgáló magyar kontingens egészének veszteségi mutatóinál. Ez arra utal, hogy ezek a személyek többségükben az első vonalban szolgáló egységekhez kerültek, ahol magasabbak voltak a veszteségek, mint a kisegítő alakulatok (hadtáp, szállítmányozás, betegellátás stb.) kötelékében szolgálatot teljesítők esetében, amint arra az alábbiakban részletesebben is ki fogunk térni.

3.3. Születési helyek

A Szeged környékéről származó katonák a születési helyekre vonatkozó adatok alapján nem egyenletesen oszlanak el az öt érintett megye és tájegység (Bács-Kiskun, Békés, és Csongrád-Csanád, illetve Bácska és Bánság) között. Érdekes módon a délvidéki tájak dominálnak, mivel 6 fő származik a Bánságból és 2 fő Bácskából. A megyék közül Csongrád-Csanád van az első helyen 5 fővel, amelyet Bács-Kiskun követ 4 fővel, a sort pedig Békés megye zárja 3 fővel.

A korábbi eredményekhez hasonlóan itt is némiképp meglepő és további adatok hiányában nehezen megindokolható, hogy miért a Délvidék adja az érintett személyek közel felét, az azonban egyértelműen látszik, hogy a nagyobb

19 GM. Naissance. Hongrie.

városok, illetve városias települések lakói közül kerül ki az általunk vizsgált személyek döntő többsége (17 fő). Mindezek alapján feltételezhető, hogy a korszak társadalmi tagozódásától eltérő módon a városi háttérűek adták a franciaországi magyar diaszpóra hadrafogható férfiállományának döntő többségét.

3.4. Életkor és a hadsereghez való csatlakozás időpontja

Logikus lenne azt feltételezni, hogy azok a magyarok, akik a fegyveres szolgálatot választották, általában a fiatalabb korosztályok tagjai közül kerültek ki. Az adatok vizsgálata azonban ettől az előfeltételezéstől igencsak eltérő eredményeket hozott. Ha abból indulunk ki, hogy az első világháború kirobbanásakor – vagyis 1914-ben – hány évesek voltak ezek a katonák, az érintett személyek életkora meglehetősen változatos képet mutat. Különös módon a vizsgált 20 főből csupán 7 tartozik a 18 és 30 év közötti korosztályhoz, miközben 7 fő 30 és 45 év közötti volt, tehát eleve nem a fegyverforgatásra legalkalmasabb korban lévőkről van szó. Ami ennél is szokatlanabb, az az a tény, hogy 6 fő 45 évesnél idősebb volt, olyannyira, hogy még 1850-es születésű, tehát a háború kitörésekor 64 éves személy is volt közöttük. Ezek az adatok önmagukban nézve nem csupán azért meglepőek, mert viszonylag kevesen tartoznak a fiatal korosztály tagjai közé, de első megközelítésben elég nehezen megmagyarázhatóak is, hiszen a fenti személyek igen korlátozott mértékben tekinthetők katonai szolgálatra alkalmasnak nagyon magas életkoruk miatt.

A magyarázatot a hadsereghez való csatlakozás időpontjában és a francia katonai hatóságok adatrögzítési gyakorlatában kell keresnünk. Utóbbiak ugyanis azokat a személyeket is számon tartották a világháború résztvevői között, akik jóval a háború kirobbanása előtt teljesítették katonai szolgálatukat a francia haderő valamelyik alakulatának kötelékében, de még tartalékosként számítottak rájuk. Ebből kifolyólag a 45 év feletti személyek az iratok tanúsága szerint már nem vettek részt közvetlenül a konfliktusban, csupán a nyilvántartásokban való jelenlétük okán tüntették fel őket a világégés résztvevői között.

A rendelkezésre álló adatok elemzéséből ugyanakkor világosan kiderül, hogy a vizsgált csoport egy viszonylag jelentős része (nagyjából egyharmada) életkora vagy más akadályozó tényező miatt gyakorlatilag nem vett részt a világháborús küzdelmekben, hanem azt megelőzően teljesített szolgálatot a francia hadseregben.

3.5. Alakulat és rendfokozat

Annak ellenére, hogy a részletes információkat tartalmazó szolgálati lapok nem minden személy esetében érhetőek el – 5 személy esetében hiányzik az alakulat megnevezése –, az egyértelműen látszik, hogy a kontingens tagjainak

több mint fele (12 fő) reguláris – elsősorban idegenlégiós – alakulatok kötelékben teljesített szolgálatot, amelyeket előszeretettel vetettek be az első vonalban. Ezen felül az is kiderül, hogy a légiósok a hadsereghez való csatlakozásuk pillanatában még nem rendelkeztek francia állampolgársággal, ezért vállaltak katonai szolgálatot a gyarmati alakulatok soraiban. 3 fő helyőrségi és kiegészítő egységek kötelékében szolgált, ami arra utal, hogy ők francia állampolgárként vették ki részüket Franciaország védelméből.

Mindössze 9 személy rendfokozata ismert, ami alapján nem célszerű meszeszemenő következtetéseket levonni. Azonban az elgondolkoztató, hogy heten közülük közlegényként szolgáltak, illetve két fő tiszthelyettesi beosztásban, tehát egyikük sem ért el magasabb rendfokozatot. Ez annál is inkább érdekes, mert számos olyan veterán volt köztük, aki már a háború előtt is a hadsereg kötelékében szolgált, tehát aránylag hosszú idő állt a rendelkezésére a ranglétrán való előre lépésre. Elég valószínűtlennek tűnik, hogy mindannyian alkalmatlanok lettek volna legalább az altiszti rendfokozatban való szolgálatra, így elképzelhető, hogy a francia katonai hatóságok nem támogatták a külföldiek katonai előmenetelét.

3.6. Nemzetiség

Tekintettel arra, hogy a Magyar Királyság soknemzetiségű ország volt a korszakban, ahol a magyarok csupán az összlakosságnak mintegy felét adták, érdemes megvizsgálni, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján milyen nemzetiségű személyek választották a fegyveres szolgálatot a francia hadsereg kötelékében. Erre vonatkozóan a legfontosabb támpontot a katonák neve adja, amely ugyan nem minden esetben jelöl egyértelmű nemzetiségi hovatartozást, mégis némi segítséget ad annak beazonosításához.

A legnépesebb csoportot a németes hangzású nevekkel (Heuhold, Karbiner, Mayer stb.) rendelkező nyolc személy alkotja. Őket követi az a hét személyből álló csoport, amelynek tagjai magyaros nevet viseltek (Csaky, Fekete, Papp stb.). Van egy négyfős csoport is, amely tagjainak szláv hangzású neve van (Decsov, Dagomir, Koszlovits, Rajitz), ami a régió nemzetiségi viszonyait figyelembe véve logikusnak tűnik. Ennek alapján úgy tűnik, hogy több olyan francia vagy francia származású család is élt rövidebb-hosszabb ideig a régióban, amelyeknek itt születtek gyermekeik. Végül, de nem utolsósorban kell megemlíteni egy esetleges izraelita származásra utaló névvel (Salamon) rendelkező személyt. Természetesen – ahogy korábban is említettük – a nevek önmagukban korántsem jelentenek megdönthetetlen bizonyítékot a nemzetiségi hovatartozásra, mégis jól illusztrálják a vizsgált térségből származó katonák etnikai sokszínűségét.

3.7. Egyéni életutak

Sem a jelen tanulmány terjedelmi korlátai, sem pedig a rendelkezésre álló levéltári adatok nem teszik lehetővé, hogy az összes, Szeged környékéről származó katona életútját részleteiben ismertessük. Nyilván azok lennének a legérdekesebbek, amelyek a szegedi születésű három önkéntes életét mutatják be, azonban ez sajnos két esetben az érintettekre vonatkozó adatok hiányosságai miatt érdemi módon nem kivitelezhető. Ebből kifolyólag az alábbiakban három olyan személy kerül bemutatásra, akik sok szempontból (születési hely, nemzetiség, életkor, katonai alakulat stb.) leképezik a korábban bemutatott különleges kontingens sokszínűségét. Minden bizonnyal ez lehetőséget biztosít arra, hogy az alábbi katonai karrierek közreadásával közelebb kerüljenek az olvasóhoz a száz évvel ezelőtti személyek és események.

Elsőként a legnagyobb csoportokat (a feltételezhetően német nemzetiségű és a Délvidéken született) jól képviselő Jean Heszler (Heszler Józsefet) mutatjuk be, aki 1889. január 24-én született a Bánságban található Varjas településen Heszler János és Moeigzer Margit gyermekeként. Fizikai jellemzői alapján 1 méter 71 centiméter magas, barna hajú és szemű, hosszúkás arcú férfi volt. Mikor 1910. május 20-án önként jelentkezett a Francia Idegenlégió kötelékébe, Dél-Franciaországban élt és felsőfokú tanulmányokat folytatott. Ezeket egyelőre ismeretlen okokból félbeszakította, hogy öt éves szerződéssel katonai szolgálatot vállaljon a francia alakulat soraiban. Május 26-án másodosztályú közlegényként kezdte meg katonai karrierjét a 2. légiós gyalogezredben Algériában, ahol 1912. május 15-ig állomásozott, amikor áthelyezték Marokkóba. Itteni szolgálata 1914. augusztus 1-ig tartott, amelynek során két kitüntetést is kapott a felkelők elleni hadjáratokban való részvételéért. 1914. augusztus 2-től az iratok tanúsága szerint „Németország ellen” harcolt, de úgy tűnik, hogy ettől függetlenül továbbra is Észak-Afrikában állomásozott és folytatta eredményes szolgálatát. Ez utóbbit az is bizonyítani látszik, hogy a magyar önkéntesek többségével ellentétben sikeresen lépkedett felfelé a ranglétrán gyarmati szolgálata során. 1913. július 24-én elsőosztályú közlegény, 1913. szeptember 1-én őrzető, 1914. június 18-án őrmester, majd nem sokkal később törzsőrmester lett. 1914. augusztus 10-én a francia állampolgárságot is megkapta.²⁰ Noha ez a hadszíntér messze volt a nagy európai hadműveletektől, itt is igen komoly összecsapások zajlottak,²¹ amelyek végül Heszler életét követelték. 1917. január

20 FR ANOM 2 RM 167.

21 De Gmeline, Patrick (2016): Nouvelle histoire de la Légion étrangère. Perrin. Paris. 291–292. old.

21-én hunyt el belső vérzésben, tehát feltételezhetően egy, a harcok során szerzett sebesülés végzett vele Aïn Leuh településen, Marokkó középső részén.²²

A második bemutatott személy, Joseph Salamon (Salamon József) a mai Csongrád-Csanád megye területén, Csongrád városában született 1878. december 17-én. Apja Salamon József, anyja Meyer Fanni volt, akik eredetileg az erdélyi Marosújváron laktak. Salamon József 1 méter 54 centiméter magas volt, barna hajú és szürke szemű, arca telt, homloka magas, orra pedig egyenes volt. Az iratok szerint középiskolai végzettséggel rendelkezett, szakmája szerint pedig női szabó volt, aki Párizs 8. kerületében lakott és minden bizonnyal jól megélt a szakmájából a divat fővárosában. 1914. augusztus 3-án kapta meg a francia állampolgárságot, ami minden bizonnyal nem független attól a tényről, hogy Németország ezen a napon üzent hadat Franciaországnak, az országban élő külföldiek egy része pedig jelentkezett a francia hadseregbe. Ezt a gesztust a francia kormány számos esetben állampolgárság adományozásával ismerte el, így minden bizonnyal ezt történhetett Salamon esetében is. Mint francia állampolgárt, nem az Idegenlégió kötelékébe irányították, hanem a 6. dragonyosrezredhez, ahová – minden bizonnyal kiképzés után – 1915. március 22-én érkezett meg.²³ Majdnem egészen a háború végéig ennek az alakulatnak a sorai-ban harcolt, amely szinte folyamatosan az első vonalban küzdött.²⁴ Ez idő alatt egyetlen kórházi kezeléssel van bejegyzés az aktájában, amikor 1917. március 1. és április 23. között betegség vagy sebesülés miatt hosszabb orvosi ellátásban részesült. Összességében tehát viszonylag szerencsésen vészelte át hosszú szolgálatát, mivel a jelek szerint nem szenvedett súlyosabb sérüléseket vagy tartós egészségkárosodást. 1919. november 8-án áthelyezték a 28. dragonyosrezredhez, onnan pedig 1919. január 1-én a 26. dragonyosrezredhez, végül pedig 1919. február 25-én szerelték le. Ekkor tanúsítványt állítottak ki jó magaviseletről, ami arra utal, hogy kifogástalanul helyállt a háború hosszú éveit alatt. Ezt követően 1926-ig tartalékkállományban volt, majd életkorából kifolyólag onnan is kikerült, tehát innentől kezdve nem volt mozgósítható katonai szolgálatra. További sorsáról csak annyi ismert, hogy 1939-ben még Párizsban rendelkezett bejelentett lakcímmel, elhalálozásának ideje és helye nem ismert.²⁵

Végül, de nem utolsósorban mutatjuk be azt a szegedi származású önkéntest, akinek életútja a rendelkezésre álló iratokból a legpontosabban rekonstruálható.

22 FR ANOM 2 RM 167.

23 AP D4R1 1884.

24 Lásd Anonim (1920): *Historique du 6ème régiment de dragons pendant la guerre de 1914–1919*. Impr. de Ch. Hérissey. Evreux.

25 AP D4R1 1884.

Jean Urbain Decsov (Decsov János Orbán) 1885. május 24-én született Szege- den Decsov László és Szabó Piroska gyermekeként. Kinézetét a következőkép- pen írták le katonai kartotékjában: 1 méter 63 centiméter magas, barna hajú és szemű, hosszúkás arcú, egyenes orrú és kerek állú, különös ismertetőjeleként pedig feltüntették, hogy számos foga hiányzik. A szabóként dolgozó Decsov szintén Párizs 8. kerületében élt a háború kirobbanásakor, érdekes módon mégis a normandiai Alençon városában jelentkezett az Idegenlégió kötelékébe 1914. szeptember 4-én. Nem a hagyományos ötéves szerződést választotta, hanem a konfliktus kirobbanásakor bevezetett, a háború végéig tartó szolgálati lehetőséget,²⁶ amely arra utal, hogy nem a katonai szolgálat vonzotta, hanem új hazája védelmében kívánt részt venni (esetleg az internálást akarta elkerül- ni).²⁷ Ennek ellenére a hadvezetőség nem az anyaországi hadszíntérre vezé- nyelte, hanem – sok más, ellenséges országból származó önkéntessel együtt – Észak-Afrikába, ahol nem kerülhetett szembe a harcmezőn saját honfitársaival. Decsov 1914. november 2-án érkezett meg a 2. légiós gyalogezredhez, amely ekkor Algériában állomásozott, de az összes észak-afrikai francia érdekeltségű gyarmaton bevetésre került a háború évei alatt.²⁸ Az Algériában töltött idő- szak 1916. augusztus 2-ig tartott, majd átvezényelték a szaharai régióba, ahol 1917. január 31-ig szolgált. Ezt követően 1917. február 12-ig újból Algériában szolgált, majd áthelyezték Marokkóba, ahol 1917. május 17-én harc közben elesett. Katonai aktája szerint bal lapockáját érte találat, majd belső vérzésben rövid időn belül életét vesztette.²⁹

4. Összegzés

Bármilyen furcsának is tűnhet, ugyanakkor mégis tény, hogy a Franciaország és Magyarország között fennálló és lassan már évezredek múlta visszatekintő komplex kapcsolatok – amelyek éppúgy érintik a diplomáciát, a gazdaságot és a hadügyeket, mint a kultúrát – számos aspektusát a mai napig nem vizsgálták meg tudományos igénnyel a két érintett ország kutatói. A bilaterális katonai kapcsolatokra vonatkozóan az eddigi kutatásokban az időben távolabbiak kap-

26 ADO R1239.

27 Az internálásra vonatkozóan lásd például Kuncz Aladár (1931): Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságból. Erdélyi Szépművés Céh. Kolozsvár.

28 Lásd Anonim (1922): Historique des unités de la légion étrangère pendant la guerre 1914–1918. Heinz. Oran. 69–85. old.

29 ADO R1239.

tak nagyobb hangsúlyt, míg a napjainkban szerencsés módon már jóval szélesebb és részletesebb forrásbázissal rendelkező 20. századi kapcsolatok egy része mindezülig jórészt feltáratlan maradt.

Mindazonáltal a jelen tanulmány megkísérel hozzájárulni ezeknek a hiányosságoknak az orvoslásához azzal, hogy az elérhető francia katonai levéltári forrásokra támaszkodva bemutatta azokat a „szegedi régióból” származó személyeket, akik az első világháború időszakában (előtt, alatt és után) a francia hadsereg kötelékében teljesítettek szolgálatot. Noha ennek a kis létszámú csoportnak a bemutatása minden bizonnyal nem változtatja meg alapvető ismereteinket az első világháborúról, ugyanakkor remélhetőleg hozzájárul a kétoldalú katonai kapcsolatok és a vizsgált földrajzi területhez kötődő egyes életutak jobb megismeréséhez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK, ADATTÁRAK

Archives de Paris: Recrutement militaire. D4R1 1884.

Archives nationales d'outre-mer: 2 RM 167. Heszler Jean.

Archives départementales de l'Orne: R1239. Decsov Jean Urbain.

Grand Mémorial: Naissance. Hongrie.

Mémoire des Hommes: Conflits et opérations. Première Guerre mondiale. Morts pour la France de la Première Guerre mondiale. Hongrie.

Service Historique de la Défense: GR 26 N 865/7. 22e régiment d'infanterie coloniale: J.M.O.

NYOMTATOTT FORRÁSOK

Ádám Magda–Litván György–Ormos Mária szerk. (1993): Documents diplomatiques français sur l'histoire du bassin des Carpates 1918–1932. Volume I. Octobre 1918–Août 1919. Akadémiai Kiadó, Budapest.

FELDOLGOZÁSOK

Balla Tibor (2018): Magyar katonák a Nagy Háború nyugati frontján: In: Gyánti István–Kult László szerk. (2018): Tanulmányok Ódor Imre emlékére. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára. Pécs. 46–55. old.

Bene Krisztián (2017): A francia hadsereg baranyai katonái az első világháborúban. In: Bósz Attila szerk. (2017): A nagy háború emlékezete. A Dél–Dunántúl és az első világháború. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára. Pécs. 30–52. old.

Bene Krisztián (2019): Hasznos ellenségek? Az első világháború alatti francia–magyar katonai kapcsolatok egy különleges fejezete: a francia fegyveres erők magyar tagjai. In: Böhm Gábor–Czeferner Dóra–Fedeles Tamás szerk. (2019): Pécsi Tudományegyetem Bölcsész Akadémia 3. PTE BTK Kari Tudományos Diákköri Tanács. Pécs. 34–60. old.

Bernachot, Jean (1970): Les armées françaises en Orient après l'armistice de 1918. L'armée française d'Orient l'armée de Hongrie. Imprimerie nationale. Paris.

De Gmeline, Patrick (2016): Nouvelle histoire de la Légion étrangère. Perrin. Paris.

Hajdu Tibor (2010): A padovai fegyverszüneti és a belgrádi katonai egyezmény. In: Romsics Ignác főszerk. (2010): Magyarország az első világháborúban. Kossuth Kiadó. Budapest. 168–178. old.

Anonyme (1920): Historique du 6ème régiment de dragons pendant la guerre de 1914–1919. Impr. de Ch. Hérissé. Evreux.

- Anonyme (1922):** Historique des unités de la légion étrangère pendant la guerre 1914–1918. Heinz. Oran.
- Krámli Mihály (2015):** A császári (és) királyi haditengerészet (1849–1918). In: Hermann Róbert szerk. (2015): Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718–1919. Zrínyi Kiadó. Budapest. 255–274. old.
- Kuncz Aladár (1931):** Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságából. Erdélyi Szépművéses Céh. Kolozsvár.
- Nagy Miklós (2019):** Francia megszállás Szegeden (1918–1920). Areión Kulturális Egyesület. Szeged.
- Ormos Mária (1984):** Padovától Trianonig 1918–1920. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Ormos Mária–Majoros István (1998):** Európa a nemzetközi küzdőtéren. Felemelkedés és hanyatlás, 1814–1945. Osiris Kiadó. Budapest.
- Pollmann Ferenc (2015):** A forradalmak kora (1918 – 1919). In: Hermann Róbert szerk. (2015): Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718–1919. Zrínyi Kiadó. Budapest. 339–352. old.
- Popescu, Stefan (2016):** L’Albanie dans la Première Guerre mondiale. Dynamiques locales et occupations étrangères. In: Le Naour, Jean-Yves szerk. (2016): Front d’Orient, 1914–1919. Les soldats oubliés. Éditions Gausson. Marseille. 149–156. old.
- Ravasz István (2003):** Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1914–1945. Püldo Kiadó. h. n.
- Saral, İsmail Tosun–Saral, Emre (2012):** Canakkale ve Sina-Filistin Cepheleri'nde Avusturya-Macaristan Ordusu Topcu Bataryalari. Türk Macar Dostluk Derneği Yayınları. Ankara.
- Szijj Jolán főszerk. (2000):** Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Petit Real. Budapest.

I. melléklet: Az első világháború során a francia hadsereg kötelekében hősi halált halt katonák adatai

Név	Születési hely	Születési idő	Rang	Alakulat	Toborzóiroda	Évfolyam	Azonosító szám	Elhalálozás helye (megye)	Elhalálozás ideje	Halotti anyakönyvi kivonat kiállításának helye
Csaky, Daniel	Makó	1888. 04. 13.	közlegény	1. légiós ezred 1. menetere	Chartres	1914	61	El Hammam (Marokkó)	-	Párizs 1. kerület
Decsov, Jean Urbain	Szeged	1885. 05. 24.	2. osztályú közlegény	2. légiós ezred 1. menetere	Alençon	1914	43	Bekrit (Marokkó)	1917. 05. 17.	Párizs 9. kerület
Dittmann, Vendel	Almás-kamárás	1890. 12. 04.	2. osztályú közlegény	légiós menetere	Orán (Algéria)	1914	678	Soissons (Aisne)	1918. 05. 31.	Soissons (Aisne)
Heszler, Jean	Várjas	1887. 01. 27.	törzsőrmester	2. légiós ezred 1. menetere	Orán (Algéria)	1915	2071	Ain Leuh (Marokkó)	1917. 01. 21	Párizs 1. kerület
Loch, Jean	Nagyszentmiklós	1890. 02. 09.	2. osztályú közlegény	1. afrikai menetere	Saintes	1910	8876	Petorak (Görögország)	1916. 09. 24.	Párizs 18. kerület
Papp, Louis	Dumavcse	1887. 08. 15.	2. osztályú közlegény	1. légiós ezred 1. menetere	Belfort	1912	13	Oudjad (Marokkó)	1916. 01. 24	Párizs 1. kerület

II. melléklet: Az első világháború során a francia hadsereg kötelékében szolgálatot teljesítő és a harcokat túlélő katonák adatai

Név	Születési hely	Születési idő	Szakma	Lakhely	Rang	Alakulat	Toborzóiroda	Évfolyam	Azonosító szám
Dagomir, Georges	Lugos	1880. 03. 21.	szűcs	Deux-Sèvres, Niort (Franciaország)	2. osztályú közlegény	2. légiós ezred	Deux-Sèvres, Niort (Franciaország)	1914	17156
Fekete, André Emmanuel	Kecskemét	1854. 10. 01.	kereskedő	Saint-Mandé (Franciaország)	-	Place de Paris-i helyőrség	Párizs 4. iroda	1896	1379
Ferenczi, Joseph	Baja	1855. 08. 26.	könyvtáros	Párizs	-	Párizsi gyalogság	Párizs 1. iroda	1875	118
Gal, Georges	Nagyberek	1872. 09. 24.	-	-	-	-	Orán (Algéria)	1896	1447
Heuhold, Joseph Jean Paul	Zsombolya	1882. 09. 21.	hadifegyverraktáros altiszt	Nancy (Franciaország)	zászlós	2. légiós ezred/4. légiós ezred/1. légiós ezred/6. lövész ezred/Végyes zuáv és lövész ezred/1. légiós ezred/76. gyalogsági ezred/32. gyalogsági ezred/1. zuáv ezred/13. dragoños ezred/8. zuáv ezred	Coulommiers, Seine-et-Marne (Franciaország)	1906	18636
Izabó, Adalbert	Kiskunfélegyháza	1877. 01. 11.	kovács	Párizs	-	32. gyalogsági ezred	Párizs 3. iroda	1905	7261

Karbiner, Gottfried	Szeghegy	1881. 07. 19.	-	-	-	-	-	Orán (Algéria)	1910	2462
Koszlovits, Joseph	Varjas	1850. 03. 08.	-	Párizs	-	-	-	Párizs 4. iroda	1894	1557
Lederer, Désiré	Békéscsaba	1858. 09. 25.	hegedű- tanár	Párizs	-	-	18. gyalogsági ezred	Párizs 6. iroda	1890	3387
Mayer, Alexandre Conrad	Szeged	1853. 02. 18.	vendég- látó	Párizs	-	-	hadi kiséítő	Párizs 4. iroda	1892	2428
Rajitz, Rado	Zenta	1889. 02. 23.	gépész	-	-	2. osztályú közlegény	1. légios ezred	Meuse, Bar-le-Duc (Franciaország)	1911	13449
Ruf, Gustave Adolphe	Szeged	1882. 12. 09.	-	-	-	-	-	Bas-Rhin (Fran- ciaország)	1914	844
Salamon, Joseph	Csongrád	1878. 12. 17.	szabó	Párizs	-	-	6. dragonyosezred	Párizs 6. iroda	1915	3127
Szigeti, Simon	Orosháza	1861. 03. 15.	kereskedő	Párizs	-	-	-	Párizs 4. iroda	1913	733

VAJDA TAMÁS

A KOLOZSVÁRI EGYETEM SZEGEDRE KERÜLÉSE

1. Előzmények

Szeged történetében a 18. század végétől bizonyíthatóan kimutathatók felsőoktatási intézmény,¹ a 19. század végétől pedig már egyenesen egyetem működését biztosítani kívánó törekvések.² 1879-ben, a város árvíz utáni újjáépítése közepette *Emlékirat a Szegeden felállítandó egyetem tárgyában* címmel részletes felirat készült, ami felhívja a figyelmet, hogy az Alföld nagy részén nem található felsőoktatási intézmény, sőt bármiféle kulturális intézmény.³ A memorandumot az országgyűlés, valamint számos tudományos és oktatáspolitikai bizottság tárgyalta, helyszíni szemlére is sor került, mégsem eredményezett Szeged számára hasznot a törekvés. Csakúgy, mint az 1910 körül kiújuló egyetemalapítási vita. Utóbbi eredményeként 1914-től Pozsony és Debrecen jutott egyetemhez.⁴ A világháború megpróbáltatásai alatt Szegeden 1916-ban újabb felsőoktatási intézményalapítási mozgalom bontakozott ki: közadakozással június végéig jelentős összeget (250 ezer koronát) gyűjtöttek a felállítandó külkereskedelmi Balkán Akadémia számára.⁵ A minisztérium azonban 1918-ban végleg leállította ezt az alapítási kísérletet is.⁶ Az akció kudarcát követően az adományok nagy része visszaszállt a felajánlókhoz, s 1921-re már csak 40 ezer korona állt szegedi kultúrintézmények rendelkezésére.⁷

1 Devich Andor (1981): A szegedi főiskolai mozgalom. József Attila Tudományegyetem. Szeged. 1981. 1. old.

2 Gál Ferenc (1929): Főiskolai törekvések Szegeden 1790–1922. Hírlapkiadó- és Nyomdaipari Rt. Szeged.

3 Emlékirat a Szegeden felállítandó egyetem tárgyában. Szeged, 1879. 10–12. old.

4 Devich Andor (1984): Törekvések Szegeden egyetem létesítésére 1918 előtt. Kiadó nélkül. Szeged. 75–78. old.

5 Dm, 1916. július 5. 3. old.

6 Tóth István (2019): Adalékok a szegedi Balkán Akadémia történetéhez. In: Ferwagner Péter Ákos szerk. (2019): Tehetségek a történettudomány szolgálatában V. Történelem szakos hallgatók dolgozatai. SZTE BTK, Szeged, 2019. 113. old.

7 Szeged, 1921. március 27. 8. old.

2. A Kolozsvárról Szegedre kerülése eseménytörténete

Ennyi sikertelen mozgalom után 1919 tavaszán Szeged polgármestere, Somogyi Szilveszter azt tapasztalta, hogy Erdély és a tiszántúli területek román megszállása, valamint a budapesti tanácsköztársaság következtében egyre több egyetemista torlódott össze Szegeden. Ők nem kaptak beutazási engedélyt a román hatóságoktól, ezért az 1918/19. tanév tavaszi szemeszterében nem tudták folytatni a kolozsvári egyetemen korábban megkezdett tanulmányaikat.⁸ A szegedi polgármester május 9-én levelet írt a kolozsvári egyetem vezetéséhez, hogy küldjenek Szegedre jogi tanárokat a magyar fennhatóságú területen rekedt hallgatók vizsgáztatására.⁹ A levelet május végén vagy június első napjaiban két egyetemista vitte el Kolozsvárra. A május 9-én Somogyi Szilveszter által ismert kolozsvári egyetemi helyzet azonban addigra alapvetően megváltozott, hiszen május 10-én Valentin Poruțiu, kolozsvári prefektus 48 órán belül leteendő hűségesküre szólította fel a professzorokat. Miután a professzorok a megszabott határidő lejártakor, május 12-én délelőtt megtagadták a törvénytelen hűségeskü letételét, a románok fél órán belül három század katona élén erőszakkal elfoglalták az egyetem épületeit.¹⁰ Így mire június elején a kolozsvári egyetem vezetői értesültek a szegedi ajánlatról, már megfosztották őket a román hatóságok az egyetem minden épületétől és felszerelésétől.

1919 őszén épületek és felszerelés híján nem indulhatott meg az őszi félév a kolozsvári egyetemen, a professzorok többsége valami civil pénzkereseti lehetőségbe kezdett. Számos professzornak semmilyen értelmiségi állás nem jutott, így ők kénytelenek voltak napszámos alkalmi munkából biztosítani családjuk megélhetését.¹¹ Szeptember második felében megkezdődött az egyetemi állásuktól megfosztott professzorok és családjuk letartóztatása és kitoloncolása.

8 Nagy Iván (1941): A száműzetés évei Szegeden (1920–1940). In: Bisztray Gyula–Szabó T. Attila–Tamás Lajos szerk. (1941): Erdély magyar egyeteme. Erdélyi Tudományos Intézet. Kolozsvár. 334. old.

9 Vincze Gábor (2006/a): A bujdosó egyetem Szegedre kerülése. *Valóság*, 2006/4. 27. old.

10 Vincze Gábor (2004): A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem felszámolása 1919-ben. *Pro Minoritate*, 2004/2. szám. 141–143. old.

11 Például Cholnoky Jenő földrajzprofesszor nyári burgonyakapálási munkáját – amikor a jobb- és baloldalán vele együtt dolgozó 2-2 hallgatónak magyarázta a tananyagot – maga a Budapestre delegált antant megbízott, sir George Clerk angol diplomata is megörökítette a Georges Benjamin Clemenceau-nak, a békekonferencia elnökének 1919. november 29-én írt levelében. Lásd. Ádám Magda–Ormos Mária szerk. (2004): Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1919–1920. Akadémiai Kiadó. Budapest. 163–164. old.

A hatóságok felfogása szerint a román hatalmi törekvések nyugati határát képező Tisza vonalától nyugatra született professzorokat karhatalom igénybevételével néhány óra alatt kitoloncolták lakásukból.¹²

1919 év végéig a bölcsészeti kar tanárai közül kitoloncolták Gombocz Zoltán, Hornyánszky Gyulát, Szádeczky-Kardoss Lajost, Cholnoky Jenőt, Schmidt Henriket, Csengeri Jánost és Schneller Istvánt, a jogi karról Szandtner Pált, Kuncz Ödönt, Lukáts Adolfot és Menyhárh Gáspárt, a természettudományi karról Györffy Istvánt, Haár Alfrédot, Pogány Bélát, Fabinyi Rudolfot és Riesz Frigyeszt, az orvosi karról pedig Davida Leót, Lechner Károlyt és Rigler Gusztávot. 1920 elején szintén Magyarországra számúzték a román hatóságok a bölcsészeti kar tanárai közül Dézsi Lajost és Karl Lajost, az orvosi karról pedig Issekutz Bélát.¹³ A kiutasítottakat két tanártársuk várta Budapesten (Boér Elek és Ortvay Rudolf). Mindketten még a magyar egyetem felszámolása előtt szabadságra távoztak, s nekik engedélyezték a román hatóságok a Kolozsvárra utazást.¹⁴ A kitoloncolt professzorok közül többen is vagonlakóként töltötték 1919/20 telét családjukkal együtt valamelyik budapesti pályaudvaron (pl. Cholnoky Jenő).¹⁵

1919 végére sajátos helyzet alakult ki: a legitim egyetemi tanács tagjai (Schneller István prorektor kivételével) – állásuktól megfosztva, többük a saját lakásukból kizavarva – Kolozsváron várták az egyetem helyzetének jobbra fordulását. A Budapestre menekült professzorok pedig létrehoztak egy másik egyetemi tanácsot, melyet a magyar kormány tagjai az egyetem legitim képviselőjének tekintett.¹⁶ Ez a tanács 1919. december 12-én tartotta első rendes ülését.¹⁷ Mintegy két héttel korábban, november 26-án a fővárosban tartózkodó professzorok Tóth Lajos és Imre Sándor, az oktatási tárca helyettes államtitkárai és báró Horváth Emil a „titkos erdélyi minisztérium” államtitkára bevonásával értekezleten úgy döntöttek, hogy egyelőre Budapesten működik tovább az egyetem, de Tóth Lajos államtitkár azt javasolta, hogy kezdjenek egyeztetést Szeged város vezetésével, „milyen áldozatokra lenne hajlandó” az ideiglenes elhelyezés érdekében. A megbeszélésen

12 Vajda Tamás (2019): 1919 – a magyar egyetem elűzése Kolozsvárról. *Per Aspera Ad Astra*, 2019/2. szám. 19. old.

13 Vincze (2004) 145. old.

14 Vincze (2004) 148. old.

15 Cholnoky Jenő (1988): *Önéletrajz*. Vár Ucca Tizenhét, 1998/2. 272. old.

16 Vincze (2004) 148. old.

17 Márki (1922) 127. old.

részt vett Vasek Ernő, Szeged kormánybiztos-főispánja is,¹⁸ aki a város nevében felajánlott 40 professzori lakást, élelmezést és fűtőanyagot, továbbá több száz egyetemi hallgató számára internátusi elhelyezést élelmezéssel együtt.¹⁹ Érdekes, hogy már a budapesti értekezlet napján, november 26-án a szegedi sajtóban megjelent a kolozsvári egyetem Szegedre helyezésének lehetősége: *„Minden szegedi polgár szívét örömmel tölthette a rövid hír, mely a pesti lapokban látott napvilágot: a kolozsvári egyetem kiüldözött derék tanárai igen szívesen vennék, ha az egyetemet Szegedre helyeznék át.”*²⁰

Vasek Ernő főispán gyorsan értesítette az ülésen meghozott döntésről a sajtót is:²¹ *„A kolozsvári egyetemnek Szegedre való áthelyezése a legaktuálisabbá vált. Az áthelyezés ügyében közelebbi tárgyalásokat folytattam Haller István közoktatásügyi miniszterrel és gróf Teleki Pállal, aki az egyetem Szegedre helyezését a legkértartóbban szorgalmazza.”*²² Sőt Vasek főispán nemcsak a megbeszélés után, de már előtte is megosztotta a bizalmas hírt a sajtóval, hiszen a Szegedi Napló című napilap már november 25-én beszámolt a kolozsvári egyetem Szegedre helyezésének lehetőségéről: *„Felvetették azt az eshetőséget is, hogy az egyetem Szegedre kerül. A tanári testület ezt is szívesen látná, de így is ragaszkodnak a kolozsvári jelleg fenntartásához. A kolozsvári egyetemi tanároknak ezzel a mozgalmával végre kellene Szegeden is foglalkozni. Ha a város vezetősége ma csak egy töredékét használná fel annak az energiának és lelkes fáradozásnak, amit az egyetem kérdésében évtizedeken keresztül hasztalanul fecsérelt el, most tudna a város részére egyetemet szerezni.”*²³ Ezzel az újságcikkkel a budapesti körök (Vasek Ernő főispánon keresztül) nyomást akartak helyezni a szegedi városvezetésre, hogy az ne tudjon határt szabni az egyetem Szegedre helyezése érdekében tőle várt önrész nagyságával kapcsolatban, s Somogyi Szilveszter már – az egyébként nélküle megtartott – november 26-i budapesti megbeszélés előtt kész legyen a legnagyobb áldozatokat is magára vállalni a száműzött kolozsvári egyetem időleges elhelyezése érdekében.

Hamarosan a Szegedre helyezendő karok és az egyetem céljaira lefoglalandó épületekről is megindult a találgatás.²⁴ Két nappal később a főispán már gróf

18 Vincze (2006/a) 39. old.

19 Márki (1922) 126. old.

20 SzUN, 1919. november 26. 2. old.

21 SzFU, 1919. november 27. 1. old.

22 Dm, 1919. november 27. 1. old.

23 SzN, 1919. november 25. 2. old.

24 SzUN, 1919. november 27. 3. old.

Teleki Pálra hivatkozva közölte, hogy *„a kolozsvári egyetemnek Szegedre való áthelyezése az illetékes minisztériumban már előrehaladott stádiumban van.”*²⁵

Két héttel később, a Somogyi Szilveszter polgármesterrel közös²⁶ budapesti útjáról beszámolva örömmel jelentette ki *„kizárólag idő és nem elvi kérdés már a kolozsvári egyetem Szegedre helyezése.”*²⁷ Az első hetekben több politikus is csonka egyetem Szegedre helyezésével számolt. A december 11-i budapesti egyeztetés után azonban Vasek főispán kénytelen volt elismerni: *„Ami az egyes fakultások áthelyezését illeti, meg kell említenem, hogy a kolozsvári tanárok valamennyi fakultást, tehát a bölcsészeti fakultást is áthelyezni kívánják, mert nem akarják megengedni, hogy a kolozsvári egyetemet szétszaggassák.”*²⁸

December 14-én Teleki Pál tartott programbeszédet Szegeden. Ebben kitért az egyetem és a dél-alföldi régió gazdasági összefüggésére is: *„Az egyetem kérdése oly módon nyerne megoldást, hogy a most hazátlanná vált kolozsvári egyetem idejönne. Ezzel régi, jogos kívánság teljesülne, s azután, ha elkövetkeznék az idő, hogy a kolozsvári egyetem repatriálódhatnék, akkor az egyik felét visszaadják, de a másik fele további kiépítésre itt marad. De olyan egyetemet kellene itt teremteni, amely különbözik a többitől, de megfelel Szeged fekvésének és mögöttes részeinek: gazdasági tudományokat pártoló egyetemet.”*²⁹ [...] Nagy vidéki gócpontokat kell létesíteni. Szeged is egy ilyen gócpont kell hogy legyen. Ez a gazdasági irány, amely abban különbözik a többi egyetemektől, hogy gazdasági akadémiát kapcsolnánk az egyetemhez, de úgy, hogy ez az egyetem integrált része legyen.”³⁰ Vagyis a kolozsvári egyetem Szegedre kerülését Teleki Pál is eldöntött tényként kezelte. A Teleki Pál által szóba hozott gazdasági fakultással kapcsolatban már november végén is konkrét hírek olvashatók a szegedi napilapokban: *„Fölállítanák a közgazdasági fakultást, amilyen még magyar tudományegyetemen nincs, s mely felsőbb kereskedelmi iskolát pótolna, konzuli és diplomáciai pályára készítene elő, s terjesztené azokat az ismereteket, melyek a Balkánnal való kereskedelmi összeköttetések létesítését lesznek hivatva szolgálni, s mely betöltené azt a feladatot, melyért Szegedre speciális Balkán Akadémiát terveztek.”*³¹

25 SzFU, 1919. november 29. 1. old.

26 SzN, 1919. december 12. 1. old.

27 SzFU, 1919. december 12. 1. old.

28 Dm, 1919. december 12. 2. old.

29 SzUN, 1919. december 16. 3. old.

30 SzFU, 1919. december 16. 1. old.

31 SzN, 1919. november 27. 2. old.

Ezzel egyidejűleg Haller István kultuszminiszter is kijelentette: „*Szeged az egyetlen város, amely az áthelyezésnél tekintetbe jöhet, annál is inkább, mert Szeged a legteljesebb módon kielégíti a várakozásokat is, és minden áldozatra kész, nemcsak azért, mert régóta reflektál az egyetemre, hanem azért is, mert a magyarság ügyéért szenvedő tanárokkal szemben is örömmel rója le a kötelességadóját.*”³²

Miközben budapesti és szegedi politikusok már részletekbe menő tárgyalásokat folytattak a száműzött kolozsvári egyetem ideiglenes szegedi elhelyezéséről, a városban több helyi jelentőségű egészségügyi szakember pl. Wolf Ferenc³³ tisztifőorvos, Mann Jakab a bábaképezde igazgatója, Boros József, a városi közkórház főorvosa és Leitner Vilmos,³⁴ a szemkórház vezetője (mindannyian az egyetemmel kapcsolatban felállított városi bizottság tagjai)³⁵ arról tettek közzé hivatalos nyilatkozatokat, hogy az orvosi kart – a szükséges épületek és felszerelések hiányában – nem lehet Szegeden megnyitni. Wolf Ferenc az orvosi kar felállításának lehetetlenségével kapcsolatos álláspontját a városi bizottság december 2-i ülésén is fenntartotta,³⁶ sőt még 1921 áprilisában is.³⁷ Leitner Vilmos pedig még december közepén is hosszú cikkben részletezte az orvosi kar szegedi felállítása előtt tornyosuló leküzdhetetlen akadályokat.³⁸ Boros József pedig még egy évvel később, 1920 decemberében is azt részletezte, miért nem lehetséges az orvosi karral kapcsolatos kórházi és klinikai fejlesztés megvalósítása Szegeden.³⁹ Ezekkel a nyilatkozatokkal szemben széleskörű társadalmi mozgalom bontakozott ki az egyetem Szegedre helyezése érdekében. A helyi sajtóban több olvasói levelet is leközöltek, amelyek egyöntetűen kérték az egyetem szegedi megnyitását.⁴⁰ A város egészségügyi intézményeinek vezetői az egyetem orvosi karának Szegedre helyezése ellen kifejtett véleményükkel annyira feldühítették a helyi közvéleményt, hogy több békítő újságcikkben is igyekeztek közelíteni a két álláspontot.⁴¹

32 SzFU, 1919. december 17. 1. old.

33 SzUN, 1919. december 4. 1–2. old.

34 Dm, 1919. november 29. 2. old.

35 SzFU, 1919. november 30. 1. old. ; Dm, 1919. november 30. 4. old. ; SzUN, 1919. november 30. 6. old.

36 SzN, 1919. december 3. 2. old.

37 SzUN, 1921. április 3. 2. old.

38 Dm, 1919. december 14. 1–2. old.

39 SzN, 1920. december 16. 1. old.

40 Dm, 1919. december 10. 4. old.

41 Dm, 1919. december 11. 3. old.

A biztató szegedi egyezkedésekkel egyidejűleg Budapesten intézkedések történtek az elüldözött egyetemek ideiglenes elhelyezéséről. A Császárfürdő épületében 1920. januártól kezdte meg működését a rektori hivatal és a négy dékáni hivatal. A két egyetem szoros együttműködésbe kezdett. Közös tanrendet adtak ki, s a hallgatók szabadon felvehették a másik egyetem tanárai által meghirdetett kurzusokat is. Több egyetemi bizottságot (gazdasági, diákjóléti) is alakítottak.⁴² A két egyetem ideiglenes együttműködése tartamára a két egyetemi tanács abban állapodott meg, hogy mindkét egyetem külön ad ki indexeket, minden egyetemi hallgató – szabad választása szerint – iratkozhat be az egyik egyetemre, de a másik egyetem előadásait is szabadon látogathatja a másik egyetemre való beiratkozás nélkül. Abban is megegyeztek, hogy minden hallgató azon az egyetemen teheti le vizsgáit és szigorlatait, amelyikre beiratkozott.⁴³

A II. kerületi Szegényház utcai községi elemi iskola épületében az egyetem gazdasági és diáknyilvántartó funkcióit ellátó quaestura működött, s itt lakott a pozsonyi és kolozsvári egyetem egy-egy rektora. Az orvosi kart és a klinikákat az Irgalmasrend budai kórházába próbálták elhelyezni.⁴⁴ Utóbbi terv végül megghiúsult, s az I. kerületi főgimnáziumban és a XVII. számú katonai kórházban működhetett az orvosi kar. A bölcsészeti és természettudományi karok a budai Paedagógium (polgári iskolai tanárképző) épületében kaptak helyet.⁴⁵ Az egyetem budai működésének célja az volt, hogy fenntartsa a folytonosságot, egyben tartsa a tanári kart (legalábbis annak Magyarországon tartózkodó tagjait), és ne engedje a hallgatóságot szétszéledni. A tanítás roppant nehéz körülmények között március 16-án kezdődött meg. A természettudományi kar hallgatói részben áthallgattak a műegyetemre, a bonctani előadásokat és gyakorlatokat pedig az állatorvosi főiskola termeiben tartotta ifj. Jancsó Miklós professzor. Az átmenetileg Budapesten működő kolozsvári egyetemen a tanrend tanúsága szerint 27 professzor több más tanerővel együtt összesen 80 kurzust hirdetett heti 347 órában.⁴⁶

A két száműzött egyetem orvosi karának problémái hónapokig megoldatlannak maradtak. 1920. március 25-én a minisztertanács engedélyt adott ugyan

42 Vincze (2006/a) 50–51. old.

43 Az átmenetileg Budapesten együttműködő kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem és pozsonyi M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem tanrendje az MCMXX–XXI. tanév I. felére. M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda. Budapest. 1920. 3. old.

44 Márki (1922) 127. old.

45 Vincze (2006/a) 42. old.

46 Márki (1922) 132. old.

az orvosi karoknak is a tanítás megkezdésére, ekkor azonban már késő volt. Így az 1919/20. tanév II. szemeszterében ezen a karon csupán a szigorlatokat tartották meg. A Budán működő professzorok a szegedi önkormányzattal folytatandó tárgyalásokra egy bizottságot szerveztek, amely Menyhárh Gáspár, Rigler Gusztáv, Szandtner Pál, Szádeczky-Kardoss Lajos, Cholnoky Jenő, Fabinyi Rudolf és Pogány Béla professzorokból állt, őket egészítette ki a pozsonyi orvosi kari dékán, Pekár Mihály.⁴⁷ 1920. január 13-án Schneller István prorektor, Tóth Lajos államtitkár, Korb Flóris műépítész és a professzorok küldöttsége Szegedre utazott, hogy személyesen folytassanak egyeztetést a városvezetéssel és a helyszínen tanulmányozzák az egyetem számára felajánlott épületeket.⁴⁸ A megbeszélésen Somogyi Szilveszter üdvözölte a bizottság tagjait, s hangsúlyozta: „Szeged édes otthona lesz a kolozsvári egyetemnek. Kívánja, hogy az egyetem mielőbb nyerje vissza a kolozsvári otthonát, de úgy, hogy az egyetem nálunk állandósuljon.”⁴⁹ A küldöttség megsejmelte az állami és városi főgimnáziumokat, a főreáliskolát és a két felsőkereskedelmit, valamint az ítélőtáblát és a vasúti leszámolóhivatalt.⁵⁰ S megállapítást nyert, hogy „az egyetemi bizottság impreszsiója ezen épületekről igen kedvező.”⁵¹ A fenti épületek közül a vasúti leszámoló hivatal palotájában kezdetben a professzorok lakásait kívánták elhelyezni.⁵² Azt ugyanis már 1919 decemberére világossá vált, hogy „az egyetem csak akkor lesz Szegedre helyezhető, ha úgy a tanárok, mint az egyetem elhelyezése előre biztosítva lesz.”⁵³ Az egyetem céljaira szánt épületek mellett a város kulturális intézményeit (pl. a városi múzeumot, a Somogyi-könyvtárat, a színházat⁵⁴ és a kaszinót)⁵⁵ is megsejmeltek.

Ahogy a megbeszéléseken fogalmaztak: „a leszámoló épületében 50-60 modern lakás áll rendelkezésünkre.”⁵⁶ A kétnapos szegedi helyszíni szemle végén Menyhárh Gáspár fogalmazta meg a bizottság álláspontját: az ítélőtábla, az állami gimnázium és az állami felsőkereskedelmi iskola épülete három (a jogi,

47 Vincze (2006/b) 30. old.

48 SzFU, 1920. január 13. 2. old.

49 SzFU, 1920. január 14. 1. old.

50 SzN, 1920. január 14. 2. old.

51 SzFU, 1920. január 15. 1. old.

52 SzUN, 1920. január 13. 5. old.

53 Dm, 1919. december 14. 7. old.

54 Dm, 1920. január 14. 2. old.

55 Dm, 1920. január 15. 3. old.

56 SzUN, 1920. január 14. 4. old.

a bölcsészeti és a természettudományi) fakultás céljaira megfelel. Az ítélőtábla épületében kívánták elhelyezni a rektori és dékáni hivatalokat, a quaesturát, valamint a jogi és bölcsészeti fakultásokat. Az állami főgimnáziumban és a felsőkereskedelmi iskolában pedig természettudományi fakultást.⁵⁷ *„Az orvosi fakultáshoz sokféle lényeges és föltétlen szükséges előföltételekre, megfelelő épületekre, elengedhetetlen berendezési tárgyakra és műszerekre van szükség. Szemészeti, szülészeti és gyermekgyógyászati szakok felállítása nem ütköznék akadályokba, a többi sokféle stúdiómozgató előadása azonban lehetetlen. Ezek nélkül pedig az orvosi fakultás nem létesíthető.”*⁵⁸ Vasek főispán kijelentette, hogy *„abban az esetben, ha a város a teljes orvosi fakultást meg akarná valósítani, óriási megterheléssel járó építkezések lennének szükségesek, oly nagyarányú befektetések ezek, amelynek költségei hozzávetőleges számítások szerint is túllépnék a 100 millió koronát.”*⁵⁹ *„Mivel azonban kívánatos, hogy a kolozsvári egyetem minden fakultása együtt maradjon, felszólították a várost, hogy az orvosi szak idehelyezésének lehetővé tételére is tegye meg rövid időn belül a szükséges lépéseket. ... A tanácskozás véghatározata az lett, hogy a város felíratot intéz a miniszterhez, hogy az egyetemi tanács hozzájárulásával az egyetem idehelyezésére tegyen intézkedést. Az orvosi fakultás áthelyezésének előkészítésére a város orvoskarából bizottságot alakítottak.”*⁶⁰ Utóbbi döntés (éppen az egyetem Szegedre helyezése ellen kampányoló szegedi orvosi vezetőket bízták meg az orvosi kar számára szükséges épületigényről történő egyeztetésekre) nem bizonyult célszerűnek, ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a polgármester a szegedi közvélemény és a város orvosainak meggyőzése érdekében nem nagyon tehetett mást. A döntés értelmében februárban a polgármester a kiszemelt épületek tervrajzainak elkészítésére utasította a mérnöki hivatalt, építkezési költségekre pedig egy millió koronát szavazott meg a közgyűlés.⁶¹

1920. április elején a minisztertanács tárgyalta a két száműzött egyetem további sorsáról. Határozata szerint arra az időre, amíg az ország visszaszerzi területét, fenntartja a két egyetemet, és később a kolozsvári egyetemet Szegeden, a pozsonyit pedig Pécsre helyezi el.⁶² Április 17-én érkezett Szegedre Záborszky Gyula igazságügyi államtitkár,⁶³ hogy az ítélőtábla elhelyezéséről informálód-

57 SzUN, 1920. január 16. 2. old.

58 SzFU, 1920. január 16. 1. old.

59 SzN, 1920. január 16. 1. old.

60 Dm, 1920. január 16. 1–2. old.

61 Dm, 1920. február 11. 4. old.

62 SzUN, 1920. április 4. 7. old.

63 Dm, 1920. április 20. 4. old.

jék.⁶⁴ Az ítéltábla és a törvényszéki épület után megtekintette a Mars téri régi büntetőtörvényszék és a III. kerületi fiúpolgári iskola épületét, és beszerezte az épületek alaprajzait.⁶⁵ Májusra széleskörű társadalmi mozgalom bontakozott ki a szegedi tanyavilágban:⁶⁶ 400 alsótanyai és szintén 400 felsőtanyai gazda írta alá a kolozsvári egyetem Szegedre helyezését pártoló felterjesztést. Ebben a város 75 ezer külterületi lakosa nevében⁶⁷ kérték a városvezetést, hogy „*minden lehetőt elkövessen a kolozsvári egyetemnek Szegedre való áthelyezése érdekében.*”⁶⁸ A kérvényt Somogyi Szilveszter polgármester a közoktatási miniszterhez juttatta el.⁶⁹ Júliusra a Délvidéki Liga is hasonló pártoló akciót szervezett. Annak keretében az elcsatolt délvidékről, valamint a dél-alföldi városokból (pl. Kiskunfélegyháza, Makó, Mindszent, Orosháza, Szentes stb.) mintegy tízezeren írták alá a kérvényt, melyet Herczeg Ferenc és gróf Teleki Pál nyújtott át az oktatási miniszternek.⁷⁰

Ezek az akciók jól mutatták, hogy igen széleskörű egyetértés bontakozott ki abban a kérdésben, hogy Szeged és az egész Dél- Alföld elemi érdeke az egyetemnek a városba telepítése. Így alaptalannak ítélt meg a budapesti Magyarország című napilap közlése, amely szerint „*az iskolák kilakoltatásának veszedelme nagy elégedetlenséget váltott ki az érdekeltek körében, kik azzal érvelnek, hogy az iskoláknak több mint másfélezer hallgatója van, míg az egyetemnek alig háromszáz hallgatója lenne.*”⁷¹ A cikkben szereplő 300 egyetemi hallgató semmiképpen sem pontos szám. 1920 tavaszán a kolozsvári egyetemnek valójában csak 204 hallgatója volt,⁷² viszont ebben a félévben kénytelenek voltak szüneteltetni az orvosi kar működését. Az 1920/21. tanévben már 1289 főig emelkedett a beiratkozott hallgatók száma, az 1921/22., első szegedi tanévben pedig 1007 fő tanult az egyetemen.⁷³ A kolozsvári egyetem tehát lényegesen nagyobb potenciált képviselt, mint amit az 1920 tavaszi zaklatott állapota

64 SzN, 1920. április 20. 2. old.

65 SzN, 1920. április 21. 2. old.

66 SzN, 1920. május 13. 4. old.

67 Dm, 1920. május 13. 4. old.

68 SzFU, 1920. május 9. 2. old.

69 SzUN, 1920. május 13. 3. old.

70 SzUN, 1920. július 11. 4. old.

71 Magyarország, 1920. május 29. 3. old.

72 A m. kir. kormány 1919–1922. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Athenaeum, Budapest, 1926. II. 192. old.

73 Márki (1922): 176. old.

mutatott. Az egyetemnek a szegedi tanulóifjúság életében betöltött szerepére reálisan mutatott rá Somogyi Szilveszter polgármester, aki 1920 decemberében arra hívta fel a figyelmet, hogy kétezer szegedi diák nyomorog Budapesten egyetemi tanulmányai folytatása miatt.⁷⁴ A kolozsvári egyetem Szegedre helyezése tehát nemcsak a száműzött egyetem hallgatóit, de a budapesti egyetem szegedi és dél-alföldi hallgatóit is hazahívja. Bizonyos budapesti napilapok és a szegedi Délmagyarország azonban továbbra is érezhetően ellene volt az egyetem ide kerülésének: *„Nem arról van szó, mintha Szegednek talán az anyagi áldozatokat kellene sajnálnia, ámbar ha csak ideiglenes egyetem forog kérdésben, akkor az anyagi áldozatokban sem mehetünk nagyon messzire.”*⁷⁵

Május közepére Korb Flóris építész elkészült az egyes épületek felosztási és átalakítási terveivel. E szerint az ítéltábla földszintjén helyezik el az egyetemi hivatalokat, az első emeleten a jogi, a másodikon pedig a bölcsészeti kart.⁷⁶ A vegytani, fizikai, matematikai és természetrajzi előadásokat az állami gimnáziumban tartanák. A többi tanszék elhelyezésére más épületet foglalnak le.⁷⁷ A szükséges átalakítási munkálatok költségét az építész 7 millió koronára becsülte.⁷⁸ Június elején a szegedi városvezetés feliratban fordult a közoktatási miniszterhez. Ebben arra hivatkozva az igazságügyi miniszter egy korábbi leiratában késznek mutatkozott az ítéltábla átengedésére, az állami iskolaépületek egyetemi felhasználása pedig éppen az oktatási miniszter engedélyétől függ,⁷⁹ *„véleményünk szerint nagyobb akadályokba nem ütközik a kolozsvári egyetem áthelyezése, tehát máris végrehajtható, mert a vasúti leszámoló hivatal épülete tanári lakások és diákmenza céljaira volt kiszemelve, amelyek szükség esetén más épületekben is, előbbieket bérlakásokban, az utóbbiak internátusokban, megoldhatók. Mély tisztelettel kérjük ezek után, hogy az áthelyezés tekintetében a nemzetgyűlés elhatározását kikérni s e célból a kolozsvári egyetemnek Szegedre helyezésére, másrészt a költségek engedélyezésére törvényjavaslatot beterjeszteni méltóztassék.”*

⁸⁰ A felterjesztésnek az a része, amely szerint a professzorok elszállásolása bérlakásokban is megoldható lesz, teljesen irreális feltételezés volt. A teljes ingó és ingatlanvagyonuktól megfosztott, 1919 ősze óta budapesti pályaudvarok mar-

74 SzFU, 1920. december 28. 1. old.

75 Dm, 1920. május 23. 1. old.

76 SzUN, 1920. május 15. 3. old.

77 SzFU, 1920. május 15. 1. old.

78 Márki (1922): 129. old.

79 SzFU, 1920. június 6. 2. old.

80 SzUN, 1920. június 6. 2. old.

havagonjaiban szorongó professzorok többsége egyszerűen nem volt abban a helyzetben, hogy a rangjának megfelelő lakás bérleti díját kifizesse.

A június eleji feliratot követően Gaál Endre szegedi tanácsossal a kultuszminisztérium közölte, hogy a kolozsvári egyetem mind a négy karát Szegeden kell elhelyezni, így meg kell találni a módot az orvosi kar épület- és felszerelés-szükségletének kielégítésére is. A minisztérium számításai szerint az áthelyezés költsége 9 millió 300 ezer koronára becsülhető. Ugyanakkor a pénzügyminiszter nem kívánt nagyobb állami szerepvállalást nyújtani az egyetem szegedi elhelyezéséhez.⁸¹ Pedig egy egyetem működtetése mindenkor állami feladat, központi költségvetési tétel, s nem egy település magánügye. Ez a kormányzati magatartás azt eredményezte, hogy Szeged városára egyre nagyobb önrész vállalása hárult. *„A pénzügyi akadályokon kívül a szegedi egyetem szervezésének egyelőre az a nehézsége is van, hogy az orvosi fakultás elhelyezése különösen nagy gondot okoz.”*⁸²

Július közepén Emmich Gusztáv kereskedelmi miniszter utasította a MÁV szegedi leszámoló igazgatóságát, hogy *„a hivatalnál eszközölje ki, hogy az esetben, ha az egyetemet Szegeden helyezik el, az igényelt 50 szobát megfelelő bérösszegnek megtérítése mellett bocsássa a város rendelkezésére.”*⁸³ Ez a miniszteri rendelkezés két szempontból érdemel figyelmet. Egyrészt a professzorok elhelyezése nem 50 szobát, hanem 50, sőt inkább 60 lakást igényelt volna. A felkínált 50 szoba tehát aligha oldotta volna meg az egyetem szükségletét. Másrészt ezeket a szobákat is csak bérleti díj fejében ígérte a miniszter, a költségeket pedig Szeged városának kellett volna állnia. Ugyancsak a városi önkormányzatra hárult az épületben ideiglenesen elhelyezett postaigazgatóság és katonatisztek elhelyezésének kötelezettsége is.

Július 24-én Haller István oktatási miniszter személyesen is Szegedre utazott a kolozsvári egyetem több professzorának társaságában,⁸⁴ hogy megismerje az egyetem számára felhasználható épületeket. Ekkor kerül először számításba az orvosi kar elhelyezése szempontjából a Rókusi elemi iskola épülete. *„A fái pariskola, a volt közös kórház, esetleg a honvéd és közkórház egy része klinika lesz. A miniszter ilyen értelemben az ügyet rövidesen minisztertanács elé terjeszti.”*⁸⁵ A rókusi iskola a továbbiakban már az egyetem számára felhasználható épületek között szerepelt, s 1921 óta valóban orvosi intézetek

81 SzFU, 1920. június 15. 2. old.

82 SzFU, 1920. június 20. 2. old.

83 SzFU, 1920. július 16. 1. old.

84 SzFU, 1920. július 25. 1. old.

85 SzFU, 1920. július 27. 1. old.

elhelyezéséül szolgál. A miniszter nyilatkozatának másik érdekes részlete szerint *„Nem csupán a kolozsvári egyetem elhelyezéséről van szó, hanem a pozsonyi egyetemről is, minthogy ez ugyanolyan sorsra jutott, mint a kolozsvári. A kormány terve az, hogy ezt a két egyetemet egyesíti és az egyesült főiskolát Szegeden állítja fel. Szegedi tartózkodásom alatt Szeged városával sikerült minden erre vonatkozó kérdést tisztázni, most még csak az van hátra, hogy a két egyetemmel is megállapodásra jussunk.”*⁸⁶ A pozsonyi professzorok azonban önállóságuk megtartását és egyetemük Pécsre helyezését kérték.⁸⁷

1920 nyarán számos tényező akadályozta az egyetem szegedi elhelyezésének mielőbbi megvalósítását. Egyrészt Haller István oktatási miniszter a két száműzött egyetem ideiglenes elhelyezését rendező törvénytervezetét még nem készítette el. Másrészt június 26-án lemondott a kormány, s közel egy hónapig olyan belpolitikai bizonytalanság volt, amely háttérbe szorította az egyetemek ügyét. Harmadrészt az egyetem számára szükséges szegedi épületek megszerzése körül bonyodalmak támadtak.⁸⁸ Így augusztus elejére – a két száműzött egyetem augusztus 3-i együttes ülésének döntését meghallgatva⁸⁹ – az oktatási miniszter úgy döntött, hogy a két egyetem még egy tanévig Budapesten marad.⁹⁰ *„A minisztert elhatározásában az vezette, hogy az idő előrehaladottsága folytán nem lehetett már a szükséges épületeket Szegeden úgy adoptálni, hogy a jövő tanévre birtokba vehetők legyenek.”*⁹¹ A döntés után Somogyi Szilveszter többnapos budapesti útja alkalmával is egyeztetett a miniszterrel: *„Szeged város eleget tett vendégbaráti kötelezettségének, épületeket és 7 millió koronát ajánlott fel az egyetemek céljaira, de a technikai akadályok, főként pedig az idő rövidsége az időre vonatkozólag meghiúsították a tervet.”*⁹² A polgármester budapesti útjának eredményeképpen az oktatási miniszter kilátásba helyezte az egyetem 1921 őszi szegedi megnyitását: *„bele kellett egyeznem, hogy a két száműzött tudományegyetem az 1920/21. tanévben kooperálva még Budapesten működjék, azonban azzal a kikötéssel, hogy ez alatt a tanév alatt a kolozsvári, esetleg mindkét egyetemnek Szegeden való elhelyezése és működése az 1921/22. tanév kezdetére – a megkezdéshez szükséges tárgyi feltételek elintézése után – minden körülmények között biz-*

86 SzN, 1920. július 28. 3. old.

87 SzN, 1920. július 30. 3. old.

88 Vincze (2006/b) 33. old.

89 Márki (1922): 134. old.

90 SzN, 1920. augusztus 6. 2. old.

91 SzUN, 1920. augusztus 6. 2. old.

92 SzUN, 1920. augusztus 15. 2. old.

tosíttassanak.”⁹³ Másik fontos fejlemény volt augusztusban, hogy az egyetemi tanács Szandtner Pált ajánlotta az egyetem szegedi elhelyezését, a szükséges eszközök és felszerelések szállítását megszervező kormánybiztosnak. Szandtner Pál a továbbiakban a Szegedre költözés egyik motorja lett. A kormánybiztosi kinevezés és a költségvetési tervezet összeállítása pedig azt jelezte, hogy a kormány komolyan gondolja a következő évi költözést.⁹⁴

Szeptemberre körvonalazódott, hogy *„a város köteles lesz a kereskedelmi iskolát a tábla számára átalakítani, minden szükséges holmiját oda átszállítani. A királyi főügyészség nem fér el az iskolában, annak külön helyiséget lesz köteles keresni a város, amelyre más feladat is hárul. Az új helyiségben ugyanis nem jut az ítélőtáblai bírácoknak dolgozószoba, s az így előálló dologi kiadások többletéért évi összeggel kártalanítja őket a hatóság.*”⁹⁵

1920. október 11-én gróf Teleki Pál miniszterelnök vezetésével népes kormányküldöttség folytatott tárgyalást Szegeden. Ezt követően Tóth Lajos államtitkár közölte, hogy a kolozsvári egyetem Szegeden keres otthont, egyelőre csak a kolozsvári egyetemnek az orvosi fakultása, mely a tanítást a jövő év őszén kezdi meg. Beható tárgyalás után abban állapodtak meg, hogy az orvosi kar számára a kórbonctani intézetet a közkórház udvarán építik fel.⁹⁶ E mellett az orvosi fakultást az új felsőipariskolában, a királyi táblán és a rókusi iskolában helyezik el. Ezeket az épületeket már 1921. április havában kitelepítik⁹⁷ úgy, hogy az ítélőtábla a városi felsőkereskedelmi iskolába, az ún. tornyos iskolába költözik, a városi felsőkereskedelmi beköltözik a polgári fiúiskolába. A polgári fiúiskolát összevonhatják. Az átalakításokat már 1921 áprilisában megkezdik az orvosi fakultás részére úgy az új felsőipariskolában, mint a városi és rókusi iskolában.⁹⁸ Ez az első nyoma a Kálvária téri felsőipariskola épületének egyetemi célú felhasználásának. 1921 őszén valóban itt helyeznek el számos klinikát, s egyes orvosi intézetek egészen 1935-ig működtek itt.

1920 decemberében Haller István oktatási miniszter leiratban köszönte meg a szegedi városvezetés által az egyetem érdekében hozott áldozatvállalást.⁹⁹ Hozzáfűzte azonban: *„kérem még a várost, hogy amint a királyi ítélőtábla elhelye-*

93 SzFU, 1920. augusztus 22. 1. old.

94 Vincze (2006/b) 34. old.

95 SzN, 1920. szeptember 21. 2. old.

96 SzN, 1920. október 12. 2. old.

97 SzN, 1921. április 3. 4. old.

98 SzFU, 1920. október 12. 2. old.

99 Szeged, 1920. december 14. 4. old.

zéséről gondoskodott, a királyi ügyészség áthelyezése iránt is sürgősen intézkedni szíveskedjék, hogy 1921. évi június 20-án a táblaépület teljességben az egyetem céljaira átadható legyen.”¹⁰⁰ December elején azonban váratlan fordulat állt be az egyetem dolgában, ugyanis Debrecen városa meghívta a kolozsvári egyetemet,¹⁰¹ hogy ezzel is meggyorsítsa a hiányos szerkezetű egyeteme kiépülését. A kolozsvári professzorok többsége hajlott is volna a Debrecenbe költözésre, csak hogy ezzel az egyetem egysége szenvedett volna csorbát, hiszen a cívisváros igazából csak az orvosi kart fogadta volna be. A többi karról csak a Debrecenben hiányzó tanszékek professzorára számítottak. A debreceni csavar érezhető zavart idézett elő Szegeden¹⁰² és Budapesten egyaránt:¹⁰³ mind a Tisza-parti városban, mind a kormányban többen úgy érezték, hogy a professzorok elárulták az elmúlt hónapok szegedi erőfeszítéseit. Még a kolozsvári származású hallgatók is mozgalmat indítottak Szeged mellett.¹⁰⁴ A professzorok váratlan és hosszas hezitálása érezhetően több hónappal tolt ki a hivatalos politikai döntés meghozatalát. Hiszen csak február közepén (több mint két hónappal a debreceni meghívást követően) utaztak el helyszíni szemle céljából Debrecenbe,¹⁰⁵ s csak azt követően – meglehetősen nagy viták után – alakította ki végleges döntését az egyetem. Ilyen körülmények között különösen figyelemre méltó, hogy március elején két vagon laboratóriumi eszköz és műszer – Tóth Lajos oktatási államtitkár intézkedése folytán¹⁰⁶ – Szegedre érkezett.¹⁰⁷ Vagyis a tényleges szállítás – miközben a professzorok még a debreceni ajánlat felett vitatkoztak – már a hivatalos döntés meghozatala előtt elkezdődött. Az államtitkárhoz hasonlóan a kolozsvári hallgatók Egyetemi Köre is előbb tette le a voksát Szeged mellett, mint a professzorok. A hallgatók március 28-án (fél évvel az első szegedi egyetemi tanévnyitó előtt) rendezték első táncestélyüket a Tisza Szállóban.¹⁰⁸

A minisztertanács sem várt a kolozsvári hezitáló kolozsvári professzorok döntésére, március 16-i ülésén meghozta az ideiglenes szegedi elhelyezésről

100 SzFU, 1920. december 14. 1. old.

101 SzN, 1920. december 16. 2. old.

102 SzUN, 1921. január 4. 2. old.; január 16. 1. old.

103 SzUN, 1921. január 22. 1. old.

104 SzUN, 1921. január 21. 2. old.

105 SzUN, 1921. február 18. 2. old.

106 SzUN, 1921. március 10. 1. old.

107 SzN, 1921. március 10. 3. old.

108 SzUN, 1921. március 17. 2. old.; március 20. 3. old.; március 27. 8. old.; SzN, 1921. március 27. 4. old.

szóló döntését.¹⁰⁹ Majd áprilisban Horthy Miklós kormányzó engedélyezte Vass József oktatási miniszternek a két száműzött egyetemet ideiglenesen Szegedre, illetve Pécsre helyező törvényjavaslatának az nemzetgyűlés elé terjesztését. A 275. számú javaslat megvitatására június 14–16. között került sor. 16-án megszavazták a javaslat elfogadását, 27-én pedig a Budapesti Közlöny mint 1921. évi XXV. törvénycikket lekötölte azt. A törvény érdekessége, hogy nincs benne pontos időpont, amikor a két egyetemnek új állomáshelyén kell folytatnia munkásságát. Az időpont kijelölését ugyanis az oktatási miniszter hatáskörébe utalta.

Közben május elejére az egyetem összeírta szegedi lakásigényét: „*Hatvankilenc lakásra jelentették be igényüket az egyetemi tanárok és adjunktusok, leginkább 4–8 szobás lakásokra.*”¹¹⁰ Ezek az igények többszörösen felülmúlták a menekültekkel különösen tele lévő város lehetőségét. A menekültek ugyanis 1918. december óta ezrével érkeztek Szegedre. Egy 1920 nyári összesítés szerint 4756 menekült érkezett. Többségüket középületekben vagy lefoglalt lakásokban igyekeztek elhelyezni, de a szegedi pályaudvarokon 157 vagonban 521-es laktak.¹¹¹

1921. május 17-én Vass József közoktatásügyi miniszter arról értesítette a Somogyi Szilveszter polgármestert, hogy a Korb Flóris építész által a szegedi épületeken javasolt átalakítások 7 millió korona erejéig a várost terhelik.¹¹² Ez az összeg lényegesen meghaladta a korábban Szegedtől kért önrészt. Ezzel egyidejűleg bonyodalom támadt az ítéletábrla épületének átvétele ügyében is.¹¹³ A bírák ugyanis ragaszkodtak ahhoz, hogy a város nemcsak a hivatal, de a bírói lakások elhelyezését is biztosítsa.¹¹⁴ Tomcsányi Vilmos Pál igazságügy-miniszter május 17-én Szegedre utazott,¹¹⁵ a helyszínen is megerősítette a Dugonics téri épületért kért kártérítési követelést:¹¹⁶ a bírák számára a város fejenként évente 3000 korona pótdíjat, valamint két öl (felaprított és helyben szállított) kemény tűzifát, a táblai és főügyészségi hivatali szolgáltnak pedig

109 SzUN, 1921. április 19. 1. old.

110 SzN, 1921. május 4. 1. old.

111 SzFU, 1920. július 21. 1. old.

112 Márki (1922) 149. old.

113 SzN, 1921. május 13. déli kiadás 1. old.

114 SzUN, 1921. május 14. 1. old.

115 SzUN, 1921. május 18. 1. old.

116 SzN, 1921. május 18. 1. old.

1000 korona rendkívüli pótdíjat köteles fizetni.¹¹⁷ Az egyetem megnyitása érdekében a városvezetés kénytelen volt elfogadni ezt a felháborító ultimátumot.¹¹⁸ Somogyi Szilveszter kényszeredetten jelentette ki: *„Ha az ítélőbírák és az igazságügyi miniszter igazságosnak tartják ezeket a föltételeket, hát a város teljesíti is azokat. Meg kell hoznunk minden áldozatot az egyetemért, ezt nemzeti érdek követeli, s ha a bírák egy vagon fát kértek volna személyenként, azt is meg kellett volna adnunk!”*¹¹⁹ Június végén indulhattak meg az egyetem céljára szánt épületek belső átalakítási munkálatai.¹²⁰

Július 22-én már az egyetem is közzétette a beiratkozásokra vonatkozó hirdetését, mely szerint az 1921/22. tanévtől már Szegeden folytatja működését. Ugyanakkor az egyetemre első alkalommal beiratkozóknak augusztus 1–31. között még Budapesten (II. kerület Szegényház utca 36. és Győri út 13.) kellett jelentkezniük.¹²¹ Az egyetemet végül 1921. október 9-én¹²² nyitották meg Zadravec István római katolikus tábori és Ravasz László, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökök, Horthy Miklós kormányzó és a kormány több tagja jelenlétében.¹²³ Az előadásokat csak október 12-én kezdték meg. Ugyanakkor a vizsgáztatás már szeptember végén megkezdődött.¹²⁴ A klinikák, laboratóriumok, intézetek, szemináriumok bebútorozása és felszerelése év végéig tartott.¹²⁵ Fokozta a problémákat, hogy a város korábbi ígéretei ellenére nem oldódtak meg a professzorok lakásgondjai. A hallgatók internátusi elhelyezése szintén elmaradt a szükségéstől, hiszen az első szegedi tanév végén – a DMKE internátusának igénybevételével – is alig 300 hallgatónak jutott kollégiumi férőhely. A szegedi egyetem valódi kiépítése valójában csak az 1926 őszen – a város parlamenti képviselője, Klebelsberg

117 SzUN, 1921. június 5. 2. old.

118 Vincze (2006/a) 100. old.

119 SzN, 1921. június 5. 2. old.

120 SzUN, 1921. június 26. 2. old.

121 Márki (1922) 151. old.

122 SzN, 1921. szeptember 12. déli kiadás 2. old.

123 Ünnepek amelyek a m. kir. Ferencz József-tudományegyetemen a tanév megnyitása és az egyetem ötvenesztendősi fennállása alkalmával 1921. évi október hó 9-én és 1922. évi június hó 29-én tartattak. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. Szeged. 1923.

124 SzN, 1921. szeptember 27. 2.

125 Vincze (2006/b) 117. old.

Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter támogatásával – kezdődő építkezések eredményeként vett nagyobb lendületet.¹²⁶

3. Konklúziók

Ha mérlegre tesszük, hogy kinek köszönhető Szeged egyetemi várossá válása, akkor első helyen Somogyi Szilveszter polgármester említendő. Ő mindvégig kitartóan küzdött a cél elérése érdekében. Sem a minisztérium, sem a profeszszorok, sem a helyi média nem állt ki folyamatosan az egyetem Szegedre kerülése érdekében. Somogyi Szilvesztert és az egyetemnek a városba kerülését akadályozta a magyar állam kifosztott és gyenge állapota, a menekültekkel teli, megszállt város szűkös anyagi helyzete, az ítéltábla bírónak és az érintett iskolák tanárainak ellenállása, valamint a helyi sajtóban megjelenő féligazságok, sőt alaptalan rémhírek is. Ő mégis kitartott. Neki köszönhető, hogy Szeged 1921 óta egyetemi város.

A szerény körülmények közül induló egyetem száz év alatt hatalmas tömegű tanulni vágyó fiatalt vonzott a városba. E mellett pedig az első évtizedekben kimutatható volt, hogy a helyi fiatalokat előnyben részesítették a felvételi eljárás során,¹²⁷ ennek is köszönhető, hogy a város és a környéke sokkal kedvezőbb iskolázottsági mutatóval dicsekedhet, mint az országos átlag. De az egyetem hosszabb távon a szegedi középiskolák fejlődését is elősegítette, hiszen könnyebb minőségi utánpótlást találni a tanári kar számára és a tanulni vágyó fiatalok is szívesen jönnek Tisza-parti város középiskoláiba az univerzitas miatt.

A tudományos és kulturális hatás mellett az egyetem Szeged gazdaságát is fejlesztí már egy évszázada. nem véletlen, hogy már 1921 augusztusában is megemlégtették: *„a kereskedők az üzletmentő kolozsvári egyetem megnyitását és több ezerre tehető pénzes és vásárlókedvű egyetemi ifjú megérkezését várják. [...] Kétségtelen, hogy az egyetemi élet elevenséget, nagyobb forgalmat, több vásárlókedvet hoz a gazdasági depresszió nyomása alatt fuldokló városba.”*¹²⁸

126 Miklós Péter (2007): Klebelsberg Kuno jelentősége a magyar és a szegedi kultúrtörténetben. In: Kertész Péter – Lendvai Beatrix (szerk.): Mozaikok. Európai kultúra és kisebbségi identitás a DKMT eurorégióban. Belvedere Meridionale. Szeged. 17–27. old.

127 Kiss Róbert Károly (2010): A felvételi rendszert befolyásoló tényezők a szegedi Ferencz József Tudományegyetemen 1920 és 1945 között. In: Kissné Bognár Krisztina–Molnár László–Osváth Zsolt szerk. (2010): Az egyetemi felvételi rendszer változásai a 20. században. Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség. Budapest. 75. old.

128 SzN, 1921. augusztus 7. 2. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

NYOMTATOTT FORRÁSOK

Emlékirat a Szegeden felállítandó egyetem tárgyában. Szeged. 1879.

Ádám Magda–Ormos Mária szerk. (2004): Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1919–1920. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Tanrend (1920): Az átmenetileg Budapesten együttműködő kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem és pozsonyi M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem tanrendje az MCMXX–XXI. tanév I. felére. M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest, 1920.

Ünnepélyek (1923): Ünnepélyek amelyek a m. kir. Ferencz József-tudományegyetemen a tanév megnyitása és az egyetem ötvenesztendő fennállása alkalmával 1921. évi október hó 9.-én és 1922. évi június hó 29-én tartattak. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. Szeged.

KORABELI SAJTÓ

SzFU: Szegedi Friss Ujság c. napilap

SzN: Szegedi Napló c. napilap

SzUN: Szegedi Uj Nemzedék c. napilap

Dm: Délmagyarország c. napilap

FELDOLGOZÁSOK

Cholnoky Jenő (1998): Önéletrajz. Vár Ucca Tizenhét, 1998/2. szám. 185–339. old.

Devich Andor (1981): A szegedi főiskolai mozgalom. Kiadó nélkül. Szeged.

Devich Andor (1984): Törekvések Szegeden egyetem létesítésére 1918 előtt. Kiadó nélkül. Szeged.

Gál Ferenc (1929): Főiskolai törekvések Szegeden 1790–1922. Hírlapkiadó- és Nyomdaipari Rt. Szeged.

Kiss Róbert Károly (2010): A felvételi rendszert befolyásoló tényezők a szegedi Ferencz József Tudományegyetemen 1920 és 1945 között. In: Kissné Bognár Krisztina–Molnár László–Osváth Zsolt szerk. (2010): Az egyetemi felvételi rendszer változásai a 20. században. Szerk. Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség. Budapest. 65–79. old.

Kormányjelentés (1926): A m. kir. kormány 1919–1922. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Athenaeum. Budapest.

Márki Sándor (1922): A M. Kir. Ferencz József-tudományegyetem története (1872–1922): Szegedi Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. Szeged.

- Miklós Péter (2007):** Klebelsberg Kuno jelentősége a magyar és a szegedi kultúrtörténetben. In: Kertész Péter – Lendvai Beatrix (szerk.): Mozaikok. Európai kultúra és kisebbségi identitás a DKMT eurorégióban. Belvedere Meridionale. Szeged. 17–27. old.
- Nagy Iván (1941):** A száműzetés évei Szegeden (1920–1940). In: Bisztray Gyula–Szabó T. Artila–Tamás Lajos szerk. (1941): Erdély magyar egyeteme. Erdélyi Tudományos Intézet. Kolozsvár. 333–368. old.
- Tóth István (2019):** Adalékok a szegedi Balkán Akadémia történetéhez. In: Ferwagner Péter Ákos szerk. (2019): Tehetségek a történettudomány szolgálatában V. Történelem szakos hallgatók dolgozatai. SZTE BTK. Szeged. 97–114. old.
- Vajda Tamás (2019):** 1919 – a magyar egyetem elűzése Kolozsvárról. *Per Aspera Ad Astra*, 2019/2. szám. 7–29. old.
- Vincze Gábor (2004):** A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem felszámolása 1919-ben. *Pro Minoritate*, 2004/2. szám. 130–155. old.
- Vincze Gábor (2006/a):** A bujdosó egyetem Szegedre kerülése. *Valóság*, 2006/4. szám. 26–55. old.
- Vincze Gábor (2006/b):** A száműzött egyetem. JATEPress. Szeged.

TÓTH MARCELL

A KATONATISZT ÉS A RENDŐRKAPITÁNY. FIVÉREK AZ ELLENFORRADALMI SZEGEDEN¹

1. Bevezetés

Ha a XX. századi magyar történelemre gondolunk, az események szereplői között több híres, vagy hírhedt testvérpár eszünkbe juthat: Rajk László kommunista belügyminiszter és nyilas államtitkár testvére, Endre, akik az eltérő ideológia mellett a bajban segítették a másikat. Szegeden megemlíthetjük a „majdnem Kádár utódjává váló” Komócsin Zoltánt és öccsét, az MSZMP Csongrád Megyei Bizottságának első titkárát, ifj. Komócsin Mihályt, akik viszont azonos politikai elképzelésekkel bírtak.

Az 1919-es, franciák által elzárt Szegeden is több ilyen találunk. Közéjük tartozott a Károlyi Mihály által kinevezett, de később a franciák bizalmát is bíró kormánybiztos Dettre János, valamint öccse, Dettre Béla, aki a segédtsíjtje volt a helyi fegyveres erők parancsnokának, Tabódy Zsoltnak.² Bukásukban szerepet játszott a városba érkező egyik emigráns, Gömbös Gyula, akinek öccse, János, a volt császári és királyi 52. gyalogezred tisztje, a Prónay-század egyik első tagja még bátyja kiutasítása után is Szegeden maradhatott.³ Szintén az ellenforradalmárok közé tartozott az a két testvér, akik ugyan szegediek voltak, azonban Gömbössel együtt nemcsak kommunistaellenesnek számítottak, hanem részben az ő fellépésük eredményeképpen estek ki a hatalomból a Dettre-fivérek. Tanulmányunkban Pottyondy Miklós (1871–1946) rendőrkapitánynak és Pottyondy Károly (1875–1962) 46-os őrnagynak az 1919-es eseményekben való szerepéről kívánunk szólni. Elsőként kitérünk családi hátterükre, s korábbi életük fontosabb állomásaira.

1 A tanulmány „A katonatiszt és a rendőrkapitány. Két testvér az ellenforradalmi Szegeden” című munkánk rövidített változata: Tóth Marcell (2020/a): A katonatiszt és a rendőrkapitány – Két testvér az ellenforradalmi Szegeden. Köztes-Európa 12/1. szám. 91–108. old.

2 Tóth Marcell (2019/a): A forradalom és az ellenforradalom városa. Szeged, 2019/5. szám. 32–34. old.

3 Kozma Miklós (2019): Az összeomlás 1918–1919-ben. Kárpátia Stúdió Kft. Köröstárkány–Kápolnásnyék. 354–357. old.

2. A Pottyondyak

A világháború utolsó évében, 1918 márciusában egy városszerte ismert katona hunyt el: a 93 éves szentmártoni Pottyondy Lajos, akinek „80-dik esztendőjéhez közel századosi rangját, tiszti nyugdíját visszaadta, illetőleg engedélyezte az öreg király [...és] megérhette, miszerint a harcban álló hazának is több kiváló, vitéz tisztfit nevelhetett”.⁴ Radetzky egykori katonája a 32. gyalogezredben szolgált, a korabeli lapok szerint az 1848-1849-es szabadságharc veteránja is volt. Nyugdíjba vonulásáig Szegeden tevékenykedett mint hivatalnok, a város-házi katonaugyosztály tisztviselője. A városba költözésének pontos időpontját nem ismerjük, de a támpontot a két vizsgált fiának születési helye adja: Miklós még Budapesten látta meg a napvilágot 1871-ben, míg Károly már Szegeden született 1875-ben.⁵

Az idősebb fivér, Pottyondy Miklós 1896-tól Szeged szabad királyi város rendőrségének kötelékébe tartozott.⁶ Mint tiszthelyettes Újszeged közbiztonságáért felelt, az újsághírek szerint sikerrel: 1900-ban rejtekhelyéről előbújva borhamisító olasz kocsmárosokat lelezett le két társával.⁷ 1903-ban alsóvárosi rendőrbiztosnak választották meg,⁸ három évvel később központi lovas rendőrbiztos,⁹ ez utóbbi feladatkörét 1909-től már tiszteletbeli alkapitányként látta el.¹⁰ 1911 tavaszától felsőközponti kapitány lett,¹¹ a sajtó tudósításai szerint a tanyasi lakosság megelégedésére.¹²

Rendőrként többször összeütközésbe került ebben az időszakban a (tüntető) lakossággal, munkássággal. 1903. október 6-án – a katonaság által Kossuth szobráról elvitt koszorú miatt – kitört kisebb zavargások idején egy téglával fejbe dobták, mikor a lovas rendőrökkel a kövekkel felfegyverkezett tömeget

4 Pesti Napló, 1915. július 29. 10. old.

5 Tóth Marcell (2020/b): Aki „183 ütközetben, vállalkozásban s rohamban vett részt, mindenkor a legelső vonalban”. Bonus Nuntium, 2019/4. szám. 2–3. old. <https://bonusnuntium.hu/wp-content/uploads/2020/02/TM.pdf>. Letöltve: 2020. április 2.

6 Szegedi Napló, 1896. november 12. 3. old.

7 Budapesti Hírlap, 1900. január 10. 6. old.

8 Szeged és Vidéke, 1903. február 8. 3. old.

9 Magyarország tiszti cím- és névtára. XXV. évfolyam, 1906. 148. old.

10 Magyarország tiszti cím- és névtára. XXVIII. évfolyam, 1909. 157. old.

11 Délmagyarország, 1911. március 30. 8. old.

12 Szegedi Napló, 1911. december 13. 5. old.

szétoszlatta.¹³ 1907 nyarán „*Follráth Gyula alkapitány, Ferenczy Mátyás és Pottyondy Miklós rendőrbiztosok vezették a számozatlan rendőröket*”, akik egy szociáldemokrata tüntetés után a Marseillaise-t éneklő munkások egy csoportjára támadtak – a Szeged és Vidéke újságírójának állítása szerint téves információk alapján.¹⁴ Három évvel később a Tisza Istvánt tojással, a rendőröket kövekkel fogadó demonstrálók legerőszakosabb tagját kiemelték a detektívek, amire válaszul a tömeg közre fogta őket: „*A csöcselék már lincselni akarta a titkos rendőröket, amikor a veszedelemtől értesült Pottyondy Miklós lovasrendőrkapitány, aki lovasattakot vezényelt a tüntetők ellen. A fölbőszült tömeggel még így is alig lehetett bírni.*”¹⁵ Egy 1960-ban, a Pajtás(!) úttörő újságban megjelent munkásmozgalmi visszaemlékezésben is feltűnt alakja. E szerint az első világháború előtti utolsó május elseje megünneplését engedélyezte a rendőrség, a felvonulást azonban nem. A tiltással nem törődő szociáldemokraták ellen felsorakoztak a lovasrendőrök is Pottyondy parancsnoksága alatt, azonban végül visszavonultak, miután a tömeg és közójük munkásgyermekek kerültek.¹⁶

Aktív szerepet vállalt a város társadalmi életében: rendőr tiszthelyettesként öt éven keresztül a szegedi önkéntes tűzoltó testület szakaszparancsnoka volt.¹⁷ 1907-ben a röszei (IX/a.) alkerület képviselőjévé választották meg,¹⁸ 1913-ban viszont már rendőrtiszti működési helyét, Felsőtanyát (VIII. alker.) képviselte városatyaként.¹⁹ Az I. világháború alatt, még 1915 nyara előtt bevonult, s ez év decemberében elnyerte „legfelsőbb dicsérő elismerést”, azaz a Bronz Katonai Érdemérmét mint a II/5 népfölkelő hadtáppászólalj hadnagya,²⁰ a következő évben főhadnaggyá léptették elő.²¹ 1917 márciusában kitüntették az Ezüst

13 Szeged és Vidéke, 1903. október 8. 2–3. old.

14 Szeged és Vidéke, 1907. július 5. 4. old.

15 Szeged és Vidéke, 1910. október 6. 6. old.

16 Varga János (1960): 1914. május 1-e Szegeden. Pajtás, 1960. április 27. 6. old.
Vö.: Nagy Dezső (1968): Régi május elsejék Csongrád megyében. In: Bálint Alajos szerk. (1968): A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1968. Móra Ferenc Múzeum, Szeged. 157. old.

17 Szeged és Vidéke, 1903. január 27. 8. old.; 1910. július 16. 7. old.

18 Szeged és Vidéke, 1907. december 17. 4. old.

19 Délmagyarország, 1913. december 9. 4. old.

20 Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség Számára. 1915. december 18. 2147. old.

21 Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség Számára. 1916. május 8. 1439. old.

Katonai Érdeméremmel,²² majd hazatérhetett, mert a következő hónapban a Szegeden újonnan létrehozott katonai rendőrség alsóvárosi parancsnoka lett.²³

Öccse, Károly, édesapját, valamint bátyját, a világháború előtt elhunyt ifj. Pottyondy Lajost követve a katonatiszti pályát választotta. 1895 őszén végezte el a budapesti gyalogsági hadapródiskolát jeles eredménnyel, ezt követően a császári és királyi 85. gyalogezredhez került, Lőcsén szolgált egészen 1910-ig. Előbb hadapród-tiszthelyettes, majd 1896-tól hadnagy, 1901-től főhadnagy, 1908 végén megkapta a Katonai Érdemérmét, miután bátorságával megmentette két civil életét. 1910. november 1-jével századossá léptették elő, s egyben a 46. gyalogezredhez nevezték ki, így hazaköltözhetett feleségével szülővárosába, Szegedre.

„Ezen ezreddel indult 1914. július 30.-án a világháborúba, amelyben 183 ütközetben, vállalkozásban s rohamban vett részt, mindenkor a legelső vonalban”. A szerb fronton csak néhány hétig maradt az ezred, a „valódi” tűzkeresztségen 1914. augusztus 29-én, Rohatinnál esett át csapataival, de sebesülése ellenére a katonáival maradt. Decemberben az újonnan felállított 301. honvéd gyalogezred 405. zászlóaljának parancsnoka lett, az egység főleg szegedi katonákból állt. 1915 áprilisában elnyerte a Vaskorona Rend III. osztályát a hadidíszítménnyel, amely rendfokozatához képest magas elismerésnek számított. A következő időszakban a keleti fronton küzdött, teljesítményét újabb kitüntetésekkel ismerték el. 1917. január 1-jén soron kívül őrnaggyá léptették elő, s három hónapig a 12. gyalogezred ezredparancsnokságát vezette, majd az olasz frontra vezényelték. Az 1. Isonzó hadsereghez beosztott császári és királyi 1. kerékpáros zászlóalj parancsnoka lett 1917 júniusától, majd *„géppuskás kerékpárosaival, tengerész ütegeivel és 2 önkéntes zászlóaljaival”* vette ki részét a „caporettói csodából”. A kudarcba fulladt, 1918 nyarán megindított piavei offenzíva idején a 76. gyalogezred III. zászlóalját vezette, amikor súlyosan megsebesült.²⁴

„Ügy tisztársai, mint a legénység általában szeretettel és csodálattal viseltetik iránta. Legutóbb a Piavénál harcolt, a folyó túlsó partján volt a zászlóaljával, mikor a telefonfülkébe, ahol akkor tartózkodott, bevágódott egy gránát. Az őrnagyot tizennégy gránátszilánk érte a jobboldalán, a telefonisták pedig, akik az őrnagy körül voltak, az utolsó emberig elpusztultak. Pottyondy őrnagyot hordágyon hozták át a Piavén s mikor autón a kötőhelyre vitték, katonái sírva búcsúztak el tőle. Most a szegedi helyőrségi kórházban fekszik súlyos, de nem életveszélyes sebeivel”

22 Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség Számára. 1917. március 3. 518. old.

23 Szeged és Vidéke, 1917. április 28. 2. old.

24 Tóth (2020/b) 13–15. old.

– írta erről a Délmagyarország 1918. szeptember 15-én.²⁵ A piavei csata után, 1918. augusztus 22-én nyerte el legmagasabb kitüntetését, a Lipót Rend lovagkeresztjét a hadiékítménnyel és a kardokkal. A harctérre azonban már nem tért vissza: a fegyverszünet előtt egy héttel, október 26-án engedték ki a városi honvéd csapatkórházból, így fivéréhez hasonlóan Szegeden érte a monarchia összeomlása.²⁶

3. Szeged, 1918-1919

Szeged első világháborút követő évei – még más Kárpát-medencei városokkal összevetve is – kifejezetten eseménydúsnak tekinthetőek, amelyről bővebben írunk a kötet másik két, általunk jegyzett tanulmányában.

Ebben az időszakban, az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlását követő hónapokban mindkét Pottyondy-fivér Szegeden tartózkodott a rendelkezésre álló adatok szerint. A súlyos sebesüléséből felgyógyult Pottyondy Károly a Mars téri laktanyában szolgált a világháborús összeomlás után.²⁷ 1919 januárjától a korábbi honvéd és katonai állomásparancsnokságok összevonásából létrehozott térparancsnokság vezetője lett. Három beosztottjának egyike volt az a Szirovicsa István főhadnagy,²⁸ akit a korabeli visszaemlékezések többsége kommunista jelzővel illetett, és később az ellenforradalmárok elsőik között fogtak el. A beosztásból leváltásának pontos időpontja nem ismert, csak az biztos, hogy Tabódy Zsolt ezredes vallomása szerint *„ezt kizárólag munkástanács felsőbb nyomására rendelte el”*.²⁹

Nem tudni, hogy a baloldal ezen követelése Pottyondy Károly tetteivel, véleményével függött össze, vagy a Pottyondy névvel. Mint korábban utaltunk rá, bátyja, Miklós az I. világháború előtt a hatóság képviselőjeként több tüntetésen, köztük olyanokon is, ahol a rendbontók munkások, vagy szociáldemokraták voltak, felelt a rend fenntartásáért. A tíz számot megélt, Lencz Géza nyomdász által alapított Igazság című hetilap három írásában is támadta

25 Délmagyarország, 1918. szeptember 15. 5. old.

26 Tóth (2020/b) 15. old.

27 Shvoy Kálmán (1983): Shvoy Kálmán naplója és emlékirata 1918–1945. Sajtó alá rendezte, a bevezető szöveget írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Perneki Mihály. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 34. old.

28 Délmagyarország, 1919. január 23. 6. old.; Szegedi Friss Újság, 1919. január 8. 2. old.

29 Szegedi Új Nemzedék, 1921. július 23. 2. old.

a felsőközponti kapitányt, a „tanyai kiskirályt”. A harsány hangvételű cikkek Pottyondy mellett a „gazdag parasztok” ellen is szóltak, akik „ezerszámra csempészik ki Szeged város disznait”. Magát az alkaptányt elsősorban kérdéseknek álcázott állításokkal, sejtetésekkel kívánta negatív színben feltüntetni a szociáldemokrata-, kommunistabarát újság: *„Igaz-e, hogy a háborúban a szegedi kerületi parancsnokságnak a kéme volt és milyen dolgokat csinált?! Igaz-e, hogy mint ilyen, az októberi forradalom kitörése előtti vasárnapon forradalomellenes működést fejtett ki a Klauzál-téren?!”.³⁰* A lap 1918. december 24-én megjelent számában azt állította, hogy *„Pottyondy rendőrbiztos a napokban azt a kijelentést terjesztette a városban, hogy a tanyaiak bejönnek és rendet csinálnak, ha Balogh tanácsnokot meg más hatósági embert kiteszik a hivatalából”.³¹* Később azzal vádolta az Igazság Pottyondyt, hogy társaival a nagygazdák érdekeinek képviseletében Földműves Tanácsot próbál létrehozni, ígéretesekkel bírják csatlakozásra a tanyasi lakosságot, miközben olyan „rémhíreket” terjesztenek, amely szerint *„elvesznek töletek mindent, még a csirkét is; az állam cselédjei lesztek; elveszik a földet; kommunizálnak; lerombolják a templomokat”. Ugyanitt írták róla azt is, hogy a „szocialisták gyűlésére [...] 14 rendőrével, revolverrel és bikacsekkel vonult fel”, s csak azért nem lépett fel ellenük, mert az *„általános hangulat a szocialisták(sic!) mellett volt”. Mindegyik cikk végén az MSZDP hatalmának kiterjesztését követelte a lap a tanyavilágra is, az utolsó írás végén pedig gyakorlatilag magát Pottyondy Miklóst fenyegették meg, mikor azt követelték, hogy az alkaptányt a Munkástanács rendelje be a városba, hogy „tanítsák”. *„Amikor a Munkástanács efelől határoz, ne felejtse el, hogy ez az a Pottyondy, aki annak idején mindig első volt azok között, akik rendőrkarddal és bikacsekkel verték szét a gyűlésezni és szervezkedni akaró szocialistákat.”³²***

Az óhajból a tanácsköztársaság létrejötte után valóság lett, ennek pontos részleteiről azonban az események után nem sokkal több változat is ismertté vált. Kelemen Béla szerint a direktórium szökése után olyan hírek terjedtek el, amelyek arról szóltak, hogy a kommunisták fosztogatásba kezdtek a tanyavilágban, ezért a helyismerettel rendelkező Pottyondy Miklóst küldte ki a polgármester egy őrssel a területre. Az alkaptányt azonban elfogták, és Sándorfalvára hurcolták. A kiszabadítására jelentkező Dreyer József rendőrkapitány átállt a tanács-

30 Igazság, 1919. január 31. 8. old.

31 Igazság, 1918. december 24. 6. old.

32 Igazság, 1919. február 14. 12–13. old.

köztársaság erőihez,³³ s a helyi Vörös Őrség parancsnoka lett.³⁴ Ennek ellentmond Pottyondy Miklós 1920-as vallomása, melyben úgy fogalmazott, hogy március 26-án, a szegedi direktórium menekülése előtt egy nappal letartóztatták felsőtanyai lakásán. Kisteleken a kommunista Andorka Sándor, a szegedi forradalmi törvényszék elnöke³⁵ – aki egyes források szerint az említett Igazság című lap egyik szerkesztője volt³⁶ – hallgatta ki, revolverrel fenyegette, majd egy istállóba záratta. Ezután négy napig egy vendéglőben tartották fogságban, majd Kiskunfélegyházára vitték, ahol „*a legszebben beszéltek velük és megkérdezték, van-e valami panaszuk*”. Április 3-án hallgatták ki, a vád szerint a beszolgáltatott fegyverek egy részét visszaadta a gazdag parasztnak. Ezt követően Dreyer tanácsára felajánlotta, hogy visszatér Szegedre és rendőrököt hoz ki onnan, s így sikerült megmenekülnie.³⁷ Csak kis mértékben mond ellent ennek az 1921-ben a Tabódy-perben tett tanúvallomása, amelyben azt állította, hogy március 27-én, a direktórium kivonulása után tartóztatták le, mint túszt.³⁸ Összefoglalva mindezeket azt gondoljuk, hogy a letartóztatás 27-én volt, de a legvalószínűbb, hogy az események az 1920-ban elmondottak szerint történhettek.

Károly szerepéről ebben az időszakban keveset tudunk: az bizonyos, hogy ő is azon tisztek közé tartozott, aki a direktórium kivonulása után arról beszélt társaival, hogy Tabódynak is távoznia kell beosztásából. Szombathelyi Béla alezredes és Shvoy Kálmán, rendfokozati jelzéseiket felvarrva, elmentek tárgyalni erről az ezredeshez. Tabódy szobájában tartózkodott az egyik kommunista vezető, Zarecsnik János, akit végül hiába rejtegetett a franciák elől a katonai parancsnok, mert a látogatóknak köszönhetően lebukott. Az erőviszonyokat azonban jól mutatta, hogy másnap Shvoynak kellett távoznia a laktanyából.³⁹

Béatrix francia városparancsnok a direktórium menekülését követően félreálította a kommunistákat és kinevezte a Károlyi-időszak alatti vezetőket. Ugyan

33 Kelemen Béla (1923): Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez. (1919.). Szerző kiadása, Szeged. 49. old.

34 Gaál Endre (1991): Az őszirózsás forradalom és a tanácsköztársaság időszaka. In: Gaál Endre szerk. (1991): Szeged története 3/2. Somogyi-könyvtár. Szeged. 900–906. old.

35 Sztáncsics András (1959): A Vajdaság forradalmi múltja. Magyar Szó, 1959. január 1. 7. old.

36 Ellenzék, 1930. október 11. 4. old.

37 Szeged és Vidéke, 1920. április 16. 1. old.

38 Szegedi Új Nemzedék, 1921. augusztus 27. 2. old.

39 Kelemen (1923) 55. old.; Shvoy (1983) 43. old.

névleg direktórium működött „elvtársakkal”, de tagjai Dettre János kormánybiztos, Somogyi Szilveszter polgármester és Tabódy Zsolt ezredes voltak. A tanácsválasztásokat még megtartották április 14-én, de a franciák másnap elkezdték hermetikusan elzárni a külvilágtól a várost: lezárták a határokat, a kommunikációs vonalakat, cenzúrát vezettek be, besúgóhálózatot építettek ki, amely megfigyelte a kommunista és az ellenforradalmi szervezkedéseket is.⁴⁰

Pottyondy Miklós április eleji visszatérése után újból a rendőrség kötelékébe került, ott ellenforradalmi tevékenységet fejtett ki, amire, a saját szavai mellett, mások tanúvallomásai, valamint közvetve a korabeli sajtó cikkei is utalnak. A Tabódy-per egyik rendőr tanúja beszámolt arról, hogy az április 7-én, a korábban említett Szirovicza főhadnagy által leleplezett, Nágel Manó szegedi ezredes vezette ellenforradalmi összeesküvés sikere esetén Pottyondynak szánták a rendőrkapitányi posztot.⁴¹ Ő maga ugyanezen perben azt vallotta, hogy Tabódy előtt tiltakozott, hogy a rendőrségnek a munkásság parancsoljon, aki erre válaszul „megjegyezte, hogy az a két közbeszóló ur még lakolni fog – rám és Papp Menyhértre mutatva”.⁴² A Délmagyarország 1919. április 27-i számából kiderül, hogy ők ketten voltak azok, akik a rendőrség régi rendfokozatai jelzéseinek visszaállítását kezdeményezték, amely a külső jegye volt a rendőrségnél beállott ellenforradalmi fordulatnak.⁴³

A Népszava 1919. május 25-i cikke szerint az idősebb Pottyondy-testvér jelentős szereppel bírt a szegedi kommunisták, baloldali személyek összegyűjtésében, s az „ő irányítása folytán csakhamar hetven elvtársunkat fogták össze”, beleértve a kommunista végrehajtó bizottság hat tagját is.⁴⁴ Nem tudni, hogy ezek a személyek azonosak-e a franciák által április 26-án letartóztatott 80 fővel, de a fogva tartás helye, az állami felsőbb leányiskola (ma Tömörkény István Gimnázium, Művészeti Szakgimnázium és Technikum), megegyezik,⁴⁵ valamint a lap azt írta, hogy Andorkát éppen Pottyondy Miklós tanúvallomása alapján ítélte el a francia hadbíróóság életfogytiglani börtönre.⁴⁶

40 Tóth Marcell (2019/a) 32. old.

41 Kelemen (1923) 54. old.; Szegedi Új Nemzedék, 1921. augusztus 10. 2. old.

42 Szegedi Új Nemzedék, 1921. augusztus 27. 2. old.

43 Délmagyarország, 1919. április 27. 3. old.

44 Népszava, 1919. május 25. 3. old.

45 Péter László (1968): Hofmann Ödön emlékezete. Magyar Hírlap, 1968. december 5. 4. old.; Nagy Miklós (2019): Francia megszállás Szegeden. Areión Könyvek, Szeged. 36–37. old.; Népszava, 1919. május 25. 3. old.

46 Népszava, 1919. május 25. 3. old. A cikk tévesen halálbüntetést állít. Lásd: Keleti Újság, 1919. május 31. 5. old.

Nágel Manó szervezkedése ugyan nem sikerült, de másoknak is voltak hasonló terveik. Éjjelente a Bokor Pál ügyvéd irodájában összegyűlő társaságból jött létre az Antibolsevista Comité (ABC), amely április 24-én a bécsi ABC-től a városba érkezett Gömbös Gyula vezérkari századosnak köszönhetően végül hivatalos formát öltött: megalakult a végrehajtó bizottsága, az elnöke Kelemen Béla volt főispán lett.⁴⁷ Az Antibolsevista Comiténak egyes visszaemlékezések szerint az idősebb fivér már a kezdetektől tagja volt, a vezetőségben azonban csak rendőrkollégája, Papp Menyhért vállalt szerepet.⁴⁸

A megmaradt magyar katonaság tisztikara szintén ellenforradalmi irányba mozdult el, így Béatrix május 3-án elfogadta, hogy Dettrét és Tabódyt „de facto” leváltja. 7-én a Mars téri laktanya elfoglalásával végleg ellenforradalmi kézbe került a magyar fegyveres erők irányítása, és ugyanezen a napon a vörös zászló helyett piros-fehér-zöld lobogott a városházán.⁴⁹ Mind Pottyondy Károly a katonaságnál, mind Miklós a rendőrségnél kulcsfigurái voltak azoknak a műveleteknek, amelyeknek eredményeképpen az ellenforradalom erői végleg átvették az irányítást a városban.

Tabódy utóda az ellenforradalmár Szombathelyi Béla alezredes lett, aki nemcsak a régi rendfokozati jelek visszaállításáról és a „bolsevista irányzat jeleinek” eltávolításáról intézkedett, hanem május 4-én Diendorfer Miksa alezredest nevezte ki a Mars téri laktanyában található csapatok parancsnokának, zászlóaljparancsnokának pedig Pottyondy Károlyt. Az új körletparancsnok szándéka az volt, hogy a kommunistákat eltávolítja a helyőrségből, és megbízható karhatalmat hoz létre. Erről a szándékáról Szombathelyi Béatrix-t is tájékoztatta, aki elmondta neki, hogy csak a saját erőire támaszkodhat a művelet során.⁵⁰ Ennek sikeres előkészítését, a szélsőbaloldali katonaagitátorok elfogását Diendorferre bízta, aki Pottyondynak adta át az erről szóló parancsot. Az őrnagy ennek végrehajtását Kovács Béla főhadnaggyra bízta, s átnyújtotta a letartóztatandó személyek névsorát. Május 5-én Kováccsal és Hrabák István csendőrfőhadnaggyal együtt 10–12 fő csendőr behatolt a Mars téri laktanyába az altiszti kar gyűlésére, s letartóztattak nyolc agitátort. Nem sokkal később két, Tabódy intézkedéseivel szimpatizáló tisztet is elfogtak társaik.

47 Tóth Marcell (2019/a) 33. old.

48 Bokor Pál (2005): Szegedországtól Magyarorszáig. Belvedere Meridionale. Szeged. 32–42. old.

49 Tóth Marcell (2019/a) 33. old.

50 Jankovich Arisztid (2020): A Nemzeti Hadsereg (1919). Trianon Múzeum – Szülőföld Kiadó. Kiadási hely nélkül. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a kísérintanulmányt írta: György Sándor. 38–40. old.

A második lépés, az összes magyar fegyveres erő feletti irányítás átvétele, a franciák kérésére május 6-ról 7-re lett áthelyezve, de aznap megindították az akciót. A legfontosabb feladat a Mars téri laktanya megszerzése, az itteni katonák lefegyverzése volt. Ennek végrehajtásáért szintén Pottyondy Károly felelt, ő is tájékoztatta a „haditervről” tisztársait 5-én. 7-én reggel 8 órakor Heim Géza százados vezetésével a tartalékos tisztek a Margit utcai leányiskolában gyülekeztek. Ezzel egyidőben Pottyondy őrnagy tisztjei felsorakoztatták a legénységet a laktanya udvarán. A tartalékos tisztek megszerezték az őrségtől a fegyvereiket, megszállták az őrposztokat, az épületeket, a vörös zászló helyett a nemzeti színű trikolor lobogott a laktanya felett. A legénységi állományt csendőrök kerítették be, és a kommunistaszimpatizánsnak vélt katonákat a Csillag börtönbe zárták, de a többség csatlakozott az ellenforradalmárokhoz. Ennek köszönhetően létrejöhetett a Magyar Nemzeti Gárda, amelynek része lett egy-egy tényleges tisztekből és egy tartalékos tisztekből álló század, valamint a megmaradt legénységből alakított két század. Ez utóbbi (fél) zászlóaljnak a parancsnoka Pottyondy Károly lett. Megjegyeznénk, hogy a források ellentmondásosak a tekintetben, hogy kik tartoztak Pottyondy alá – Kelemen Béla kötetében máshol már, Diendorfer alapján, azt írta, hogy az egész helyőrség az őrnagy alá tartozott: három század egy géppuskás századdal, azaz háromszáz fő és hat gépfegyver. A Mars téri eseményekkel párhuzamosan a többi laktanyában is az ellenforradalmárok kezébe került az irányítás.⁵¹

Egy 1939-es visszaemlékezés szerint Pottyondy Miklós kapcsolatban állt Diendorferékkal az előbb említett műveletek előkészítése idején,⁵² habár ő sokkal fontosabb szerepet játszott a rendőrség „átállításában”, amely az előbbinél könnyebb feladatnak bizonyult. Az ABC javaslatára május 6-án kinevezte Somogyi polgármester Tirts csendőrőrnagyot a városi karhatalom, azaz a csendőrség és a rendőrség élére, s még aznap letette az új esküt előtte a rendőrtiszt kar és a legénység, amelyben vállalták a katonai fegyelmet. Tirts segédtisztjévé Pottyondy Miklóst nevezték ki, akivel már aznap megkezdték a közbiztonsági szolgálat megszervezését,⁵³ majd végigjárták a szegedi hivatalokat, és megszüntették a bizalmiférfi-rendszert.⁵⁴ Ők ketten jegyezték azt a május 9-én kiadott napiparancsot, amely megtiltotta a „piros jelvények”

51 Kelemen (1923) 103–124. old.

52 Tóth Imre dr. a május 7-iki eseményekről. Hogy történt húsz év előtt ezen a napon a Mars-téri laktanya elfoglalása? Szegedi Uj Nemzedék, 1939. május 7. 9. old.

53 Kelemen (1923) 110. old.

54 Ujlaki Antal (1921): Szeged a forradalomban és a nemzeti föltámadásban. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó R.-t. Szeged. 35. old.

viselését, valamint elrendelte a „nyilvános sétaterek és utcák ellenőrzését”, amely lépés elsősorban szintén a proletárok ellen irányult.⁵⁵

A hónap utolsó napján alakult meg az első szegedi nemzeti kormány, Károlyi Gyula vezetésével. Hadügyi államtitkárnak Gömbös Gyulát nevezték ki, a hadügyminiszter június 6-tól Horthy Miklós, a monarchia flottájának utolsó parancsnoka lett. Három nappal később megalakult a Nemzeti Hadsereg, s az első tiszti század megalakítása után megkezdődött a toborzás. Július 5-én lemondott Károlyi, 12-én Pattantyús-Ábrahám Dezső alakított kormányt. Horthy már nem vett részt a munkájában: július 17-től kezdve hivatalosan ő lett a Nemzeti Hadsereg fővezére.⁵⁶ Az új kormány díszőrségét – már a kezdetektől fogva – Pottyondy zászlóaljának első százada adta Hammerl Géza százados parancsnoksága alatt.⁵⁷ Kádár Gyula későbbi vezérkari ezredes, aki ekkor hadnagyként Pottyondy egyik századában szolgált, ugyan egyszer sem említette meg visszaemlékezésében az őrnagy nevét, mégis képet kaphatunk írásából a következő hetek legfontosabb eredményéről, a katonai fegyelem helyreállításáról. „Igen érdekes az, hogy legénységünk, amely zömében azonos volt a szocialista ezred, majd a Mars téri népőrség legénységével, és amelyik a már ismertetett fegyelmetlenségekhez annyira hozzászokott, most – szinte máról holnapra – engedelmes, parancsokat szó nélkül teljesítő, fegyelmi szabályokat betartó katonává vált. Őszintén mondom: nem volt szükség semmiféle erőlyesebb rendszabályra.”⁵⁸

Az 1920-as évek közepén egy magánjellegű, de komoly köz- és sajtóérdeklődést kiváltó perben Pottyondy Miklós – a tudósítások szerint saját védelmében – beszélt az 1919 nyarán elkövetett „magyar királyi rablásáról”, amelyet az említett, Károlyi Gyula-féle kormány érdekében hajtott végre. A levéltár ugyan csak a felmentő ítéletet őrizte meg az ügyben,⁵⁹ de több médium hasonló módon

55 Kelemen (1923) 133. old.

56 Horthy Miklós (1990): Emlékirataim. Európa Könyvkiadó, Budapest. 125. old.; Tóth Marcell (2019/b): 1919 Szegedje és a nemzeti kormányok. Szeged, 2019/6. szám. 25–31. old.

57 Kelemen (1923) 115–117. old.

58 Kádár Gyula (1978): A Ludovikától Sopronkőhidáig. Magvető Kiadó. Budapest. 111. old.

59 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára Szegedi Levéltár VII. 1. fond: B1390/15. 1925.

írta le a tanúvallomását.⁶⁰ A téma a parlamentben is szóba került: Peidl Gyula szociáldemokrata országgyűlési képviselő Rákosi Mátyás 1925-ös elfogása után példaként említette a volt szegedi rendőrt – beszéde szerint az igazságszolgáltatás nem azonosan ítélte el a jobb- és baloldali (politikai) bűncselekmények elkövetőit. A baloldali honatya felolvasta Pottyondy védekezését is, amely a jegyzőkönyv szerint a következőképpen hangzott el:

„Tekintetes kir. Törvényszék! Amikor a szegedi ellenforradalmi kormánynak nem volt pénze, én szereztem. Rendőreimmel és csendőreimmel végig razzizáltam a kávéházakat és vendéglőket és sarokba szorítottam az embereket. A siberek pénzét ezután csak megsarcolva adtam vissza. Így szereztem pénzt a szegedi kormánynak. Tekintetes kir. Törvényszék! Ez rablás volt, magyar királyi rablás, még sem indított ellenem senkisémet eljárást, mert nem volt panaszos!”

Peidl emlékeztetett rá, hogy ez a cselekmény még nem évült el 1925-ben, mégsem vonták felelősségre ezért Pottyondy Miklóst.⁶¹ Az esetről további források nem állnak rendelkezésre, viszont a Világ cikke szerint megemlítette, hogy a fenti mellett a „paprikalázadás” rendőri erővel történő felszámolásáról beszélt még védekezésében a volt rendőr,⁶² amely viszont a korabeli tudósítások alapján is személyéhez köthető.⁶³ A Világ tudósítása szerint a Kúria végül az 1919-es cselekménye miatt vizsgálatot indított,⁶⁴ de bírósági tárgyalásról nem maradt adat, így az ügy valószínűleg elhalt.

Tanulmányunkban azonban e kitérő után visszatérnénk a franciák megszállta Szegeden zajló eseményekre. Pottyondy Miklós és társai számára szintén fontos feladatokat okozott a Károlyi-kormány ellen, június 5-én kirobbant sztrájk. 8-án éjjel olyan hírek terjedtek el, hogy a munkásság a víztornyot akarja megrongálni. A megerősített őrséget Pottyondy vezette fel, de támadásra nem került sor.⁶⁵ Június 15-én szintén a segédtiszt tudta meg, hogy a vízmű dolgo-

60 Lásd például: Népszava, 1925. április 18. 8. old.; Uj Előre, 1925. május 3. 2. old.; Világ, 1925. április 17. 7. old.; Pottyondy Miklós általánosságban megfogalmazott válasza az őt támadó személyeknek: Szegedi Új Nemzedék, 1925. május 5. 5. old.

61 Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés nyomtatványai. Napló, 1922. XXXVIII. kötet. 1925. december 12. – 1926. január 22. 161. old.

62 Világ, 1925. április 18. 7. old. Azzal a pontosítással, hogy a cikk szerint „három esztendővel ezelőtt, a röszkei paprikalázadás idején, a nép közé lövetett”, de valószínűleg az eset 1919 novemberében történt.

63 Szeged, 1924. március 13. 3. old.; Szegedi Friss Újság, 1919. november 30. 1–2. old.

64 Világ, 1925. október 16. 3. old.

65 Kelemen (1923) 254. old.

zói is sztrájkba kezdenek, így sikerült időben megoldani, hogy pótolják a munkát fel nem vevő munkásokat.⁶⁶ Ekkorra már elfogyott a francia katonai vezetés türelme: Béatrix-t helyét de Gondrecourt, az első Károlyi Gyula-kormány létrehozását aradi városparancsokként segítő tábornok vette át Szegeden.⁶⁷ A magyar ellenforradalmárokkal szimpatizáló és a határozottabb cselekvést támogató katonatiszt megjelenése azonnali változást hozott.⁶⁸ Gertoux főhadnagy, a francia katonai rendőrség parancsnoka utasítására Tirts összeállította a letartóztatandó munkásvezetők, propagandisták névsorát – a listából a megszállók végül húsz nevet fogadtak el. 16-án éjjeli egy órakor a Szentháromság utca elején, a francia rendőrség irodájában gyűltek össze a rendőrtisztek, köztük Pottyondy Miklós is. Minden magyar rendőr mellé egy francia detektívet és tíz színes bőrű katonát osztottak be, s gépkocsiba ülve gyűjtötték össze lakásaikból a letartóztatandó személyeket. A húsz embert ezt követően már a franciák őrizték, Tabódy és volt segédtisztje, Dettre Béla kivételével az elfogottakat a Csillag börtönbe zárták. Hajnalban Tirts és Gertoux vezetésével a szegedi rendőrök a francia katonákkal közös razzia során lefoglalták a munkásotthon padlásán elrejtett fegyvereket és lőszereket, majd a szpáhik megszállták az épületet.⁶⁹

Másnap zajlott le az utolsó nagy erőpróba a marxista munkásság és az ellenforradalmi erők között. Június 17-én több ezren, köztük sokan vörös kokárdával tüntettek jelenlétükkel a Károlyi-kormány ellen. Egy tiszti járőrt előbb gúnyoltak, majd tetteleg inzultáltak, amelyre válaszul azok a levegőbe lőttek. A Széchenyi térről Tirts, a Stefániáról Pottyondy Miklós és Verbó János csendőr százados parancsnokságával űzték el a tüntetőket mintegy 10 perc alatt, letépve róluk sok esetben a vörös jelvényeket. Az eset vitát okozott a franciákkal: Gertoux szerint az akció előtt az ő katonai rendőrségüket kellett volna értesíteni. Válaszul Tirts beadta a lemondását, de végül a francia főhadnagyot helyezték át.⁷⁰

Több forrás utal arra, hogy 1919 első felében a kommunisták egyik legfőbb ellenfelüknek tartották Pottyondy Miklóst. Tabódy a perében azt állította, hogy a direktórium kivonulása után negyven terrorista érkezett, akiknek a feladata Béatrix, Dettre János és az ő megölése mellett az alkaptány meggyilkolása

66 Kelemen (1923) 320. old.

67 Az aradi eseményekről lásd: Miklós Péter (2020): Az aradi ellenforradalmi kormány történetéhez. Közép-európai Közlemények, 2020/1–2. szám. 225–232. old.

68 Tóth (2019/b) 29–30. old.

69 Kelemen (1923) 274–275. old.

70 Jankovich (2019) 58–59. old.; Kelemen (1923) 281–282. old.

volt.⁷¹ Egy másik ellenforradalmár szerint az illegálisan működő városi kommunista vezetés a májusban létrejövő új ellenforradalmi karhatalom három vezetőjét – az alkapitányon kívül Tirts csendőr őrnagyot és Papp Menyhért rendőrkapitányt is halálra ítélte, s ennek veszélye csak azután háruult el, hogy a munkásotthont megszállták a franciák a fentebb említett sztrájk idején.⁷²

Mindezek a veszélyek azonban elhárultak, miután a román offenzíva hatására augusztus 1-jén a Forradalmi Kormányzótanács lemondott, az elmenekült Kun Béláék helyébe pedig Peidl Gyula vezetésével alakult szociáldemokrata kormány, amelyről Szegeden már másnap több forrásból is értesültek.⁷³ Horthy a 2-án összehívott minisztertanácson ezért sürgette, hogy a Nemzeti Hadsereg csapatai vonuljanak a még románok által meg nem szállt Duna-Tisza és a Dunántúl felé,⁷⁴ de végül az utóbbi egy része maradt csak szabadon a román előrenyomulás miatt. Július végére a Nemzeti Hadsereg 6568 főből állt. Rendelkezett többek között szerény mértékű repülő-, tüzér-, lovas-, műszaki csapatokkal, a fővezérség alá közvetlen alakulatként több tiszti század tartozott. Július végén a harcászati csoport Diendorfer Miksa parancsnoksága alatt működött, a „Csongrád-Csanád-i 46. gyalogezred” négy gyalogzászlóaljából a III. és a IV. csak tiszti kerettel rendelkezett. Az I. zászlóalj parancsnoka Potytyondy Károly maradt: két gyalogszázadában és egy géppuskás századában 23 tiszt és 265 fő legénységi állományú szolgált.⁷⁵

A fővezérség, a franciák engedélyével, augusztus 5-én elindította az első csapatokat a Dunántúl felé: Prónay tiszti százada mellett további két századot. Három nappal később, ha hiányosan is, de visszakapta a Nemzeti Hadsereg a franciáktól a március végén és más időpontokban lefoglalt hadianyagot, így előkészülhettek a Dunántúlra való elinduláshoz. *„A laktanya belső nagy udvarában tömegben áll fel az I. és II. zászlóalj, valamint a tiszti keretek. Elhalikul a zaj, szoborrá merevedik a csapat, [...] megjelenik szüzi fehérén a nemzeti hadsereg első felszentelt zászlója a laktanya boltíves kapuja előtt. A zászló átvétele*

71 Pesti Napló, 1921. július 22. 5. old.

72 Ujlaki (1921) 33–35. old.

73 Miklós Péter (2010): A forradalmak korának állama: 1918–1919. In: Szabó Pál Csaba szerk. (2010): A magyar állam története. 1711–2006. JATEPress Kiadó. Szeged. 159–162. old.

74 Kelemen (1923) 424–428. old.; Paál Jób (1919): A száz napos szegedi kormány. K. n., Budapest. 57. old.

75 Kelemen (1923) 488–489., 523. old.; Suhay Imre (1939): A fővezér. In: Bálint István János szerk. (2001): Horthy Miklós. Vitézi Szék, Budapest. [újraserkesztett reprint] 172–173. old.

után Diendorfer alezredes lelkesítő hazafias beszédet intéz a kis csapathoz, amely a szavai szerint a második honfoglalásra indul” – írta az indulás előtti pillanatokról az ezrednapló. Ezt követően megindultak a csapatok Bernátsky Kornél tábornok, az „első számú hadműveleti csoport” parancsnokának vezetésével. A Bernátsky-oszlop összesen 860 fő legénységből, 13 csendőrtisztből és 202 tisztből állt – az utóbbiak között volt Pottyondy Károly, aki ekkor elhagyta az ellenforradalmi várost.⁷⁶

A Magyarországi Tanácsköztársaság bukása után Szeged korábban bolsevik uralom alatt álló területeire csak napokkal később engedték, hogy a város újra kiterjessze hatalmát. Habár már de Rondenay ezredestől, az akkori francia városparancsnoktól augusztus 6. előtt kérvényezte Somogyi Szilveszter polgármester, hogy Pottyondy Miklós száz csendőr kíséretében megjelenhessen Felsőtanyán,⁷⁷ végül csak 8-án engedték át a demarkációs vonalon a városvezetőt és a rendőrkapitányt, s ekkor tudott csak beszámolni a tanyasi lakosság a direktóriumi időszak rekvirálásairól.⁷⁸ Tirts 1919 szeptemberével „*Pottyondy rendőrkapitányt a rendőrség fölötti parancsnoksággal és a városi közbiztonság ellenőrzésével*”, valamint a rendőrlegénység kiképzésével bízta meg.⁷⁹ E minőségében 1919 őszén részt vett több, helyi kommunisták ügyében végzett nyomozásban.⁸⁰ Az 1919-es év számára kellemetlenül zárult: de Tournadre városkormányzó felfüggesztette állásából, mert a franciák által december 17-én megjelentetett közlemény szerint „*Pottyondy Miklós rendőrkapitány [...] inkorrekt kifejezéseket használt a francia kormány egy kiküldöttjével szemben*”.⁸¹ Karrierjében azonban ez nem okozott megtorpanást, hivatalát, a felsőtanyai kapitányság irányítását szinte azonnal visszakapta,⁸² miután de Tournadre tábornok 1920. március 1-jével átadta a hatalmat, s egyben bejelentette a megszállás végét.⁸³

76 Jankovich (2019) 84–88. old.; Kelemen (1923) 524. old.; Nagy (2019) 61. old.; Suhay (1939) 174–176. old.

77 Délmagyarország, 1919. augusztus 6. 4. old.

78 Délmagyarország, 1919. augusztus 10. 6. old.

79 Szegedi Friss Ujság, 1919. szeptember 2. 2. old.

80 Délmagyarország, 1919. október 22. 5. old.; Szegedi Friss Ujság, 1919. október 18. 1. old.

81 Délmagyarország, 1919. december 17. 1. old.

82 Délmagyarország, 1920. március 3. 4. old.

83 Nagy (2019) 79. old.

4. Összegzés és kitekintés

Tanulmányunk összefoglalásaként kijelenthetjük, hogy a Pottyondy-fivérek jelentős szerepet játszottak a szegedi ellenforradalomban, habár mindketten látszólag árnyékban voltak: a helyi katonai erő átállításában az irányítás Diendorfer kezében volt, Pottyondy Károly a végrehajtás élén állt, míg a karhatalmi erők vezetője a csendőr Tirts lett, s csak a segédtsíztje a rendőr Pottyondy Miklós, aki csupán szeptembertől vehette át valóban a rendőrség vezetését.

A két testvér közül 1919-ben egyértelműen az idősebbik számított ismeretebbnek mint a város rendőrségének egyik vezetője, aki a helyi közéletben városatyaként is részt vett. Ennek ellenére érdekes, hogy a két világháború között egyértelműen Károly vált azzá a személlyé, aki helyben képviselte az 1919-es ellenforradalmi eszmét, a szegedi gondolatot. Ez összefüggésben állhatott azzal, hogy a Mars téri laktanyában május 7-én lezajlott események teremtették meg a későbbi Nemzeti Hadsereg létrejöttének feltételeit, amelynek élén Horthy Miklós végül a kormányzói posztig jutott.

1936 májusában a szegedi törvényhatósági bizottság Pálffy József polgármester javaslatára megszavazta, hogy márványtáblába vésve örökítsék meg a Mars téri vörös csapatok lefegyverzését. A név szerint felsoroltak között a második helyen, Diendorfer és Heim között Pottyondy Károly neve szerepelt.⁸⁴ Két évvel később is ő mondott beszédet a szegedi ellenforradalmi emlékmű leleplezésekor, amikor „*a fegyvertény tényleges tisztí résztvevői nevében*” tartott szónoklatot.⁸⁵

1939 tavaszán előbb egykori ellenforradalmár társaival együtt ő javasolta, hogy válasszák díszpolgárrá Teleki Pált, Károlyi Gyulát és Zadravecz pátert,⁸⁶ majd augusztusban kivont karddal vezethette az ellenforradalmárok díszmenetét a kormányzó előtt, mögötte, az első sorban vonult, többek között, Patantyús-Ábrahám Dezső, gróf Teleki Pál 1919-es külügyminiszter, 1939-ben miniszterelnök és gróf Csáky István külügyminiszter.⁸⁷ Azonban kitüntetés tekintetében ugyanúgy értékelték 1919-es cselekedeteiket: az 1940 decemberében alapított Nemzetvédelmi Keresztet Pottyondy Miklós 1942. május 8-án,⁸⁸

84 Budapesti Hírlap, 1936. május 6. 8. old.

85 Esti Ujság, 1938. május 7. 3. old.

86 Esti Ujság, 1939. április 28. 2. old.

87 Hétfő, 1939. augusztus 7. 3. old.; Tolnai Világlapja, 1939. augusztus 16. 7. old.

88 Budapesti Közlöny, 1942. május 27. 1–7. old.

Károly 26-án⁸⁹ nyerte el a kormányzótól, az elismerést többek között azoknak adományozták, „*akik [...] a magyarországi kommunizmus súlyos megpróbáltatásainak idejében [...] törhetetlen magyar hittel küzdöttek a hazánkat megcsonkító és a magyar nemzet gyengítésére törekvő erőkkel szemben s a magyarság és Magyarország fennmaradása érdekében életük kockáztatásával önfeláldozó magatartást tanúsítottak*”.⁹⁰ A fiatalabb fivér a szegedi igénylések összegyűjtésében is részt vállalt: három egykori ellenforradalmár társa mellett nála lehetett leadni a kérvényeket. 1941. április 8-ig 1100 fő nevét terjesztették fel az Országos Nemzetvédelmi Bizottsághoz.⁹¹

Mindketten megélték az ellenforradalmi rendszer bukását. Miklós 1946-ban, Károly 1962-ben hunyt el – abban a városban, amelyhez a legerősebben kötődtek: Szegeden.

89 Honvédségi Közlöny, 1942. június 9. 593. old.

90 Budapesti Közlöny, 1940. december 15. 1. old.

91 Délmagyarország, 1941. április 8. 7. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára Szegedi Levéltár VII. 1.
fond: B1390/15. 1925.

NYOMTATOTT FORRÁSOK

Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés nyomtatványai. Napló,
1922. XXXVIII. kötet. 1925. december 12. – 1926. január 22.

KORABELI SAJTÓ, ÉVKÖNYVEK

Budapesti Hírlap, 1900–1936. évfolyamok

Budapesti Közlöny, 1940–1942. évfolyamok

Délmagyarország, 1911–1941. évfolyamok

Esti Újság, 1938, 1939. évfolyamok

Hétfő, 1939. évfolyam

Igazság, 1918–1919. évfolyamok

Keleti Újság, 1919. évfolyam

Népszava, 1919–1925. évfolyamok

Pesti Napló, 1915–1921. évfolyamok

Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség Számára, 1915–1917. évfolyamok

Szeged, 1924. évfolyamok

Szeged és Vidéke, 1903–1917. évfolyamok

Szegedi Friss Újság, 1919. évfolyam

Szegedi Napló, 1896–1911. évfolyamok

Szegedi Új Nemzedék, 1921. évfolyam

Magyarország tiszti cím- és névtára. 1906–1909. évfolyamok.

Tolnai Világlapja, 1939. évfolyam

Uj Előre, 1925. évfolyam

Világ, 1925. évfolyam

FELDOLGOZÁSOK

Gaál Endre (1991): Az őszirózsás forradalom és a tanácsköztársaság időszaka. In: Gaál Endre szerk. (1991): Szeged története 3/2. Somogyi-könyvtár. Szeged. 867–918. old.

- Miklós Péter (2010):** A forradalmak korának állama: 1918–1919. In: Szabó Pál Csaba szerk. (2010): A magyar állam története. 1711–2006. JATEPress Kiadó. Szeged. 153–162. old.
- Miklós Péter (2020):** Az aradi ellenforradalmi kormány történetéhez. Közép-európai Közlemények, 2020/1–2. szám. 225–232. old.
- Nagy Miklós (2019):** Francia megszállás Szegeden. Areión Könyvek. Szeged.
- Paál Jób (1919):** A száz napos szegedi kormány. K. n. Budapest.
- Péter László (1968):** Hofmann Ödön emlékezete. Magyar Hírlap, 1968. december 5. 4. old.
- Suhay Imre (1939):** A fővezér. In: Bálint István János szerk. (2001): Horthy Miklós. Vitézi Szék. Budapest. [újraserkesztett reprint]
- Tóth Marcell (2019/a):** A forradalom és az ellenforradalom városa. Szeged, 2019/5. szám. 30–38. old.
- Tóth Marcell (2019/b):** 1919 Szegedje és a nemzeti kormányok. Szeged, 2019/6. szám. 25–34. old.
- Tóth Marcell (2020/a):** A katonatiszt és a rendőrkapitány – Két testvér az ellenforradalmi Szegeden. Köztes-Európa 2020/1. szám. 91–108. old.
- Tóth Marcell (2020/b):** Aki „183 ütközetben, vállalkozásban s rohamban vett részt, mindenkor a legelső vonalban”. Bonus Nuntium, 2019/4. szám. 1–21. old. <https://bonusnuntium.hu/wp-content/uploads/2020/02/TM.pdf>. Letöltve: 2020. április 2.
- Sztáncsics András (1959):** A Vajdaság forradalmi múltja. Magyar Szó, 1959. január 1. 7. old.

NAPLÓK, EMLÉKIRATOK

- Bokor Pál (2005):** Szegedországtól Magyarorszáig. Belvedere Meridionale. Szeged.
- Horthy Miklós (1990):** Emlékirataim. Európa Könyvkiadó. Budapest.
- Jankovich Arisztid (2020):** A Nemzeti Hadsereg (1919). Trianon Múzeum – Szülőföld Kiadó. Kiadási hely nélkül. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a kísérőtanulmányt írta: György Sándor.
- Kádár Gyula (1978):** A Ludovikától Sopronkőhidáig. Magvető Kiadó. Budapest.
- Kelemen Béla (1923):** Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez. (1919.). Szerző kiadása, Szeged.
- Kozma Miklós (2019):** Az összeomlás 1918–1919-ben. Kárpátia Stúdió Kft. Körös-tárkány–Kápolnásnyék.
- Nagy Dezső (1968):** Régi május elsejék Csongrád megyében. In: Bálint Alajos szerk. (1968): A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1968. Móra Ferenc Múzeum, Szeged. 147–163. old.

Shvoy Kálmán (1983): Shvoy Kálmán naplója és emlékirata 1918–1945. Sajtó alá rendezte, a bevezető szöveget írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Perneki Mihály. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.

Tóth Imre dr. a május 7-iki eseményekről. Hogy történt húsz év előtt ezen a napon a Mars-téri laktanya elfoglalása? Szegedi Uj Nemzedék, 1939. május 7. 9. old.

Ujlaki Antal (1921): Szeged a forradalomban és a nemzeti föltámadásban. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó R.-t. Szeged.

Varga János (1960): 1914. május 1-e Szegeden. Pajtás, 1960. április 27. 6. old.

MIKLÓS PÉTER

SZEGED GAZDASÁGI LEHETŐSÉGEI A NAGY HÁBORÚ UTÁN, DOMOKOS LÁSZLÓ GONDOLATAI A SZEGEDI FÖLDBIRTOK-POLITIKÁRÓL (1917–1919)

1. Bevezetés

Domokos László – aki 1914-től az Országos Polgári Radikális Párt tagja – a polgári demokratikus forradalom idején a Jászi Oszkár vezette nemzetiségi ügyek minisztériumának munkatársa volt, a ruszin ügyek tárcájának, valamint a Kárpátalja (Ruszka-Krajna) autonómiájának megszervezője. Az íróként és újságíróként is publikáló jogász Szeged a háború után című munkájának nagy részét 1917 végén írta. A könyv – 1918-as évjelzettel – 1919 áprilisában vagy májusában jelent meg Szegeden. A kötetben Szeged gazdasági, politikai és társadalmi modernizációjának programja olvasható, amelynek centrumában a város óriási méretű földbirtok-vagyonának hasznosítása (a földnélküliek közötti felparcellázása) áll, de a helyi közlekedés és ipar fejlesztésének koncepciója, valamint a szegedi egyetem megteremtésének szükségessége is részletes megalapozást nyer hasábjain.

Jelen tanulmány első részében bemutatjuk Domokos László életútját, míg a tanulmány második részében a „*Szeged a háború után*” könyvének gondolatmenetét ismertetjük.

2. Domokos László életútja

Domokos László Szegeden, 1882. február 6-án székely nemesi család sarjaként született. Édesapja Domokos Elek (1849–1925) – verseket és tárcanovellákat is alkotó – távíró postatiszt, édesanyja Molnár Mária (1863–1936) volt. Apai ágának férfi felmenői református lelkészek voltak, s régi erdélyi családjuk történetének egy szakaszát Jókai Mór örököltte meg *A Domokosok* (1883) című regényében. Anyai nagyapja Molnár Márton (1818–1892) szegedi tisztifőügyész volt, aki 1849-ben Földváry Sándor (1809–1868) csapataival vett részt a délvidéki harcokban, s kitüntette magát a szenttamási ütközetben.

Domokos László a szegedi piarista gimnázium után a budapesti műegyetemen mérnöknek tanult és egy ideig a vasútnál dolgozott. 1902-ben újságírói pályára lépett (először a Szegedi Napló munkatársa volt), s két éven belül három könyve – két verses- és egy elbeszéléskötete – jelent meg.¹ Később elvégezte a kolozsvári egyetem jogtudományi karát. Szegeden a pénzügyigazgatóság, majd a fővárosban a Közigazgatási Bíróság munkatársa lett. 1914-ben lépett be a Jászi Oszkár (1875–1957) vezette Országos Polgári Radikális Pártba és a szabadkőműves mozgalomba. Az őszirózsás forradalom győzelme után a Jászi vezette nemzetiségi tárcánál kapott kormány megbízást: 1918–1919 fordulóján a Kárpátalja (Ruszka-Krajna) és a ruszin nép autonómiáját, valamint az azt képviselő minisztériumot kellett megszerveznie.

Az 1930-as évekre lassan eltávolodott a polgári radikalizmustól, hívő református lett, s a Baross Szövetség főtitkáráként dolgozott, valamint szerkesztette a szervezet lapját. Emiatt 1945 után megvonták tőle a nyugdíjat (amit csak 1957-től folyósítottak ismét), fizikai munkásként dolgozott. Első felesége Löllbach Emma (1885–1966), a kiváló reformpedagógus volt, második felesége Székely Aranka. (Utóbbi házasságából született egyetlen fia, Domokos Gábor professzor, világhírű atomfizikus.) 1973. június 10-én hunyt el Budapesten.²

3. A kötet gondolatmenete

Domokos László *Szeged a háború után* című kötetéhez Hollós József (1876–1947) írt előszót. Hollós akkoriban a Jászi-féle radikális párt szegedi elnöke, a várost az októberi forradalom idején irányító testület – a Szegedi Nemzeti Tanács – egyik tagja volt. A kiváló orvos később elfordult a radikalizmustól, s előbb a szociáldemokrata, később a kommunista párt tagja lett. Az alkoholizmus és a tüdővész ellen küzdő Hollós József forrásértékű emlékiratait 1944-ben tette közzé New Yorkban *Egy orvos élete* címmel.³

Hollós 1919 áprilisában kelt előszava szerint a könyv anyaga – az utolsó, *Szeged elhelyezkedése az új politikai alakulásban* című fejezet kivételével – a háború

1 Gulyás Pál (1881–1963) írólexikonja számára a szegedi Szalay József (1870–1937) foglalta össze életrajzi adatait 1916-ban: Szalay József: Domokos László pénzügyigazgatósági fogalmazó életrajza. [Cédula.] Országos Széchényi Könyvtár Kézirat-tára. Fond 36/1878.

2 Lásd bővebben: Péter László (1986): Domokos László. In: *Uő: A szerette város. Írások Szegedről.* Szépirodalmi. Budapest. 390–418. old.

3 Hollós Józsefről bővebben: Péter László (1983): Hollós József. In: *Uő: Szegedi örökség.* Szépirodalmi. Budapest. 259–306. old.

éveiben íródott (pontosabban, mint a bevezetésből kiderül, 1917 végén). Az előszóban Hollós József Szegednek a háború következtében megváltozott, formálódó és kialakulóban lévő új gazdasági és szellemi funkcióját ismerteti, majd megállapítja a következőket. „Domokos László könyve kitűnő útmutatás arra, melyek a legközelebbi feladataink. S bár a szocializmus megvalósulása a könyv egyik-másik részét, pl. a földreformról szólót, már túlhaladottá teszi s újabb és közvetlenebb feladatok elé is állít bennünket, melyekről e könyv írójának akkor még sejtelve sem lehetett...”⁴

Domokos László könyvének bevezetésében kifejti: a kötet nem tudományos értekezés, hanem egy újságíró munkája, amelyben azonban „feltűnésre nem vágyó, költői szárnyalás szépségétől mentes” gondolatok olvashatóak.⁵ A munka kiindulópontja, hogy a háború alatti birtokpolitika alapvető szempontja a nagybirtokrendszer védelme, illetve az annak „eldarabolása” elleni fellépés volt. „De jött az október végi forradalmi fergeteg – írja Domokos – és nemcsak az egész kormányzati rendszert, hanem a régi Magyarországot is elseperte a föld színéről. A forradalom legelső napjaiban elhatározott dolog volt, hogy a köztársasági hajlandóságát elárult népkormánynak legelső teendője egy országos, nagy birtokreform megalkotása lesz. Az erről szóló néptörvény elkészült, s ma már egészen kétségtelen, hogy az új idők szocializáló szelleme gyökeres változást fog előidézni az agrikultúr magyar társadalomban.”⁶

Domokos úgy véli, Szegeden a világháború következtében létrejött gazdasági változások eredményeként a birtokpolitika új stádiuma érkezett el. Ennek szellemében a sok évtizede közönyös és konzervatív elit helyét egy öntudatos és munkára kész (kisbirtokos) rétegnek kell átvennie. Ez a feltétele, hogy megvalósuljon „Szeged gazdasági reneszánsza”. A háború alatt ugyanis megszűnt a hagyományos polgári élet rendje, ami miatt – érvel Domokos – „Szeged nem haladhat többé a kitaposott régi nyomokon”. A városnak feladata lett, hogy gondoskodjon százhuszezer polgáráról. Egyrészt garantálja anyagi és szellemi jólétüket (az élelmiszerellátás megszervezésével, a betegek és nincstelenek támogatásával, a szegénység és a járványok elleni fellépéssel), másrészt ne engedje a lakóinak tömegeit „ötletes kereskedők és vállalkozók szeszélyeinek kiszolgáltatni”.⁷

A könyv szerzője szerint Szegeden a dualizmus időszakában a várospolitikai motiváló ereje nem a közösség érdeke, hanem presztízscélok (fogadalmi temp-

4 Domokos László (1918): Szeged a háború után. Közüzem Könyvnyomda és Könyvkötészeti Vállalat. Szeged. 1. old.

5 Domokos (1918) 3. old.

6 Domokos (1918) 5. old.

7 Domokos (1918) 7. old.

lom építése, egyetem szorgalmazása stb.) szolgálata volt. Ez utóbbiak azonban részben a többi vidéki várossal való konkurálás jegyében, részben a városi tisztviselők és hivatalnokok egyéni ambícióinak jegyében fogalmazódtak meg, s nem vették figyelembe a városlakók igényeit és nem alkották tervszerű fejlesztési koncepció részét. A tizenkilencedik század végére megerősödött bürokrácia a város fejlődésének egyik fő akadály. Domokos szavaival: „A város maga nevelte hivatalnokait és vezetőit. Többnyire ott nőttek ők az alsó- vagy felsővárosi homokon; a világból annyit értettek meg, amennyit egylovas bricskával, vadászfegyverrel a vállon be lehet kalandozni. Átvették a kipallérozott, régi formákat és örködtek szigorúan, hogy valamiféle romboló újmódi szellem be ne tolakodjék a tisztas keretek közé. Kiadták árendába a földeket, gyűjtötték és számolgatták az alapokat, időnként gyöngéden megcsavarták az adósróftot és sűrűn rendeztek díszebédeket a változó főispánok tiszteletére.”⁸

A világháború idején azonban bebizonyosodott, hogy „milyen könnyen éhen halhat egy nagy város, amelynek nyolcszázötvenkét négyszögkilométernyi területe nem termi meg a saját lakossága részére szükséges ételmet”.⁹ Ebből a tapasztalatból kiindulva Domokos László arra a megállapításra jut, hogy meg kell változtatni Szeged városában a gazdálkodás rendszerét, mégpedig úgy, hogy a hagyományos, feudális jellegű struktúráról át kell térni a modern (a tőke felhasználása és a gazdálkodás technológiája szempontjából is huszadik századi) gazdasági metodikára. Alapvető feladata a város gazdasági tevékenységének, hogy biztosítsa lakóinak a stabil, kiszámítható és nem utolsó sorban olcsó élelmiszert.

A háború alatt a szegediek – hasonlóan a teljes akkori magyar társadalomhoz – megtapasztalhatták a kollektív gazdálkodási rendszer működését. Domokos munkája szerint: a háború után is hasonló elvek mentén kell megszervezni a közellátást. A hatósági szabályozás, áru- és készletgazdálkodás helyett azonban a termelés szervezett városi irányítása kell, hogy lépjen. Az élelmiszerszükséglet kielégítésére az elsődleges ellátás (pl. a piacokon kapható zöldségek, gyümölcsök) mellett a terményeket feldolgozó élelmiszeriparra is szükség van, amelyek termelésének keretei a szervezendő városi közüzemek lennének. „Teremteni kell közüzemeket szolidüzleti alapon és önköltségi áron kell kiszolgálni a közönségnek minél szélesebb rétegét: ez a vezérelv a jövő várospolitikának legsürgetőbb szükségletét juttatja kifejezésre.”¹⁰

A közüzemek létesítésén és működtetésén kívül – Domokos koncepciójában – a városnak középítkezések keretében a kulturális és a szabadidős igények

8 Domokos (1918) 9. old.

9 Domokos (1918) 10. old.

10 Domokos (1918) 13. old.

kielégítésére sportlétesítményeket, fürdőket, ünnepségek és társas összejövetelek tartására alkalmas épületeket kell terveztetni és építtetnie. Mindezek koordinálására a városnak tervező, irányító és végrehajtó testületet kell létesíteni. Javasolja a könyv írója, a városi autonómia sajátos jogi szervezete alakuljon át közgazdasági szervezetté, azaz mai fogalmaink szerint a bürokratikus szemléletűből legyen inkább menedzserszemléletű szervezet, máskülönben Szeged meglévő adottságainak és kincseinek (gazdasági és erkölcsi erőforrásai) kihasználatlansága miatt olyan hátrányba kerülhet, hogy lemarad a fejlődésben a többi vidéki városhoz képest.¹¹

Domokos László megállapítja, hogy Szeged a régió legnagyobb birtokosa. A Csongrád és Csanád, valamint a Torontál vármegye északi részén birtokokkal rendelkező nemesi családok ugyanis egyrészt nem érdekeltek a modernizációban, másrészt nem elkötelezettek a térség fejlesztése – és ezzel az itt élők gazdasági lehetőségeinek és életminőségének javítása – mellett. Az előbbi szemponthoz adalékként közli, hogy a Károlyi grófok birtokaik modernizálását Szatmárban megkezdték, s ottani földjeiket tekintik gazdaságuk központjának. Az általa említett Pallavicini, Gerliczy, Rónay és Zsilinszky családokról annyit jegyez meg, hogy csak átutazásra, vagy vadászatra használják Szeged városával határos birtokaikat.¹²

A város tizenkilencedik századi társadalomtörténeti tendenciáiról is olvashatunk a kötetben. Domokos megfogalmazza, hogy a város erőteljes – gazdasági, társadalmi és politikai potenciállal is rendelkező – polgári csoportjai a tizennyolcadik–tizenkilencedik század fordulóján teremtették meg gazdasági alapjaikat, s többnyire nemzetiségi (szerb, német, görög, bunyevác) származású kisiparos és kereskedő családokból álltak.¹³ Ők alkották tehát a régi szegedi elitet. Ezzel szemben a város új elitje az 1800-as évek utolsó két évtizedében jelent meg: az 1879. évi nagy árvíz utáni újjáépítéssel párhuzamosan erősödött meg a helyi hivatalnokréteg.¹⁴ Ezek a bürokrata csoportok pedig saját mentalitásukat és értékrendjüket, valamint egyéni érdekeiket emelték a várospolitikai szintjére.¹⁵

Domokos nagy hiányosságként, s a gazdasági elmaradottság okaként jelöli meg a tényt hogy Szegeden – szemben a szintén alföldi Kecskeméttel, Debrecennel

11 Domokos (1918) 13–14. old.

12 Domokos (1918) 19–21. old.

13 Lásd bővebben: Marjanucz László (1998): Szeged polgári csoportjai a XIX. században. In: Blazovich László szerk. (1998): Tanulmányok Csongrád megye történetéből. 26. köt. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged. 215–225. old.

14 Vö. Tamasi Mihály (2001): A régi szegedi gazdasági elit. 1870–1944. Bába Kiadó. Szeged. 9–88. (főleg 43–60.) old.

15 Domokos (1918) 18–19. old.

vagy Hódmezővásárhellyel – nincs kisbirtokos réteg. A város gazdasági élete felendülésének szerinte a fölosztás és a tanyarendszer tervszerű fejlesztése a záloga. Ennek jegyében: „Fel kell parcellázni a város hetvenezer holdját és kiosztani a nép között, – ez az új idők jelszava. Többször kifejtettem már azt a nézetemet, hogy a parcellázásnak tizenöt–hús évre beosztott, tervszerű keresztülvitele sokkal nagyobb jelentőségű feladat, mint a város rekonstrukciója volt a nyolcvanas évek első felében. Ha a városi nép a tanyai lakosság kisbirtokos elemeivel rászabadul a belterjes mezőgazdaságra, gyümölcs- és szőlőtermesztésre: a város ipari lakossága szinte el fog árasztatni feldolgozásra váró nyerstermények egész tömegével, új forrásokhoz jut a kereskedés, tudatos ipari politika mellett csakhamar megindul a gyártelepek rohamos építkezése. A városi lakosság falusias gazdálkodási rendszere rövidesen át fog alakulni; nagy gyümölcs- és gabonaexport, jelentős állattenyésztés, gyáripar és fejlett közlekedés fogja a nép munkaerejét lekötöni. A hivatalnoktársadalom pedig felszabadul a pótadók és városi illetékek roppant nyomása alól; a piac olcsóbb és bőségebb lesz, az iskolák fejlődése és szaporodása a Délvidék igazi gócpontjává fogja avatni Szegedet, amilyennek azt Reizner János¹⁶, a városnak hamar elfeledett, hű fia és monográfusa álmodta valamikor...”¹⁷

A város – vallja Domokos László – a középkori kiskirály, Csák Máté, illetve a cári Oroszország gyakorlatának megfelelően kiszípolozza, s kvázi jobbágyokban tartja a kishaszonbérloít. Mindezek mellett a tulajdonában lévő több mint hetvenegyezer katasztrális hold földet passzíválja, kivonja a gazdasági termelésből. Szeged feladata, hogy bérloiból alakítsa ki a „kisbirtokos osztályt”, amelyre alapozva aztán megszervezhetné – pontosabban újjászervezhetné – saját gazdálkodási rendszerét és társadalmi szervezetét. A kisajtott árendás, zsellér népeséget (akik „tűrt jobbágyok”) érdekeltté kell tenni a minőségi és modern földművelésben, ugyanakkor rávezetni arra, hogy mind gazdasági, mind etikai értelemben állítson elő új értéket.

„A föld – olvashatjuk a pamfletben – arra való, hogy bennszülött családok örök tulajdonába menjen át és így alapjává váljék a családok felvirulásának és boldogulásának. Fokozni kell a szegedi nép ambícióját és produktivitását, piacot kell adni a tanyának, hogy megmutassa gazdag kincseit, a fölművelőnek érdekeltséget kell adni az anyaföld gondozásában, hogy iránta való mondhatatlan szerelme értéktermelő tényezővé alakulhasson át. Ez pedig egyetlen módon érhető el csupán:

16 Reizner János (1847–1904) Szeged főjegyzője, majd a szegedi múzeum és könyvtár első igazgatója, a város történetírója. Fő műve a négy kötetes (és még egy forráskötettel kiegészített) *Szeged története* (1893–1900). Domokos László rokona: anyai nagynénjének férje.

17 Domokos (1918) 16. old.

ha a város lemond jobbágytartó középkori uralmának további fenntartásáról és megalkotja a maga városi társadalmának gerincül a kisbirtokos osztályt.¹⁸

A parcellázás ütemét a következőkben ismertetett módon javasolta a kötet írója. Az első évben ötezer katasztrális hold kerülne kiosztásra öt–tíz holdas kis birtoktestekben. A következő négy évben már csak háromezer–négyezer hold közötti terület kerülne felosztásra évente. Az öt éven keresztül folytatott parcellázás után öt év szünet következne, amely során lehetőség lenne a tapasztalok összegzésére, valamint a megindult és sikeresen termelő gazdaságok működésének eredményeként stabilizálódhatna az újonnan létrejött kisbirtokos réteg. A föld többnyire azok kezébe kerülne, akik eddig bérlőként művelték. Hogy pedig ne aprózódjon el a földterület – és jöjjön létre életképtelen törpebirtok-rendszer –, a birtok családi tulajdon lenne. Ez a városnak is előnyökkel járna, hiszen a részletekben sok éven át törlesztett fölbirtok-vételár a modern pénzgazdaság vagyoneértékeként, aktív tőkeként jelentkezne, szemben a hagyományos holt tőke jellegű földtulajdonnal.¹⁹

A tanyai gazdálkodás az intenzív mezőgazdasági kultúrákra alapozódik. „A szegedi föld nagyobb része kertgazdaságra alkalmas, a homok kitűnő talaj a szőlőkultúra számára, viszont a nehéz fajsúlyú fekete föld paprika- és zöldségtermelésre, továbbá intenzív szemtermelésre való. Arra kell tehát törekedni, hogy a megművelhető földterület 5–10 holdas darabokban kisgazdák és egyes családok kezébe jusson, akik rajta élnek az örökföldön, személyes érdekeltséggel hozzá és házilag állítják ki az annak megműveléséhez szükséges kézi- és igáserőt.”²⁰

A feketeföld elsősorban a paprika, a zöldségek és a szemes növények termesztésére, míg a homok a gyümölcsfák, a szőlő és a dísznövények nevelésére alkalmas. A haszonállatok közül hagyományosan tartott ló, szarvasmarha és juh mellett a sertés, a baromfi (tyúk, lúd, kacsa), a nyúl és a selyemhernyó tenyésztését is szorgalmazni kell. Domokos elképzelésében Szeged környékén zajló növénytermesztés és állattenyésztés szakmai és infrastrukturális hátterét a városnak kell biztosítani: növénykísérleti telep, gazdasági szakiskolák, mintagazdaságok létesítésével. Ezek mellett a mezőgazdasági áruk feldolgozására városi tulajdonban álló közüzemeket kell alapítani: paprikamalmot, pincegazdaságot, halastavat, selyemgubó- és halfeldolgozó üzemet. Kiemelt fontosságú a város központjában egy fedett vásárcsarnok építése.²¹

18 Domokos (1918) 23–24. old.

19 Domokos (1918): 13–32. old.

20 Domokos (1918) 57. old.

21 Domokos (1918) 57–61. old.

A szegedi tanyavilágból a megtermelt árunak minél hamarabb be kell jutnia a városba. Egyrészt, hogy a szegediek élelmiszerszükségleteit biztosítsa, másrészt, hogy Szegeden – és közlekedési csomópont lévén: a vasúton – keresztül az ország más vidékeire is eljusson. Ezen törekvéseket szem előtt tartva szükséges Domokos szerint a Szeged környéki tanyai kisvasút vonalának mielőbbi kiépítése. A vasútnak olcsónak, gyorsan kivitelezhetőnek és alacsony üzemeltetési költségűnek kell lennie (erre a legalkalmasabb a villamos energiával működtetett). A kis és könnyű szerelvényekkel (legfeljebb három–négyvel) közlekedő járat óránkénti indulása és sűrű (egy-két kilométerenkénti) megállóhely-hálózata indokolt. A tervezett útvonala szerint a Kálvária sugárúton (illetve a szabadkai úton) jut be városba, ahol a nagykörúton keresztül egyik irányba Felsővároson át egészen Tápéig lehetne eljutni, míg a másik irányba haladva a központi vasútállomásra vezet a vonal.²²

4. Összegzés

Domokos László munkája – mint az talán a fentiekből is kitűnik – érett és kidolgozott koncepció a szegedi gazdaság modernizálására.²³ Középpontjában a termelékenység és a hasznosság elvének kizárólagos hangsúlyozása helyett az értéket – mind gazdasági, mind erkölcsi értelemben vett értéket – teremtő ember áll. Domokos László csaknem száz évvel ezelőtti megfontolásai és javaslatai a huszonegyedik században is érvényesek lehetnek, hiszen a fenntartható fejlődés jegyében napjainkban is sokat hallhatunk az önfenntartó település (illetve az önfenntartó régió) koncepciójáról.

22 Domokos (1918) 53–55. old.

23 A könyv külön érdekessége, hogy nem csupán a magyar (és szegedi) viszonyokat ismerteti, de a nemzetközi tendenciákat is. Így például a szerző hivatkozik a rizs termesztésének hatékonyságát és a növény genetikai állományát vizsgáló Isaburo Nagai (1887–1971) japán kutató akkori legújabb – természetesen Európában is közreadott – eredményeire.

FELHASZNÁLT IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Fond 36/1878.

FELDOLGOZÁSOK

Domokos László (1918): Szeged a háború után. Közüzem Könyvnyomda és Könyvkötészeti Vállalat. Szeged.

Marjanucz László (1998): Szeged polgári csoportjai a XIX. században. In: Blazovich László szerk. (1998): Tanulmányok Csongrád megye történetéből. 26. köt. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged. 215–225. old.

Péter László (1983): Hollós József. In: Uő: Szegedi örökség. Szépirodalmi. Budapest. 259–306. old.

Péter László (1986): Domokos László. In: Uő: A szerette város. Írások Szegedről. Szépirodalmi. Budapest. 390–418. old.

Tamasi Mihály (2001): A régi szegedi gazdasági elit. 1870–1944. Bába Kiadó. Szeged.

